

Evaluering av satsingen på foregangsfylker for utvikling av økologisk landbruk

John Magne Skjelvik, Annegrete Bruvoll og Anne Maren Erlandsen

VISTA ANALYSE AS

Landbruksdirektoratet

Dokumentdetaljer

Vista Analyse AS	Rapport nummer 2017/01
Rapporttittel	Evaluering av satsingen på foregangsfylker for utvikling av økologisk landbruk
ISBN	978-82-8126-316-1
Forfatter	John Magne Skjelvik, Annegrete Bruvoll og Anne Maren Erlandsen
Dato for ferdigstilling	23.01.2017
Prosjektleder	John Magne Skjelvik
Kvalitetssikrer	Kristin Magnussen
Oppdragsgiver	Landbruksdirektoratet
Tilgjengelighet	Offentlig
Publisert	www.vista-analyse.no
Nøkkelord	Evaluering, økologisk landbruk, offentlig virkemiddelbruk

Forord

Vista Analyse har på oppdrag for Landbruksdirektoratet gjennomført en evaluering av satsingen på foregangsfylker for utvikling av økologisk landbruk. Evalueringen er gjennomført i perioden oktober 2016 – januar 2017.

Evalueringen er gjennomført av John Magne Skjelvik, Annegrete Bruvoll og Anne Maren Erlandsen. Kvalitetssikrer har vært Kristin Magnussen. Kontaktperson hos oppdragsgiver har vært Turid Vollmo.

Vi har i arbeidet gjennomført en rekke intervjuer av personer som har hatt befatning med foregangsfylke-arbeidet. Uten deres imøtekommenhet ville evalueringen ikke vært mulig, en stor takk til alle som har bidratt!

23. januar 2017

John Magne Skjelvik

Prosjektleder

Vista Analyse AS

Innhold

Forord	1
Sammendrag og konklusjoner	5
1. Innledning	9
1.1 Bakgrunn	9
1.2 Mandat og fremgangsmåte	9
1.3 Rapportens innhold.....	11
2. Virkemidler og status for økologisk landbruk	13
2.1 Økologisk vs. konvensjonelt landbruk	13
2.2 Målene for økologisk landbruk	14
2.3 Utviklingen i produksjon og salg av økologisk mat	15
2.4 Utviklingen i tilskudd og andre virkemidler	20
2.5 Hovedresultater fra tidligere evalueringer.....	23
3. Satsingen på foregangsfylker (FF)	25
3.1 Opprettelsen av FF hadde basis i en handlingsplan.....	25
3.2 LMD bad fylkesmannens landbruksavdelinger om en skisse til FF.....	25
3.3 Statens landbruksforvaltning (SLF) behandlet skissene og søknadene.....	26
3.4 Forsterking av satsingen på FF.....	27
3.5 FF fikk mer enn doblet bevilgningen fra 2013 til 2014	27
4. Levende matjord.....	29
4.1 Søknaden, mål og planer	29
4.2 Aktiviteter og gjennomføring	30
4.3 Våre funn og vurderinger	32
5. Melk og storfekjøtt.....	36
5.1 Søknaden, mål og planer	36
5.2 Aktiviteter og gjennomføring	37
5.3 Våre funn og vurderinger	39
6. Grønnsaker	43
6.1 Søknaden, mål og planer	43
6.2 Aktiviteter og gjennomføring	44
6.3 Våre funn og vurderinger	47

7. Frukt og bær	51
7.1 Søknaden, mål og planer	51
7.2 Aktiviteter og gjennomføring.....	52
7.3 Våre funn og vurderinger.....	54
8. Forbruk i storhusholdning (ØQ)	57
8.1 Søknaden, mål og planer	57
8.2 Aktiviteter og gjennomføring.....	58
8.3 Våre funn og vurderinger.....	60
9. Korn	63
9.1 Søknaden, mål og planer	63
9.2 Aktiviteter og gjennomføring.....	63
9.3 Våre funn og vurderinger.....	64
10. Samlet vurdering og anbefalinger	67
10.1 Noen felles funn og refleksjoner	67
10.2 De fleste av FF-ene har bidratt til måloppnåelse	70
10.3 Administrasjon og oppfølging har fungert bra	73
10.4 Noen foregangsfylker bør videreføres	75
Referanser	80
Vedlegg 1: Personer vi har snakket med	81
Vedlegg 2: Intervjuguide prosjektansvarlige o.l.	83
Vedlegg 3: Intervjuguide samarbeidspartnere	86
Vedlegg 4: Intervjuguide brukere (produsenter, videreforedlere, grossister)	89

Sammendrag og konklusjoner

Satsingen på foregangsfylker (FF) for utvikling av økologisk landbruk har bidratt til kompetanseoppbygging, formidling av kunnskap og koordinering av aktiviteter både blant aktører i produksjons-, videreforedlings- og konsumentleddet og i rådgiverapparatet. Vi foreslår å videreføre FF Levende matjord og de markedsrettede delene av FF Grønnsaker og FF Frukt og bær etter 2017. FF Melk og storfekjøtt, FF Storhusholdning og FF Korn foreslås ikke videreført, ettersom det ikke er samme behov for disse framover.

Bakgrunn

I 2010 ble noen fylker oppnevnt som foregangsfylker (FF) innenfor økologisk landbruk. Disse har et særlig ansvar for å bidra til at det politiske målet om at 15 prosent av norsk matproduksjon og –forbruk i 2020 er økologisk. Foregangsfylkene har siden starten arbeidet innenfor jord og jordkultur, heretter kalt FF Levende matjord (Buskerud), FF Storhusholdning (Oslo, Akershus og Østfold), FF Frukt og bær (Hordaland, Sogn og Fjordane), FF Grønnsaker (Vestfold) FF Melk og fra 2015 også kjøtt (Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag) og FF Korn fra 2014 (Oppland). Fra 2014 ble alle foregangsfylkene gitt et utvidet nasjonalt ansvar, og tilskuddet til satsingen ble mer enn doblet fra ca. 6 til ca. 14 mill.kr/år.

Oppdraget og gjennomføringen

Partene i Jordbruksoppgjøret 2016 bad om at det gjennomføres en evaluering av FF-satsingen, og Vista Analyse har fått i oppdrag av Landbruksdirektoratet (Ldir) å gjennomføre evalueringen. Evalueringen skal 1) gi en beskrivelse av FFs aktiviteter, 2) evaluere mål, gjennomføring og erfaringer, 3) evaluere resultatene av satsingen og 4) gi anbefalinger om endringer for økt måloppnåelse.

Det har vært sentralt å vurdere bl.a. om FF driver med de riktige aktivitetene for å redusere/bygge ned de *identifiserte flaskehalsene* i de ulike delene av verdikjeden for økologisk landbruk, og hvilke effekter dette har hatt på det overordnede 15-prosentmålet og ulike delmål de enkelte FF har hatt. Evalueringen er basert på en gjennomgang av skriftlig materiale og intervjuer med i størrelsesorden 50 berørte aktører.

FF-satsingen har bidratt til måloppnåelse

FFs aktiviteter er bare en av en rekke ulike faktorer som påvirker oppnåelsen av 15-prosentmålet for økologisk produksjon og forbruk. Det er derfor nærmest umulig å vurdere om eller i hvilken grad aktivitetene i FF har bidratt til den overordnede måloppnåelsen.

I all hovedsak har FF hatt en god forståelse av hva som er de viktigste flaskehalsene for å øke produksjon og/eller forbruk av økologiske produkter. Ut fra dette har man gjennomført fornuftige aktiviteter for å redusere disse. På produksjonssida har dette i stor grad dreiet seg om å redusere ulike dyrkingstekniske utfordringer knyttet til de ulike produksjonene, gjennom praktiske forsøk, kurs, markdager o.l. Mye av dette er generelle utfordringer som er felles for de fleste produksjonene, knyttet til gjødsling, vekstskifte, ugrasbekjempelse osv. På markedssida har mange av aktivitetene vært rettet mot småskala, lokal videreforedling, salg og markedsføring og forbruk av økologiske produkter i storhusholdninger.

På noen områder har det vært spesielle utfordringer som har gjort det vanskelig å rekruttere nye produsenter, f.eks. innenfor FF Melk hvor manglende merpris for nye økologiske produsenter i Sør-Norge har gjort nyrekruttering nærmest umulig. FF-aktivitetene kan imidlertid ha bidratt til å holde på de produsentene en har, og til at en større andel av matforbruket er økologisk enn det ellers ville vært. Omfanget av effektene er imidlertid vanskelig å vurdere, siden en del aktiviteter ville vært rettet mot produsentene og forbrukerne også uten FF.

Bidragene har kommet gjennom kompetanseoppbygging, formidling av kunnskap og koordinering av aktiviteter

FFs bidrag til økt økologisk produksjon og forbruk har i første rekke kommet gjennom kompetanseoppbygging på ulike plan, formidling av kunnskap til interesserte aktører og koordinering av ulike aktiviteter mellom aktører og på tvers av sektorer. Dette er blitt formidlet til interesserte aktører gjennom en rekke kanaler. Videre har man bidratt til å koordinere aktiviteter som rådgivning overfor enkeltbedrifter, kurs foredrag, praktiske forsøk o.l. som drives av til dels mange ulike aktører. FF har således bidratt til mer effektiv formidlingsvirksomhet, og i noen grad skapt nye arenaer for utveksling av erfaringer og framvisning av gode eksempler. Vår oppfatning er at man i all hovedsak har funnet den riktige balansen mellom rådgivning overfor enkeltbedrifter, kompetansespredning og forskning. Svært mange av aktivitetene har kommet rådgivningsapparatet til gode, og det er kanskje denne kompetanseoppbyggingen som er den viktigste effekten av FF.

Også tatt tak i spesielle utfordringer på enkeltområder

FF har også tatt tak i spesielle utfordringer innenfor noen av sektorene. De viktigste har antakelig vært at prosjektlederne i både FF Grønnsaker og FF Frukt og bær har fått i stand en dialog mellom de ulike leddene i verdikjeden. Dette har bl.a. gitt utslag i bedre kommunikasjon mellom produsenter, grossister og matvarekjedene om økologiske varers plass innenfor salg og markedsføring og bedre produksjonsplanlegging. De har foreslått å opprette en egen stilling som markedskoordinator, noe som av ulike grunner foreløpig ikke er opprettet.

Ikke alle FF har ivaretatt sin nasjonale rolle godt nok

FFs utvidede, nasjonale rolle fra 2014 har nok vært lettest å gjennomføre for FF Grønnsaker og FF Frukt og bær, hvor produsentene er konsentrert i relativt få regioner. FF Levende matjord har antakelig vært det FF som hele tiden har hatt mest omfattende aktiviteter rundt om i landet. FF Melk/storfekjøtt og i noen grad FF Korn har enten ikke forsøkt tilstrekkelig og/eller ikke fått til den nasjonale rollen. Dette kan være en indikasjon på at en nasjonal rolle kan være krevende for et fylkesmannsembete, og at det i alle fall ikke bør være aktuelt å tillegge en slik rolle til fylkesmannsembetene på permanent basis.

Oppfølgingen fra Ldir og intern styring av FF-ene har fungert godt

Ldir har mottatt årlige rapporter fra FF om aktivitetene, hvor bl.a. avvik i forhold til aktivitetsplanene skal forklares. Ldir har gitt tilbakemeldinger på rapporteringen både skriftlig og gjennom møter. I årlige bevilgningsbrev er det også gitt enkelte føringer på hva tilskuddene skal benyttes til. Det har også vært avholdt årlige samlinger mellom prosjektlederne i alle FF og Ldir hvor ulike felles tema er diskutert. Vår vurdering er at rapporteringskravene og oppfølgingen for øvrig er på et hensiktsmessig nivå, og at det er viktig å stille krav til tilskuddsmottakere om hva midlene skal benyttes til. Enkelte savner politisk markedsføring av 15 prosentmålet fra Landbruks- og matdepartementet, og mener det ville gjort arbeidet i FF langt lettere.

Det er vårt inntrykk at den interne styringen av FF-ene i all hovedsak har fungert godt.

Modellen med FF har hovedsakelig fungert bra, men noen FF er blitt overflødige

Vår evaluering viser at satsingen på FF har fungert bra, og at den har generert mye nyttig kunnskap. I den tiden satsingen har pågått har mye endret seg ved at rådgiverapparatet har fått mer/ny kompetanse, utviklet sine samarbeidsrelasjoner og nye institusjoner har kommet til.

Samtidig opplever vi at behovet for kunnskap om økologiske produksjonsmetoder, videreforedling og bruk er minst like stort som tidligere. Det er signalisert et klart ønske om å få fram gode rollemodeller blant de økologiske produsentene som kan vise hvordan en kan lykkes med økologisk produksjon. Videre er det et behov for en mer omfattende rådgivning av enkeltprodusenter som vurderer å gå over til økologisk. Endelig er det uttrykt ønske om mer forskning innenfor økologisk produksjon.

FFs hovedoppgave bør etter vår vurdering ligge mellom rådgivning overfor enkeltbedrifter og forskning, dvs. innenfor kompetansespredning som kan komme alle produsenter til gode. På denne bakgrunn er det naturlig å vurdere hvordan man på best mulig måte kan ivareta og videreutvikle kunnskapen som er bygd opp gjennom FF-arbeidet, og bringe den ut til de aktørene som kan nyttiggjøre seg den. Utgangspunktet er at FF er et tidsbegrenset prosjekt som før eller siden skal avsluttes, og at noen av FF-ene allerede har overført ansvar for kompetansespredning til andre aktører.

Aktivitetene rundt FF Levende matjord bør videreføres

Aktivitetene som har vært gjennomført under denne satsingen omfatter grunnlaget for all økologisk produksjon, og er derfor viktig å videreføre. Rådgivningsapparatet og enkelte FoU-miljøer har bygd opp kompetanse innenfor ulike deler av satsingen. Mye av kompetansen ligger imidlertid i dag hos nøkkelpersoner hos Fylkesmannen, og det er viktig at denne kompetansen kan forankres og videreføres av andre. En videreføring av FF Levende matjord bør ha som hovedmål å bidra til dette.

FF Melk og storfekjøtt bør ikke videreføres

FF har gjort en stor innsats for å spre kunnskap og koordinere aktiviteter på rådgiversida i Trøndelag. NLR og Tine har gjennomført det meste av de produsentrettede tiltakene innenfor FF, og samarbeider godt. De bør kunne videreføre rådgivningen og kursvirksomheten overfor produsentene også i andre deler av landet uten bistand fra FF. På videreforedlingsida har FF satset på småskala foredling, noe som bør kunne videreføres uten å gå veien via FF.

(Deler av) aktivitetene innenfor FF Grønnsaker bør videreføres

Prosjektlederen hos Fylkesmannen i Vestfold har gjort en stor innsats for å løse opp flaskehalser i verdikjeden, og på mange måter ivaretatt rollen til den foreslåtte markedskoordinatoren. Vi tror det kan være hensiktsmessig å sikre gjennomføringen av disse aktivitetene også i en periode framover. NLR har bygd opp betydelig kompetanse og erfaring innenfor rådgivning, kurs osv. på produksjonssida, og bør kunne videreføre disse aktivitetene uten FF.

(Deler av) aktivitetene innenfor FF Frukt og bær bør videreføres

Også prosjektlederen hos Fylkesmannen i Hordaland har gjort en stor innsats for å løse opp flaskehalser i verdikjeden og på mange måter opptrådt som en markedskoordinator. Vi foreslår at også disse aktivitetene innenfor FF Frukt og bær

videreføres. NLR har bygd opp betydelig kompetanse og erfaring innenfor rådgivning, kurs osv. på produksjonssida, og bør kunne videreføre disse aktivitetene uten FF.

FF Storhusholdning (ØQ) bør ikke videreføres

ØQ har spilt en viktig rolle i bl.a. å utarbeide rådgivningsmaterieell for storhusholdninger og koordinere aktivitetene på dette området. Mange aktører har deltatt og deltar innenfor rådgivning, kursing mv. av storhusholdninger. DebiolInfo har fått delegert fra ØQ ansvar for kurs og rådgivning av storhusholdninger nasjonalt, og aktivitetene videre bør styres og videreutvikles gjennom dem. Det synes derfor ikke lenger å være samme behov for ØQ, og finansiering til DebiolInfo kan mest hensiktsmessig gå direkte fra Ldir og ikke via Fylkesmannen.

FF Korn bør ikke videreføres

FF Korn har ikke kommet i gang med så mange aktiviteter, men noe er gjort innenfor ulike driftsforsøk. Disse bør kunne samordnes med og videreføres av FF Levende matjord. Pga. stor etterspørsel etter økologisk korn synes det ikke å være behov for spesielle tiltak på markedssida. Det er fortsatt en stor utfordring å få konvensjonelle kornprodusenter til å produsere økologisk, til tross for tilsynelatende god lønnsomhet. Mer omfattende rådgivning overfor enkeltprodusenter fra NLR og møllene sin side kan muligens få flere produsenter til å gå over til økologisk produksjon. Framvisning av gode eksempler på produsenter som har konvertert til økologisk produksjon, slik FF Korn i dag samarbeider med ØKOLØFT om, er et viktig tiltak som sistnevnte bør kunne utvikle videre.

Behov for arena(er) for erfarings/informasjonsutveksling og kompetanseoverføring - ØKOLØFT kan spille en rolle her

En viktig funksjon som FF har hatt er å være en samlingsarena for utveksling av erfaringer, arrangering av ulike typer kurs, gårdsbesøk osv. En del slike aktiviteter vil NLR, DebiolInfo og andre kunne arrangere. En annen arena kan være Landbrukets ØKOLØFT. Dette er et samarbeid mellom ulike sentrale aktører innenfor landbruket som arrangerer bl.a. fagmøter. Prosjektet har pekt ut 30 inspirasjonsbønder som representerer ulike økologiske produksjoner. Framvisning av de gode eksemplene er blitt viktig også for mange FF, og det bør vurderes hvordan ØKOLØFT kan utvikles videre for i større grad å ivareta noen av funksjonene som FF har hatt.

Vil kunne være behov for (ekstra) finansiering av aktiviteter som ikke videreføres i FF

Det vil sannsynligvis være behov for fortsatt finansiering over jordbruksavtalen av aktiviteter knyttet til rådgivning, kurs, ulike typer infotiltak osv. som ikke videreføres gjennom FF, men som overlates til aktører som i dag driver med dette på oppdrag for FF. Det er forholdsvis lav betalingsvilje/evne blant kursdeltakerne o.l., noe som kan være en indikasjon på at nytten/behovet for aktivitetene ikke er stor nok i forhold til kostnadene. Det kan være vanskelig å finne alternative finansieringskilder lokalt, selv om ulike tilskuddsordninger beregnet på lokal næringsutvikling kan benyttes i noen tilfeller.

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

I 2010 ble noen fylker oppnevnt som foregangsfylker (FF) innenfor økologisk landbruk. Disse har et særlig ansvar for å bidra til at det politiske målet om at 15 prosent av norsk matproduksjon og –forbruk i 2020 er økologisk («15 prosentmålet»). Foregangsfylkene har siden starten arbeidet innenfor jord- og jordkultur, heretter kalt «Levende matjord» (Buskerud), storhusholdning, også kalt ØQ (Oslo, Akershus og Østfold), frukt og bær (Hordaland, Sogn og Fjordane), grønnsaker (Vestfold), melk og fra 2015 også kjøtt (Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag) og korn fra 2014 (Oppland). For andre prosjektperiode (2014 – 2017) er alle foregangsfylkene gitt et utvidet nasjonalt ansvar, og tilskuddet til satsingen er økt fra ca. 6 millioner kroner til ca. 14 millioner kroner per år.

Partene i Jordbruksoppkjøret 2016 bad om at det gjennomføres en evaluering av satsingen innenfor rammen av foregangsfylkene, jfr. St.prp. 133S (2015-2016) hvor det bl.a. sies at:

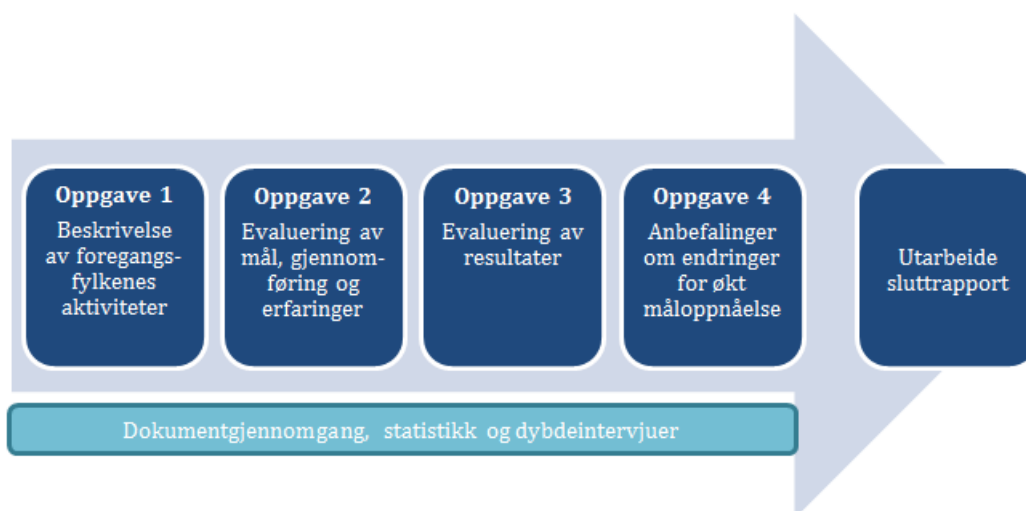
«Evalueringen bør gi en sammenstilling av resultater og erfaringer fra de ulike satsingsområdene og vurdere satsingens mål og resultater, både for hvert område og for satsingen som helhet. En viktig del av evalueringen vil være å gi anbefalinger om innretning av tiltak og prioriteringer for fremtidige utviklingstiltak på de aktuelle satsingsområdene og anbefalinger om hvordan kompetansen som er bygget opp i foregangsfylkene kan videreføres etter prosjektperiodens utløp.»

Landbruksdirektoratet fikk i oppdrag å bestille og følge opp evalueringen.

1.2 Mandat og fremgangsmåte

Vista Analyse fikk i september 2016 i oppdrag av Landbruksdirektoratet (Ldir) å evaluere satsingen på FF innenfor økologisk landbruk for perioden 2010 og fram til i dag. Evalueringen skal gi en sammenstilling og vurdering av mål, erfaringer og resultater, både for hvert satsingsområde og for satsingen som helhet. En del av oppdraget er også å anbefale hva som bør videreføres av satsingsområder og tiltak og hvordan disse bør følges opp etter planperiodens utløp. Oppdragsgiver har videre konkretisert oppdraget i form av noen problemstillinger og spørsmål som ønskes besvart gjennom evalueringen. Ldirs oppdragsbeskrivelse og Vistas spesifikasjon av oppdraget utgjør mandatet for evalueringen.

Figur 1.1 Oversikt over oppgaver og metode i evalueringen

Kilde: Vista Analyse

Oppgave 1 Beskrivelse av foregangsfylkenes aktiviteter har bestått i å gjennomgå søknaden, mål og aktivitetsplaner, og vurdere hvilke aktiviteter som er gjennomført i forhold til planene.

Oppgave 2 Evaluering av mål, gjennomføring og erfaringer, har tatt sikte på å besvare bl.a. følgende spørsmål:

- Er det en god sammenheng mellom mål, strategier, tiltak og ressurser i de enkelte prosjektene og hele satsingen?
- Har fylkenes nasjonale rolle fungert hensiktsmessig?
- Er satsingen hensiktsmessig fulgt opp av Landbruks- og matdepartementet (LMD) og Ldir?
- Er de enkelte prosjektene hensiktsmessig fulgt opp av styringsgruppe, prosjektledelse og samarbeidspartere?
- Er prosjektenes rolle/oppgaver tydelige og avgrenset mot andre aktører?
- Er det riktig balanse mellom FoU og rådgivning/generell info?
- Er det satset nok på å spre kunnskap til de riktige aktørene, og har infoarbeidet vært utformet på en god måte?
- Er foregangsfylke-modellen, forankret hos fylkesmannen, egnet til å nå målene?

Oppgave 3 Evaluering av resultater, har fokusert på følgende problemstillinger:

- Evaluere målene på to nivåer:
  - Direkte bidrag til oppfyllelse av 15 prosentmålet
  - Oppfyllelse av delmål knyttet til kunnskap, reduksjon av barrierer, samarbeidsformer mv.
- Se om det er mulig å finne påvirkning på produksjon, forbruk, kanskje særlig på lokalt nivå
- Vurdere virkninger på:
  - Grad av reduksjon av barrierer
  - Dannelse av nettverk, nye eller kobling mot eksisterende
  - Spredning av informasjon til nye/eksisterende aktører
  - Rådgivning av enkeltaktører eller grupper
  - Generering av ny kunnskap gjennom utprøving og forsøk

- Hvilken nytte har aktører i eget fylke, andre fylker og nasjonalt hatt av informasjon og formidling fra det enkelte prosjekt?

Oppgave 4 Anbefalinger om endringer for økt måloppnåelse, har tatt sikte på å besvare bl.a. følgende spørsmål:

- Hva bør videreføres av tiltak, kompetanse og samarbeid innenfor de ulike satsingsområdene?
- Bør noen satsingsområder eller typer tiltak prioriteres?
- Er det nye satsingsområder eller typer tiltak som bør prioriteres?
- Hvordan kan anbefalte satsingsområder og tiltak videreføres?
- Bør det gjøres endringer i organiseringen av satsingen?

Vi har lagt opp arbeidet som en «klassisk» evaluering av *resultater/effekter* av et virkemiddel, med sikte på å vurdere om virkemidlet har de effektene en ønsker og bidrar til å nå de målene en har satt. Det har vært sentralt å vurdere om FF driver med de riktige aktivitetene for å redusere/bygge ned de *identifiserte flaskehalsene* i verdikjeden innen for de ulike delene av økologisk landbruksproduksjon, og hvilke effekter dette har hatt på det overordnede 15 prosentmålet. Dette leder til forslag til hvilke aktiviteter man bør videreføre, vurderinger av måten man arbeider på og organisering av aktivitetene. Evalueringen går ikke inn på *effektiviteten i forvaltningen* av aktivitetene i foregangsfylkene og den øvrige landbruksforvaltningen, men ser bl.a. på hvordan Ldir har fulgt opp satsingen.

Sentralt i evalueringen står spørsmålet om *addisjonalitet*, dvs. om aktivitetene ville blitt gjennomført og/eller om en ville hatt samme grad av måloppnåelse uten satsingen på foregangsfylkene eller ved en annen innretning av satsingen osv. Dette er ofte svært vanskelig å vurdere, ettersom en ikke vet hva som ville skjedd uten satsingen. Det kan f.eks. tenkes at måloppnåelsen ville vært like god eller bedre dersom midlene var blitt brukt på en annen måte, eller at noen aktiviteter som bidrar til måloppnåelsen helt eller delvis ville ha blitt gjennomført også uten satsingen på FF. Vi har til tross for vanskelighetene forsøkt å se for oss hvordan utvikling uten FF-satsingen ville vært.

FFs innsats retter seg mot ulike produsenter og/eller ulike deler av verdikjeden, og driver med til dels svært ulike aktiviteter. I tillegg til 15-prosentmålet har det vært viktig å evaluere måloppnåelsen for ulike delmål som de forskjellige FF har satt seg.

Vårt arbeidsopplegg har vært å starte med en gjennomgang av skriftlig materiale som beskriver mål, aktiviteter osv. for hvert enkelt foregangsfylke. Deretter har vi gjennomført intervjuer med berørte aktører med utgangspunkt i en felles mal for en intervjuguide. Totalt har vi snakket med i underkant av 50 personer. Dette dreier seg om prosjektledere og andre personer hos Fylkesmannen, samarbeidspartnere og brukere (produsenter, videreførelse og storhusholdninger) samt representanter for noen organisasjoner og myndigheter med kjennskap til og erfaring med FF-ene. I størrelsesorden 5-9 respondenter per FF er intervjuet, se vedlagte oversikt over intervjuede personer. På dette grunnlaget har vi foretatt en samlet vurdering av mål, gjennomføring, erfaringer og resultater, og gitt anbefalinger om hvordan satsingen innen de ulike temaområdene eventuelt kan endres for å få økt måloppnåelse.

1.3 Rapportens innhold

Rapporten er delt inn i 10 kapitler, samt vedlegg. Kapittel 2 gir en kort beskrivelse av forskjellene mellom konvensjonelt og økologisk landbruk, en oversikt over utviklingen i produksjon og forbruk av økologiske landbruksvarer i perioden 2010 – 2015, samt

utviklingen i virkemiddelbruken overfor økologisk landbruk i perioden. Kapitlet presenterer også noen konklusjoner fra Vista Analyser evaluering fra 2012 av virkemiddelbruken innen økologisk landbruk. I kapittel 3 gis en kort oversikt over satsingen på foregangsfylker. Kapitlene 4 – 9 gir en beskrivelse av mål, planer og aktiviteter, samt våre funn og vurderinger for henholdsvis FF Levende matjord, FF Melk og storfekjøtt, FF Grønnsaker, FF Frukt og bær, FF Storhusholdning (også kalt ØQ) og FF Korn. I kapittel 10 presenteres vår samlede vurdering og anbefaling. En oversikt over hvem vi har intervjuet finnes i Vedlegg 1. I vedleggene 2-4 gjengis intervjuguidene vi har benyttet for henholdsvis prosjektansvarlige mv., samarbeidspartnere og brukere/målgrupper for aktivitetene.

2. Virkemidler og status for økologisk landbruk

En rekke offentlige virkemidler og andre tiltak er rettet inn mot å øke produksjon og forbruk av økologiske matvarer. Nedenfor følger en oversikt over hva som skiller økologisk fra konvensjonelt landbruk, og hvordan utviklingen i produksjon, salg og virkemiddelbruk overfor økologiske matvarer har utviklet seg i perioden 2010 - 2015. Vi gjengir også noen hovedkonklusjoner fra vår evaluering fra 2012 av den offentlige virkemiddelbruken overfor økologisk landbruk.

2.1 Økologisk vs. konvensjonelt landbruk

I økologisk produksjon er det en målsetting å drive på en mest mulig bærekraftig måte. Viktige prinsipper er resirkulering av næringsstoffer og minst mulig bruk av eksterne innsatsfaktorer. En annen viktig målsetning for driftsformen er å skape et driftsmiljø som i størst mulig grad ivaretar husdyrenes behov for utfoldelse og naturlige adferd (LMD, 2012).

Økologisk matproduksjon bidrar med kompetanse om agronomiske metoder som gir positive effekter på miljøet, bl.a. gjennom å redusere bruken av ikke-fornybare ressurser og ved bruk av alternativer til kjemisk plantevern. Driftsformen bidrar også positivt til å ivareta biologisk mangfold, for eksempel jordorganismer som meitemark, biller og sopp (LMD, 2012).

Gjennom et allsidig driftsopplegg med bruk av naturlige, fornybare ressurser som husdyrgjødsel, belgvekster og fôrvækster, bidrar økologisk landbruk til at jordas fruktbarhet opprettholdes og på lang sikt forbedres. Til forskjell fra konvensjonelt landbruk er det ikke tillatt å nytte kunstgjødsel og det satt klare begrensninger på bruk av fôr importert til gården. Bruk av syntetiske plantevernmidler er også strengt regulert og svært begrenset da det er få stoffer som er tillatt å bruke (LMD, 2012).

Dessuten er det forbud mot bruk av genmodifiserte organismer (GMO) og produkter avledet fra slike organismer. Husdyrene spiller en viktig rolle i økologisk landbruk, og utgjør en integrert del av virksomheten på mange gårdsbruk med økologisk landbruksproduksjon. Husdyrene skal bidra til at det skapes likevekt i produksjonssystemet gjennom å dekke plantenes behov for næringsstoffer og øke mengden av organisk materiale i jorda. Husdyrgjødsel er en viktig ressurs for økologisk drift, og vekstskifte med kløverrik eng er gunstig for jordas fruktbarhet. Videre bidrar husdyr i utmark til å holde ved like et kulturlandskap som fremmer biologisk mangfold (LMD, 2012).

Omstilling fra konvensjonell til økologisk produksjon innebærer normalt en del tilpasninger, og krever gjerne en karenstid på 2-3 år. En må sammenligne totaløkonomien på det enkelte bruket før og etter overgang til økologisk produksjon, for å få et bilde av lønnsomheten og bøndenes insentiver til å endre produksjonen. Ved en omlegging til økologisk produksjon er det ulike faktorer som i større eller mindre grad vil bidra til henholdsvis å øke eller redusere lønnsomheten (LMD, 2012).

Denne gjennomgangen indikerer at en viktig flaskehals for å gå over fra konvensjonell til økologisk landbruksproduksjon vil være å opprettholde produksjonen mest mulig uten bruk av kunstgjødsel, men ved å bruke husdyrgjødsel (hvis det er tilgjengelig), vekselbruk og/eller bruk av ulike nitrogenfikserende planter (grønnngjødsling), kompost osv. Avlingsnedgang som følge av overgang til økologisk produksjon kan kompenseres ved økt areal, og mangel på tilleggsjord kan dermed også være en flaskehals. Videre vil en flaskehals kunne være å klare å bekjempe ugras uten syntetiske

plantevernmidler, ved bruk av ulike mekaniske og andre metoder osv. Disse kan være ukjente for konvensjonelle produsenter og arbeidskrevende, noe som kan være viktige flaskehals. Ellers kan forholdene på det enkelte bruket, særlig jordas egnethet for økologisk produksjon, være en flaskehals noen steder. Manglende merpris for de økologiske produktene for bl.a. å dekke merkostnader i produksjonen kan også være en flaskehals. Små, kanskje uregelmessige produksjonsvolum, høye distribusjonskostnader, manglende produksjonsplanlegging i verdikjeden osv. kan være viktige flaskehals for å få omsatt økologiske produkter som økologiske. På forbrukssida kan en utfordring for storhusholdninger være å kunne benytte økologiske råvarer på en slik måte at en holder seg innenfor eksisterende budsjetter. Vi kommer tilbake til disse og andre flaskehals i omtalene av de enkelte foregangsfylkene.

2.2 Målene for økologisk landbruk

I Stortingsmelding nr. 19 (1999–2000), Om norsk landbruk og matproduksjon, ble det nedfelt en målsetting om at 10 prosent av det totale jordbruksarealet skulle være omlagt til økologisk drift i 2010, forutsatt at det var grunnlag for dette i markedet. I september 2009 fastsatte regjeringen Stoltenberg i sin regjeringsplattform en ny målsetting om at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk i 2020.

I LMD (2009) presiseres det at målet om at 15 prosent av matproduksjonen skal være økologisk innebærer at det skal drives økologisk produksjon på 15 prosent av det samlede norske jordbruksarealet, og at 15 prosent av det samlede husdyrholdet skal være økologisk. Alle fylker må strekke seg etter målsettingen innen produksjon og forbruk, men de fylker som har de beste forutsetningene må være foregangfylker slik at målsettingen om 15 prosent økologisk matproduksjon kan nås på landsbasis.

I følge LMD (2009) inngår både norske og importerte matvarer i målsettingen om 15 prosent forbruk av økologiske matvarer, ettersom det ikke er mulig å skille på norsk og import i salgsstatistikken. Det skal legges vekt på økt forbruk av norske varer for de produkter det er forutsetning for å produsere i Norge. 15 prosent av matforbruket måles som andel av mat og drikkevarer som finnes både som konvensjonelle og økologiske, og målt i kroner omsetning.

Det ble i desember 2016 lagt fram en ny Stortingsmelding om landbrukspolitikken, jfr. LMD (2016). I meldingen heter det bl.a. at «Regjeringen legger til grunn at utviklingen innen økologisk produksjon og forbruk skal være etterspørselsdrevet som for andre jordbruksvarer, og mener derfor at det ikke lenger bør være et konkret tallfestet mål for økologisk produksjon og forbruk. Regjeringen ser det ikke som en offentlig oppgave å legge føringer for hva forbrukere skal spise gjennom å sette et mål for økologisk forbruk, og mener det må være den enkelte forbrukers valg. Den sterke veksten i omsetning som har vært de siste årene gir muligheter for jordbrukere som ønsker å produsere økologisk, og det gir grunnlag for økt økologisk produksjon i Norge. Dette kan skje selv uten et offentlig bestemt mål for økologisk produksjon.» I følge LMD (2016) vil Regjeringen imidlertid utarbeide en strategi for økologisk jordbruk i samarbeid med relevante aktører. Per januar 2017 ligger meldingen fortsatt til behandling i Stortinget.

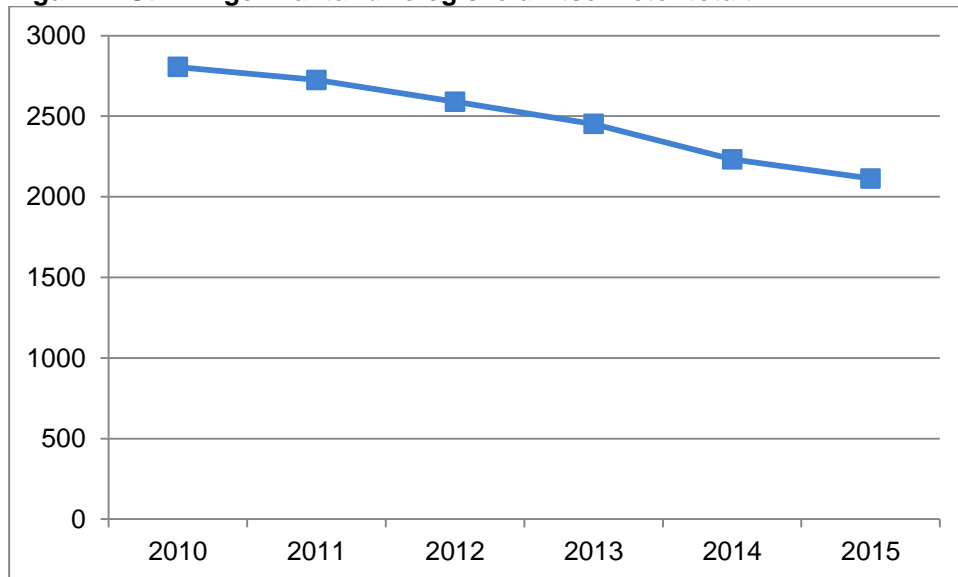

2.3 Utviklingen i produksjon og salg av økologisk mat

2.3.1 Økologisk areal og økologisk husdyrproduksjon har gått noe ned siden 2010

Figur 2.1 viser at antall økologiske driftsenheter har gått jevnt nedover siden 2010, og var nesten 25 prosent lavere i 2015 enn i 2010. Antall driftsenheter hadde en topp i 2009.

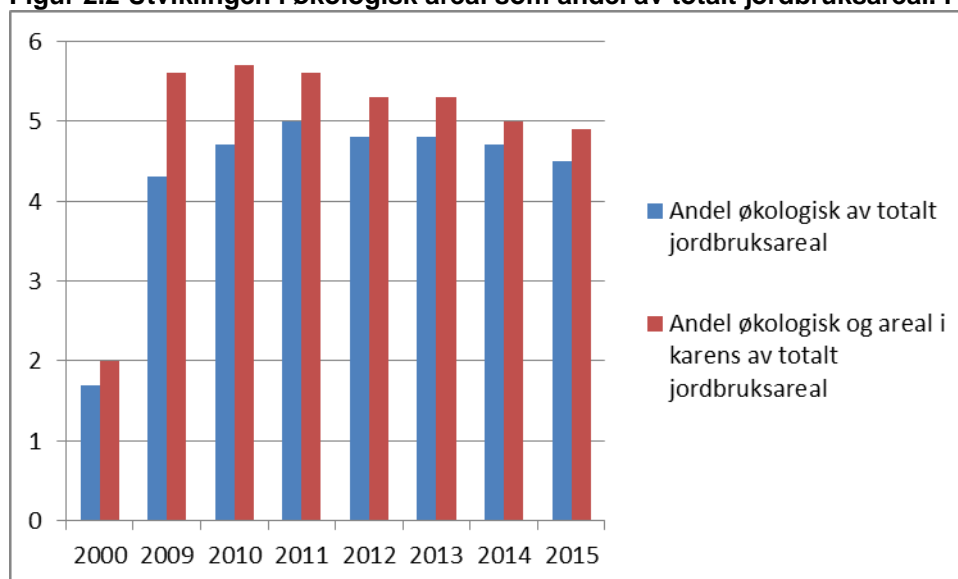
Figur 2.1 Utviklingen i antall økologiske driftsenheter totalt.

Kilde: Debio

Mellom 2000 og 2015 økte det totale godkjente økologiske arealet (eksklusive areal i karens, dvs. areal under omlegging fra konvensjonell til økologisk drift) med 145 prosent. Arealet økte fram til 2012, men har deretter falt slik at det i 2015 var ca. 11,5 prosent lavere enn i 2012. Karensarealet økte fra 2000 til 2009, og det har deretter falt.

Figur 2.2 Utviklingen i økologisk areal som andel av totalt jordbruksareal. Prosent.

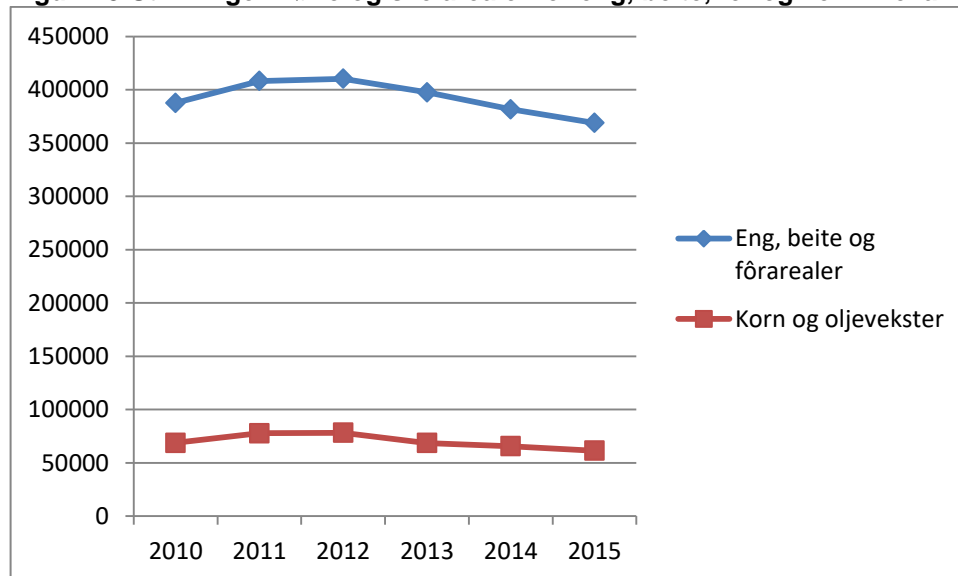

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Figur 2.2 viser at andelen totalt økologisk jordbruksareal (eksklusiv karensareal) økte fram til 2011 da det utgjorde fem prosent av totalt jordbruksareal, og at det deretter har falt til 4,5 prosent i 2015. Dersom en inkluderer areal i karens var andelen på sitt høyeste i 2010 med 5,7 prosent, og den har deretter falt til 4,9 prosent i 2015.

Figur 2.3 viser at arealene for økologisk produksjon av eng, beite og fôrvekster og korn er redusert siden 2010 etter en liten oppgang i 2011 og 2012. Figur 2.6 viser at andelen de økologiske arealene for fôrvekster og korn utgjør av det tilsvarende totalarealet har hatt samme utvikling.

Figur 2.3 Utviklingen i økologiske arealer for eng, beite, fôr og korn. Dekar.

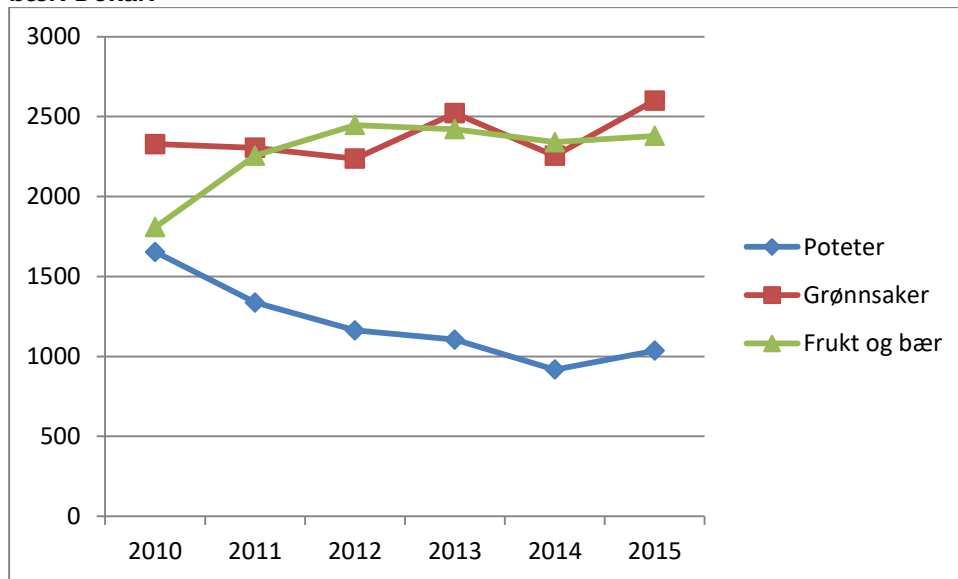

Kilde: Ldir

Figur 2.4 viser at arealene for økologisk produksjon av poteter gikk ned med hele 44 prosent mellom 2010 og 2014, for så å øke med 13 prosent fra 2014 til 2015. Arealene for økologisk produksjon av grønnsaker gikk ned med 8 prosent mellom 2010 og 2013, og hadde en beskjeden økning mellom 2013 og 2015. Arealene for økologisk produksjon av frukt og bær økte med 35 prosent fra 2010 til 2012, og har deretter ligget relativt stabilt.

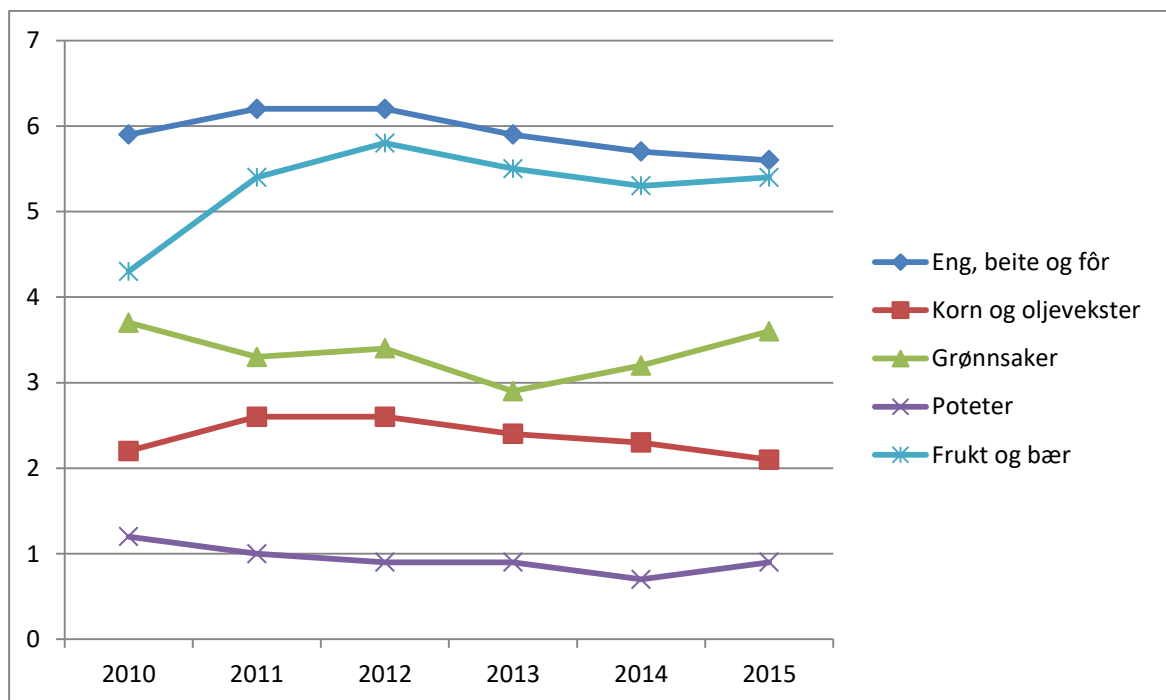
Figur 2.5 viser at disse arealene som andel av totalt produksjonsareal har ligget mer stabilt, og at de i 2015 var på omtrent samme nivå som i 2010 med unntak for frukt og bær hvor andelen har økt noe.

Figur 2.4 Utvikling i økologiske arealer for produksjon av poteter, grønnsaker, frukt og bær. Dekar.

Kilde: Ldir

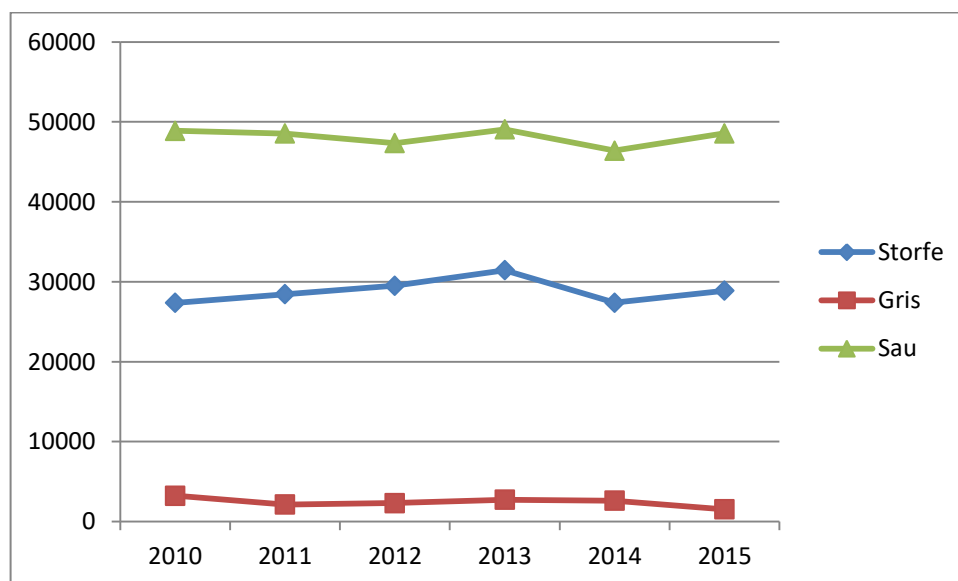
Figur 2.5 Utvikling i andel økologisk areal av totalt areal for ulike vekster. Prosent.

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Fra Figur 2.6 ser vi at tallet på økologisk sau og storfe har ligget relativt stabilt i perioden 2010-2015, mens antall økologisk gris gikk ned med hele 52 prosent i samme periode.

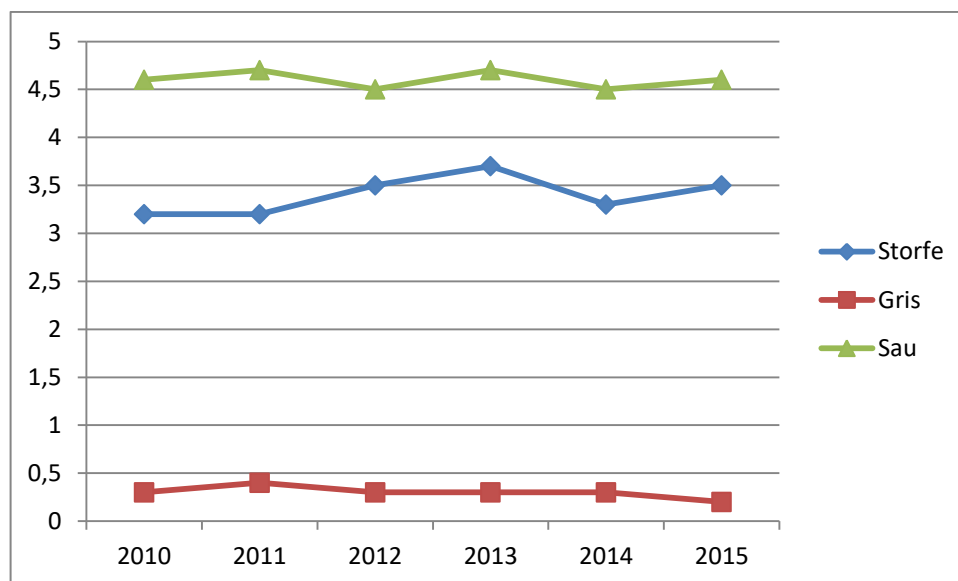
Figur 2.6 Utvikling i antall økologisk storfe, gris og sau.

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Figur 2.7 viser at andelen økologisk storfe har økt litt fra 2010 til 2015, at den har gått litt ned for gris og ligget stabilt for sau.

Figur 2.7 Utviklingen i andelen økologiske dyr av totalt antall dyr. Prosent.

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

2.3.2 Produksjonen av økologiske varer har variert

Tabell 2.1 viser at den økologiske produksjonen målt i kvanta av viktige matvarer har variert siden 2010, men at den for de fleste produkter var høyere i 2015 enn i 2010. Variasjonen i kornproduksjonen fra år til år skyldes nok i stor grad variasjoner i vær og vekstforhold, men tallene gjenspeiler også nedgangen i økologisk kornareal fra 2010 til 2015 (Figur 2.3). Produksjonen av økologisk melk viser en topp i 2013, og deretter en nedgang. Dette samsvarer med utviklingen i økologisk fôrareal, jfr. Figur 2.3.

Produksjonen av økologisk kjøtt har variert, men var i 2015 høyere enn i 2010. Produksjonen av fjørfe og egg har variert betydelig.

For grønnsaker, poteter, frukt og bær har vi ikke tilsvarende tall for utviklingen i den økologiske produksjonen, med det finnes statistikk i tonn for utvalgte norskproduserte grønnsaker og frukt som blir omsatt i konsummarkedet.

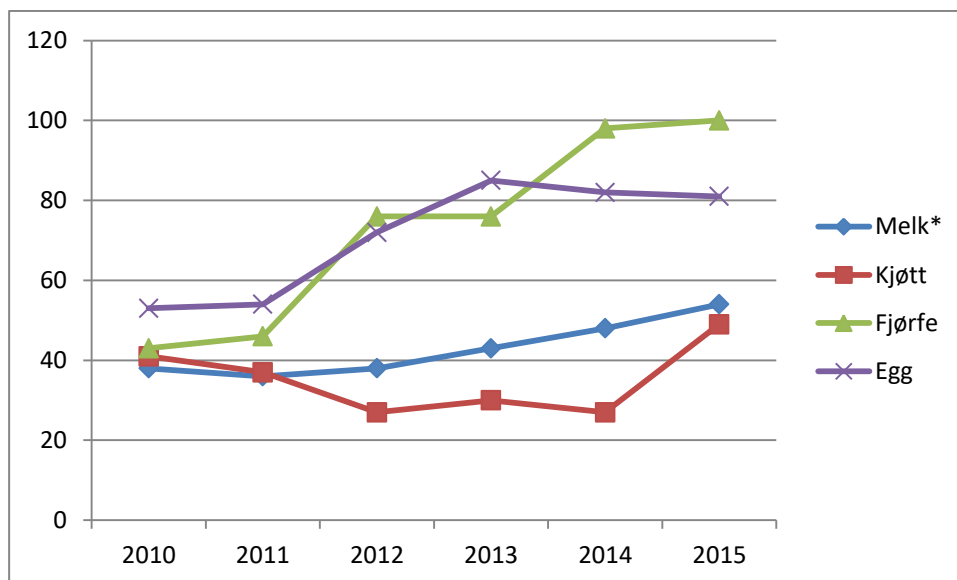
Tabell 2.1 Utviklingen i økologisk produksjon.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Korn (tonn)	12658	8860	11713	8493	10938	9295
Melk (mill. liter)	46,5	50,5	53,9	54,5	52	51
Kjøtt (tonn)	2077	2029	1983	2164	2231	2278
Fjørfe (tonn)	204	226	162	213	185	165
Egg (tonn)	2414	2249	2047	2239	2825	3160

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Figur 2.8 viser at andelen økologiske råvarer videresolgt fra mottaks-/foredlingsledd som økologisk var høyere i 2015 enn i 2010 for melk, kjøtt, fjørfe og egg. For fjørfe har andelen gått fra vel 40 prosent i 2010 til 100 prosent i 2015, for egg har andelen gått fra vel 50 prosent til over 80 prosent.

Figur 2.8 Utviklingen i andelen økologiske råvarer videresolgt fra mottaks-/foredlingsledd som økologisk merket vare. Prosent av produsert mengde.

*Videresalg fra Tine Råvare til videre bearbeiding

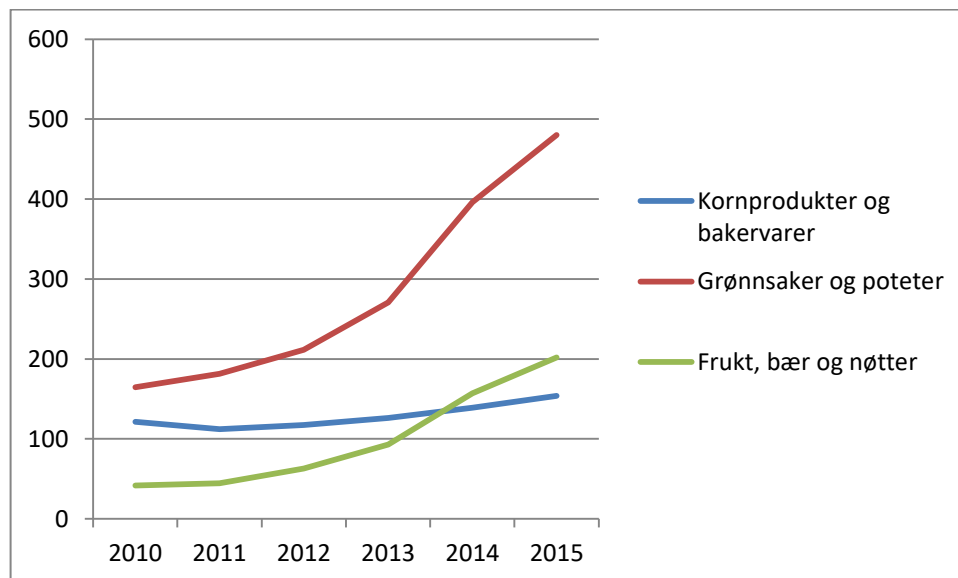
Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

2.3.3 Omsetningen av økologiske varer har økt betydelig

Figur 2.9 viser at salget av økologiske kornprodukter og bakervarer, grønnsaker, poteter samt frukt, bær og nøtter har økt svært mye fra 2010 til 2015. Veksten i kroner

har vært sterkest for grønnsaker og poteter, med en økning på nesten 200 prosent. Frukt, bær og nøtter har imidlertid hatt sterkest prosentvis vekst, nesten 400 prosent. Dette er omsetning målt i løpende priser, men siden konsumprisstigningen bare har vært på 8,5 prosent i perioden, viser tallene at volumveksten har vært betydelig. Vi har imidlertid ikke tall for hvor mye av omsetningen som er norsk produksjon. Tall fra Ldir viser at omsetningen av økologiske matvarer gjennom dagligvarehandelen økte med nesten 22 prosent i 1. halvår 2016 sammenliknet med samme periode i 2015. Økningen skyldes både økt mengde og høyere pris.

Figur 2.9 Omsetningen av noen økologiske varer i dagligvarehandelen og andre salgskanaler. Mill.kr.

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

2.4 Utviklingen i tilskudd og andre virkemidler

2.4.1 Produksjonstilskudd

Produsenter som driver økologisk kan få ekstra tilskudd for den økologiske produksjonen utover de produksjonstilskuddene konvensjonell produksjon får. De ekstra produksjonstilskuddene man kan få for økologisk produksjon er omleggingstilskudd (ikke for arealer omlagt etter 2013), arealtilskudd for økologiske arealer og tilskudd til økologisk husdyrproduksjon. Det er ulike satser for ulike husdyr og arealer. Tilskuddene skal bidra til økonomisk forutsigbarhet og sikre tilsvarende økonomisk utkomme i økologisk produksjon som ved øvrig landbruksdrift (Ldir, 2016).

Tabell 2.2 Tilskuddssatser for økologiske arealtilskudd. Kr/dekar (daa).

	2010	2011	2012	2013	2014	2015**	2016**
Omleggingstilskudd (ikke innmarksbeite)*	250	250	250	250	250	250	250
Eng og innmarksbeite	75	50	25	25	25	25	25
Grønngjødsel	500	500	500	500	500	500	500
Korn***	300	400	400	300	300	300	300
Poteter	500	500	500	500	500	500	500
Grønnsaker, frukt & bær	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1275

*Omleggingstilskuddet ble fra 2007 endret fra et engangsbeløp på 750 kr/daa til 250 kr/daa per år under omlegging. De fleste kulturer har 2 års omleggingstid, frukt og bær har 3 år.

**Gjelder kun arealer omlagt i 2013 eller tidligere. Arealer omlagt fra 2014 og senere får ikke økologisk tilskudd første året, men får i stedet vanlig økologisk arealtilskudd fra 2. året i karens

***Korn hadde i årene 2011-2012 et ekstra tilskudd på 100 kr/daa for å stimulere kornprodusenter til omlegging til økologisk

Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Tabell 2.2 viser at tilskuddet til økologisk eng og utmarksbeite ble betydelig redusert fra 2010 til 2012 mens de øvrige arealtilskuddene har ligget ganske stabile (bortsett fra omleggingstilskuddet). Arealtilskuddet til økologisk produksjon av grønnsaker, frukt og bær økte med 275 kr/daa fra 2015 til 2016.

I tabell 2.3 vises noen satser for tilskudd til økologisk husdyrproduksjon som er relevante for produksjonstypene i vår evaluering. Vi ser at alle satsene økte i perioden 2010 – 2012, og igjen fra 2014 til 2015 hvor det ble gjort en forenkling i satsstrukturen slik at hele landet får samme satser for samme type dyr.

Tabell 2.3 Tilskuddssatser for økologisk husdyrproduksjon. Kr/dyr.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sone*	1-4/5-7	1-4/5-7	1-4/5-7	1-4/5-7	1-4/5-7	Hele landet	Hele landet
Melkeku	1550/1802	2000/2252	2400/2702	2400/2701	2400/2702	2800	2800
Ammeku	995/1370	1265/1640	1518/1968	1518/1968	1518/1968	2000	2000
Andre storfe	300/435	335/470	402/564	402/564	402/564	600	600

* Geografiske soner som fastsettes i Jordbruksavtalen

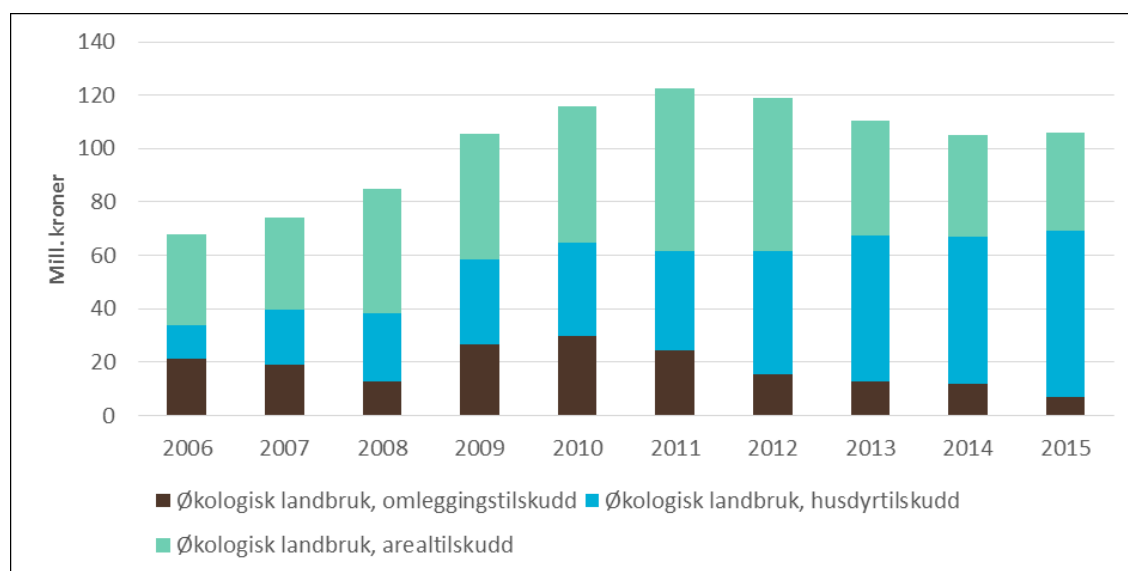
Kilde: SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

Innretningen av tilskuddene har endret seg med tiden. Tidligere utgjorde omleggingstilskuddet mesteparten av tilskuddet for økologisk produksjon. I 2007 ble dette endret for at det skulle bli mer lønnsomt å drive økologisk produksjon over tid. I 2011 ble tilskuddssatsen for eng og beitearealer (eng og innmarksbeite) justert ned, og de ledige midlene ble overført til høyere tilskudd til husdyr. I 2012 ble tilskuddet for eng og beitearealer ytterligere nedjustert, og satsene for husdyr økt (Ldir, 2016).

Denne dreiningen av tilskudd fra areal til dyr skulle bidra til at flere la om til økologisk husdyrhold, med mulighet for mer økologisk kjøtt i markedet. I 2013 ble det i jordbruksoppgjøret bestemt at omleggingstilskuddet skulle avvikles for foretak som startet omlegging i 2014. Disse foretakene får i stedet økologisk arealtilskudd fra 2. karensår. I 2014 ble tilskuddssatsene for økologisk husdyrhold forenklet slik at satsene ikke lenger var avhengig av hvor i landet produksjonen befant seg. Dette ble gjort som ledd i en større omlegging med mål om å forenkle støttestrukturen i landbruket (Ldir, 2016).

Figur 2.10 viser at utbetalingen av de økologiske produksjonstilskuddene økte frem til 2011, men fra 2012 til 2014 var det en årlig nedgang. I 2015 var det en liten økning i utbetalingene igjen. Mens utbetalingene for økologisk areal gikk litt ned i 2015, gikk utbetalingene for økologiske husdyr opp, noe som er i tråd med den ovennevnte satsomleggingen.

Figur 2.10. Utbetalinger for de ulike tilskuddsordningene for økologisk landbruk i perioden 2006-2015. Mill.kr.

Kilde: Ldir (2016)

2.4.2 Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk landbruk – FF finansieres med midler fra denne ordningen

I tillegg til de ovennevnte tilskuddene forvalter Ldir tilskuddsordningen «Utviklingstiltak innen økologisk landbruk». Størrelsen på ordningen fastsettes i de årlige jordbruksoppgjørene. Fra 2014 ble rammen redusert betydelig fordi midler til regionale handlingsplaner i fylkene ble overført til BU-ordningen samt at NLR sine tidligere øremerkede midler (ca. 5 mill.kr. årlig) til tiltak innen økologisk landbruk ble innlemmet i NLR sin ordinære tildeling. Selv om midlene ikke lenger ble øremerket, fikk både Fylkesmannen og NLR føring om å satse videre på tiltak innen økologisk landbruk innenfor sine tildelinger.

Tilskuddet til FF øremerkes av rammen for utviklingstiltak. Tildelingen beslutes i årlig dialogmøte med avtalepartene i jordbruket i etterkant av jordbruksoppgjøret. Øvrige midler innenfor rammen forvaltes av Ldir og lyses ut til andre prosjekter. Midlene går til

tiltak langs hele verdikjeden, og skal bidra til å styrke privat og offentlig forbruk, primærproduksjon, foredling og distribusjon.

Da satsingen på FF ble forsterket fra 2014, ble det samtidig i utlysningen forutsatt at prosjekter som ville arbeide med tiltak innenfor FFs satsingsområder på forhånd skulle avklare mulig samarbeid og arbeidsdeling med det relevante FF. Siden 2014 har flere søknader innen flere av FFs temaområder, blitt underlagt FFs forvaltning.

Tabell 2.4 Årlige bevilgninger til utviklingstiltak innen økologisk landbruk. Mill.kr., løpende priser

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	43	44	44	44	32	30	30

Kilde: Vista Analyse (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

2.4.3 Andre tilskudd

Det gis også tilskudd til en del organisasjoner som har særskilt ansvar innenfor økologisk produksjon og forbruk. Dette omfatter NLR (rådgivning overfor produsenter), Matmerk (generisk markedsføring), Oikos (grunnstøtte), Debio (tilsyn), NORSØK (grunnstøtte). Under bedriftsretta investeringstilskudd gis det muligheter for høyere tilskuddsandel innen økologisk fruktproduksjon.

NLR mottar over jordbruksoppkjøret en samlet bevilgning til sine aktiviteter, hvor det blant annet gis føringer om satsing innen økologisk landbruk. NLR avsetter blant annet midler til tiltakene gratis førsteråd, rådgivingsavtaler og grupperåd som har til hensikt å stimulere økologisk produksjon.

Andre virkemidler gjelder både for økologisk og konvensjonell produksjon. Dette omfatter bl.a. regionale utrednings- og tilretteleggingstiltak, der de fleste fylker har øremerket en andel av midlene til økologisk utviklingsarbeid, forskningsmidler, klima- og miljøprogram (ikke egne føringer for økologisk produksjon).

2.4.4 Debios merkeordning

En virksomhet kan synliggjøre og markedsføre sin satsing på økologisk mat ved hjelp av Debios «valørmerker» som kan oppnås i de tre valørene bronse, sølv og gull, gradert etter prosentandel av økologisk mat. For å få bronsemerket må minst 15 prosent av maten være økologisk, mens andelen er henholdsvis 50 og 90 prosent for sølvmerket og gullmerket. Valørmerker har eksistert i Norge siden 2013, inspirert av en tilsvarende ordning i Danmark.

2.5 Hovedresultater fra tidligere evalueringer

Vista Analyse og Damvads evaluering fra 2012

Vista Analyse og Damvad Norge evaluerte i 2012 alle tilskuddene som skal bidra til å øke produksjon og forbruk av økologisk mat (Vista Analyse, 2012). Evalueringen konstaterte at lønnsomheten i økologisk produksjon var relativt god, og at manglende merpris på melk og en del andre produkter og mangel på husdyrgjødsel for økologisk kornproduksjon var viktige hindre for økt produksjon av økologiske produkter. Evalueringen foreslo ingen større endringer i produksjonstilskuddene.

Det ble pekt på at etterspørselen etter økologisk mat må styrkes for å redusere gapet mellom produksjon og forbruk. Evalueringen foreslo derfor at utviklingstilskuddene i

større grad burde rettes inn mot generisk markedsføring mot forbrukere, og at forvaltningen av de regionale handlingsplanmidlene burde sentraliseres. Med større prosjekter som går over lenger tid kan det i følge evalueringen stilles strengere krav til resultater.

Under evalueringen av foregangsfylkene konkluderte Vista Analyse (2012) med at aktivitetene her burde kunne bidra til en kunnskapsutveksling på tvers av regioner og til å koordinere aktiviteter og nettverk både nasjonalt og internasjonalt innen et bestemt fagfelt. Det ble vist til at arbeidet i regi av foregangsfylkene ble trukket frem på en positiv måte i flere av intervjuene, og at mye tydet på at det var et behov for at noen fylker burde gå foran på utvalgte områder. Selv i regioner med høy produksjon eller forbruk av økologisk mat var aktørbildet i mange tilfeller begrenset, og det kunne i følge evalueringen være behov for å spesialisere seg på noen områder. Det at fylkesmennene utarbeidet sine handlingsplaner i samarbeid med andre fylkesmenn, indikerte også at det var behov for å utveksle erfaringer på tvers av fylkesgrensene.

Evalueringen viste også til at foregangsfylkene hadde noe ulik innretning, og at aktivitetene i noen tilfeller til dels samsvarte med andre prosjekter som mottok støtte fra utviklingstilskuddene. Det ble anbefalt at SLF følger opp og vurderer fremtidig arbeid i regi av foregangsfylkene særskilt for hvert enkelt av dem med hensyn til om de har utviklet metoder og arbeidsformer som møter spesielle markedsbehov, og hvordan dette samsvarer med andre prosjekter som mottar støtte.

Slik som foregangsfylke-arbeidet ble utført på evalueringstidspunktet, syntes det i følge evalueringen lite hensiktsmessig at foregangsfylke-statusen og relaterte aktiviteter ble flyttet mellom ulike regioner slik det i utgangspunktet var tenkt. Det tar tid og ressurser å utvikle prosjektmodeller, og å bygge opp nettverk og kunnskap. Det er således heller fordelaktig om de eksisterende foregangsfylkene deler av sine erfaringer med resten av landet (Vista Analyse, 2012).

Riksrevisjonens undersøkelse fra 2015-2016

Riksrevisjonen presenterte i 2016 en undersøkelse av myndighetenes arbeid for å nå målene for økologisk landbruk (Riksrevisjonen, 2016). Om satsingen på FF viser rapporten til at Ldir peker på at fylkesmannsembetene kan vise til gode resultater. For eksempel er det registrert økt produksjon av frukt, bær og melk. I tillegg fungerer de store kontaktnettene i FF som en kunnskapsbank, og fordelene med å kjenne de ulike leddene i verdikjeden trekkes fram i denne sammenhengen.

Riksrevisjonen (2016) viser også til resultatene fra en spørreundersøkelse de har rettet til fylkesmannsembetene, hvor åtte embeter svarer at de i stor grad mener satsingen på FF har fungert som et virkemiddel for å stimulere til økt produksjon og forbruk, åtte embeter svarer at dette i noen grad har skjedd og ett embete svarer at det i liten grad har skjedd.

Det vises også til et intervju med Fylkesmannen i Oslo og Akershus, som understreker at det har tatt tid og ressurser og vært et nybrottsarbeid å utvikle FF-modellen. Fylkesmannen mener det tar lang tid å bygge opp kompetanse og en organisasjon som fungerer godt, og at en først på lang sikt vil se effekten av denne satsingen på målene for økologisk landbruk.

3. Satsingen på foregangsfylker (FF)

I dette kapitlet gis en oversikt over hvordan FF-ene ble etablert.

3.1 Opprettelsen av FF hadde basis i en handlingsplan

Landbruks- og matdepartementet (LMD) presenterte i januar 2009 en handlingsplan med følgende strategier for å nå 15 prosentmålet for økologisk produksjon og forbruk (LMD, 2009). Planen inneholdt en rekke strategier, delstrategier og tiltak, og et av tiltakene angir opprettelsen av foregangsfylker. LMD (2009) angir følgende kriterier for å bli foregangsfylke:

- Styrket satsing på økologisk mat i næringsutvikling,
- Styrket satsning på økologisk produksjon i Bygdeutviklingsmidlene (BU-midlene)
- Egne strategier for å øke økologisk produksjon og forbruk
- Ambisjoner om å øke eget offentlig økologisk forbruk
- Dokumentere framgang i økologisk produksjon
- Ha kommuner med i økoløftet
- Definere økologiske satsningsområder, f.eks. melk, kjøtt, korn eller frukt og grønt
- Vektlegge rådgivning og bygging av faglige nettverk
- Ha fastlagte samarbeidsstrategier for å løse næringsforsyning der det er nødvendig, f.eks. ved hjelp av nyetablering av økologiske melkebruk, innføring av ammeku eller bruk av alternativ tillatt næringsforsyning.

LMD (2009) viste også til at foregangsfylkene prioriteres ved tildeling av utviklingsmidlene og vil få de fylkesvise midlene styrket.

3.2 LMD bad fylkesmannens landbruksavdelinger om en skisse til FF

I brev av 4. februar 2009 til Fylkesmannens landbruksavdelinger bad LMD fylkene innen 15. mars om å sende inn en skisse for hvordan fylket skal få foregangsstatus. Etter skissene var mottatt skulle LMD invitere noen utvalgte fylker til videre dialog om foregangsstatus, noe som skulle resultere i en fullstendig søknad innen 1. juni 2009.

LMD så for seg at fylkene, enten enkeltfylker eller flere fylker i samarbeid, skulle ta tak i det som var av positiv utvikling innen økologisk produksjon og forbruk i deres område, og lage en skisse for hvordan denne utviklingen kunne forsterkes. Det sentrale var at fylkene selv skulle vurdere innen hva slags økologisk produksjon og forbruk de kunne ta en mer aktiv rolle og hvordan fylket/fylkene best kunne posisjonere seg innen områder de selv vurderte å ha best forutsetninger for.

Brevet understreker at foregangsstatusen skulle henge høyt. De som kunne vise til best evne og realistiske tiltaksplaner innen økologisk produksjon og forbruk, ville kunne få foregangsstatus.

Skissen skulle i tillegg til å svare på kriteriene som skissert i handlingsplanen, inneholde en milepælsplan med begrunnede målsetninger for egen økologisk produksjon og forbruk fram til 2015, samt synliggjøre finansieringsbehov og egenfinansiering. Skissen burde i følge brevet også inneholde en oversikt over ulike

regionale aktører og en arbeidsfordeling/rolleavklaring mellom dem. Det ble forutsatt at utarbeidelsen av skissen skulle skje i nær dialog med de relevante regionale aktører. Det var opp til fylkene selv om det var ønskelig med et samarbeid på tvers av fylkesgrenser, men dette skulle begrunnes ut fra ønsket måloppnåelse.

Brevet fra LMD understreket at kravet om at alle fylker skulle ha handlingsplan for regional utvikling av økologisk landbruk skulle bestå. Det skulle også fortsatt være mulig for alle fylker å søke om tilskudd til oppfølging av tiltak i de regionale handlingsplanene, men en omfordeling kunne forventes, jf. handlingsplanens veivalg 2. Prosjekter med en geografisk tilhørighet til et foregangsfylke ville bli prioritert av utviklingsmidlene til økologisk produksjon og forbruk. Det skulle også bli vurdert om fylker med foregangsstatus i større grad kunne prioriteres innenfor rammen av andre virkemidler.

3.3 Statens landbruksforvaltning (SLF) behandlet skissene og søknadene

SLF mottok i alt 12 skisser hvor 18 fylker som ønsket å bli FF stod bak. Skissene ble gjennomgått av LMD og SLF, og i brev av 24. april 2009 ble følgende invitert til å utarbeide fullstendig søknad for 2010:

- **Østfold og Oslo og Akershus** ble invitert til å utarbeide søknad om å bli foregangsfylke for økt forbruk av økologisk mat.
- **Buskerud** ble invitert til å utarbeide søknad om å bli foregangsfylke innen jordkunnskap/jordkultur.
- **Vestfold** ble invitert til å utarbeide søknad om å bli foregangsfylke for økologisk grønnsaksproduksjon. Samarbeid med grossister og produsentorganisasjoner (f.eks. Bama, Gartnerhallen, Coop, Norggrønt, Ica og Norgesgrønt) skulle vektlegges.
- **Hordaland og Sogn og Fjordane** ble invitert til å utarbeide søknad om å bli foregangsfylke for økologisk frukt- og bærproduksjon. Det skulle utarbeides tydelig avsetningsstrategier, herunder distribusjon til barnehager og skoler.
- **Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag** ble invitert til å utarbeide søknad om å bli foregangsfylker for økologisk melk. Som følge av dette skulle det også bli økt satsing på utvikling av kjøttproduksjon og kornproduksjon.

Alle søknadene skulle omfatte strategier for hvordan kunnskap kunne overføres til andre regioner, samt til forsøks- og rådgivningsvirksomhet. Det ble også understreket at prosjektleder skulle være ansatt hos fylkesmannen, og fylkesmannen skulle ha administrativt ansvar for aktivitetene bl.a. for å sikre at LMD/SLF hadde én ansvarlig part å forholde seg til når det gjelder rapportering og kontaktfunksjon.

I brev av 22. juni 2009 til LMD presenterte SLF sin innstilling til departementet om søknadene for å bli FF. SLF anbefalte at i alt 6 mill.kr skulle benyttes i 2010 som tilskudd til FF, mens samlet søknadssum lå på ca. 9,5 mill.kr. Egenandelene varierte fra «svært liten» til nærmere 50 prosent. SLF godkjente søknadene med noen merknader. De ovennevnte FF-ene ble lansert på en tilstelning på Røros 29. august 2009 av statsråd Lars Peder Brekk.

I utgangspunktet var det tenkt at fylkene skulle konkurrere om å være foregangsfylker, og at ansvaret skulle rullere. Det viste seg å være lite hensiktsmessig, ettersom hovedressursen er knyttet til kompetansepersoner og rådgivningssystemer mm, og alle FF-ene fortsatte som foregangsfylke gjennom hele perioden fra 2010.

I 2013 innhentet SLF nye innspill fra FF-ene, hvor en forsterkning av deres nasjonale ansvar fra 2014 stod sentralt. FF-ene ble bedt om å lage en mål-, strategi- og tiltaksplan for perioden 2014-2017. Alle FF besvarte dette, og ønsket å være med videre i en ny periode.

3.4 Forsterking av satsingen på FF

Med utgangspunkt blant annet i Vista Analyse og Damvad sin evaluering av utviklingstiltakene i 2012, ble det bestemt i jordbruksoppgjøret 2013 at satsingen på FF skulle forsterkes med økt økonomisk ramme, samt at FF skulle få et økt nasjonalt ansvar.

Ldir gjennomførte høsten 2013 en prosess hvor alle fylkene ble invitert til å komme med begrunnede innspill om behovet for evt. nye FF-satsingsområder. Fylker som kunne tenke seg å være prosjektansvarlig for disse skulle gi tilbakemelding om dette. Samtidig ble det også avklart at det var et ønske om videreføring for alle de fem igangsatte FF-ene innen de etablerte temaområdene. I dialogen om videreføring og forsterking av satsingen fra 2014 sto nasjonalt ansvar sentralt. Dette innebar forventninger om samarbeid knyttet til utveksling av kompetanse, erfaringer og kunnskap, og samarbeid med øvrige fylker og FF der det var aktuelt. Deltakelse i styringsgruppe og/eller referansegruppe skulle sikre bred involvering og god overføringsverdi. Tiltak for å informere relevante målgrupper om resultater og erfaringer ble vektlagt.

Som følge av dette ble FF Korn opprettet fra 2014 med Fylkesmannen i Oppland som prosjektansvarlig. Knyttet til målet om økt produksjon og rekruttering av nye økologiske kornprodusenter, var det særlig utfordringer innen næringsforsyning (jf. manglende tilgang på husdyrgjødsel i store deler av kornområdene) som ble ansett som et viktig temaområde for kornsatsingen.

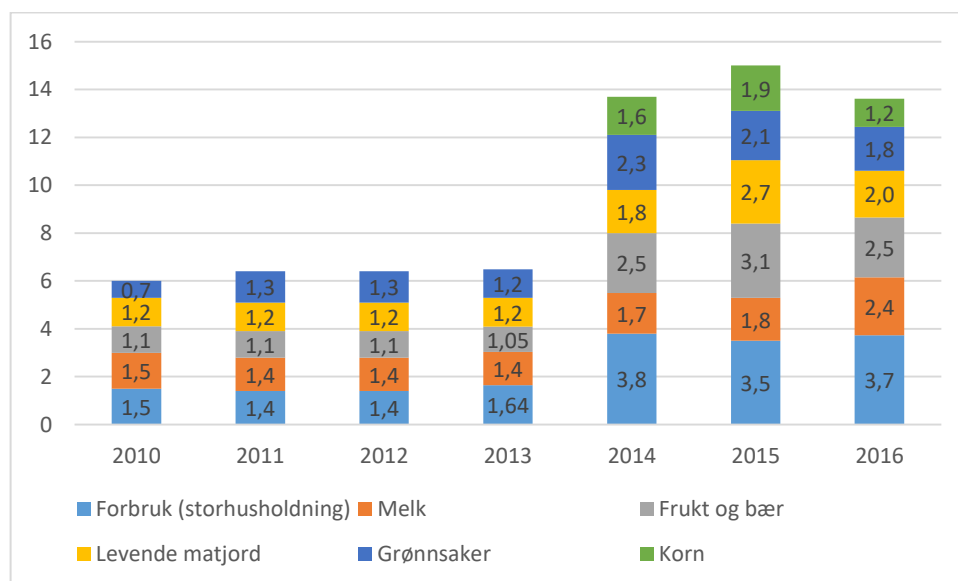
I prosessen kom det også innspill om satsing på kjøtt, jf. utfordringer knyttet til lav anvendelsesgrad i markedet. Ingen fylker ønsket å ta selvstendig prosjektlederansvar for et eget FF for kjøtt, men det ble avklart at FF melk skulle igangsette planarbeid for implementering av satsing på storfekjøtt.

3.5 FF fikk mer enn doblet bevilgningen fra 2013 til 2014

FF fikk de fire første årene ca. 6 mill.kr./år i bevilgning over jordbruksavtalen. I 2014 økte årlig bevilgning til ca. 14 mill.kr., og beløp på samme nivå er bevilget for 2016. I 2015 var det en økning til 15 mill.kr., noe som bl.a. skyldtes en ekstrabevilgning for å følge opp prosjekter som søkte nasjonale utviklingstilskudd.

I perioden 2010-2013 utgjorde bevilgningene til FF ca. 15 prosent av midlene til utviklingstiltak for økologisk landbruk over jordbruksavtalen, jfr. tabell 2.4. Fra 2013 til 2014 økte denne andelen til 43 prosent, noe som skyldtes at bevilgningen til FF økte fra 6,5 til 13,7 mill.kr., samtidig som bevilgningene til utviklingstiltak falt fra 44 til 32 mill.kr. FFs andel av bevilgningene til utviklingstiltak har ligget rundt 45 prosent i 2015 og 2016.

Figur 3.1 Utviklingen i bevilgning til og fordeling på de enkelte FF. Millioner kroner.

Kilde: Landbruksdirektoratet

Figur 3.1 viser at de årlige bevilgningene ble fordelt forholdsvis jevnt mellom de ulike FF-ene i perioden 2010-2013. Fra 2014 økte FF Storhusholdning og FF Fukt og bær sine bevilgninger med henholdsvis 132 og 138 prosent, mens FF Grønnsakers bevilgning økte med 92 prosent. Lavest økning hadde FF Melk med 21 prosent. FF Storhusholdning har etter 2014 hatt den desidert største andelen av totalbevilgningen med 28 prosent. Egenandelene kan ha variert betydelig mellom FF-ene, slik at disse tallene ikke nødvendigvis reflekterer forskjeller i aktivitetsnivået. Ettersom egenandelene i mange tilfeller omfatter egeninnsats av personell hos fylkesmannen og samarbeidspartnere er det vanskelig å få fram sikre tall for disse. I enkelte år har noen av FF-ene fått ekstrabevilgninger for å følge opp prosjekter som søkte nasjonale utviklingstilskudd.

4. Levende matjord

4.1 Søknaden, mål og planer

I brev av 30.11.2009 til daværende Statens landbruksforvaltning (SLF) sendte Fylkesmannen i Buskerud endelig søknad om å bli foregangsfylke for Levende matjord. Det ble i søknaden vist til at Fylkesmannen gjennom mange år hadde bygget opp kompetanse på dette temaet. Fylkesmannen ønsket gjennom å bli foregangsfylke å bruke den opparbeidede kompetansen til å løfte både den teoretiske og praktiske kunnskapen om jordkunnskap/jordkultur, og formidle dette til både produsenter og rådgivere i og utenfor Buskerud ved bl.a. å samarbeide med flere ulike aktører.

Hovedfokus skulle være på utprøving og utvikling av praktiske metoder for energitilførsel og gjenskaping av et levende jordsmonn med et rikt biologisk mangfold. Utgangspunktet er dyrka jord som har vært ensidig brukt til ulike åkervekster i en årrekke uten vesentlig tilførsel av annet organisk materiale enn det som de dyrka vekstene har etterlatt seg i form av rotmasse og den plantemasse som har blitt igjen i jorda etter høsting.

Prosjektet skulle baseres på følgende fem hovedpilarer (delmål):

1. Bidra til at de som allerede har lagt om til økologisk produksjon skal lykkes enda bedre og få økt produksjon på sine arealer.
2. Bidra til at de som er i startfasen av å legge om til økologisk drift i så stor grad som mulig raskere kan lykkes og slippe for stor nedgang i produksjonen.
3. Bidra til å overføre praktiske metoder i økologisk jordkultur til konvensjonelt jordbruk for å redusere behovet for innsatsmidler som mineralgjødsel og plantevernmidler.
4. Bidra til praktiske metoder som gir økt biomasse i jord (mikroliv og planterøtter).
5. Strategier for overføring av erfaringer og kunnskap både til rådgivere og produsenter regionalt og nasjonalt.

Det pekes i søknaden på at den største utfordringen ved å legge om fra konvensjonell til økologisk drift er å legge om tankegangen, ettersom mange er skolert i konvensjonell drift. Den største utfordringen har ifølge søknaden vært at man ikke har hatt noen kortsiktig resept for å bøte på næringsmangel, ugrasproblematikk og strukturskader på jorda. I stedet må man tenke langsiktig og planlegge før problemene oppstår. Fellesnevneren for å løse de fleste utfordringene er å skape en jord med god struktur og mangfoldig biologisk aktivitet som evner å gi kulturplantene riktig mengde og kombinasjon av næringsstoffer til riktig tid. Søknaden understreker at prosjektet vil ha betydning både for konvensjonelt og økologisk landbruk.

Følgende aktiviteter skulle gjennomføres:

1. Undersøke tilstanden i jorda og utprøve/utvikle biologisk jordanalyse for å bedømme jordas biologiske tilstand og hvordan den kan restitueres.
2. Utprøve en blanding av plantearter (såkalt «pionerblanding») som har en særlig evne til å gjennomveve «død jord» og gjøre den levende
3. Utprøve og utvikle komposter tilpasset den enkelte kulturplantegruppe.
4. Utprøving av rester fra biogassanlegg (biorest) som en ressurs i økologisk drift.

Hovedmålet for 2. prosjektperiode (2014-2017) har vært å bidra til vedvarende sunn og økende matproduksjon på økologiske arealer gjennom å stimulere og gjenoppbygge

det biologiske mangfoldet og humuslaget i matjorda, samt formidle resultatene til relevante miljøer.

Prosjektet har vært ledet av en prosjektleder ansatt hos Fylkesmannen i Buskerud, og med en styringsgruppe bestående av landbruksdirektøren og andre fra Fylkesmannens stab, samt en arbeids-/rådgivningsgruppe med representanter for samarbeidspartnerne, og fra 2014 også med representanter fra andre aktører innenfor økologisk landbruk. Styringsgruppa har hatt jevnlig møter, men arbeidsgruppa har ikke vært samlet hvert år.

Foregangsfylket har fått følgende bevilgninger over jordbruksavtalen til aktivitetene:

Tabell 4.1 Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til FF Levende Matjord. Mill.kr.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	1,2	1,2	1,2	1,2	1,8	2,65	1,95

Kilde: Årlige tildelingsbrev

I tillegg kommer egeninnsats fra Fylkesmannen på i størrelsesorden ett årsverk, og betydelig egeninnsats fra samarbeidspartnerne (se nedenfor). Man har også fått tilskudd fra BU-midler på i størrelsesorden 100.000 kr noen år.

4.2 Aktiviteter og gjennomføring

Det har vært mange aktiviteter

Det har vært økende aktivitet i FF Levende matjord gjennom prosjektperioden. Man startet i 2010 med besøk av dr. Elaine Ingham fra Australia, som holdt kurs i biologisk bedømmelse av jord. Deretter har det vært gjennomført en rekke kurs i jord og jordbiologi for rådgivere og produsenter, basert på kunnskapene fra Ingham og andre. Kursene har bl.a. omfattet enkle metoder (spadeprøver) for å undersøke tilstanden i jorda visuelt med bl.a. mikroskop.

Tilbud om jordanalyse og mikrobiologiske tester gjennom Vital Analyse (se nedenfor) har etter hvert blitt en viktig del av satsingen. De har også bidratt med analyser for utvikling av gode komposter. Ut i andre periode har man i samarbeid med ulike partnere utviklet en egen kurspakke for rådgivere og brukere. Kurspakken tilbys nå til fylkesmenn og NLR over hele landet.

Utprøving av såkalt aerob kompostkultur (AKKU), dvs. prosess med oksygentilførsel, startet tidlig, og har pågått og blitt videreutviklet gjennom hele prosjektperioden. Dette har skjedd i regi av Lindum AS (se nedenfor) og utprøvingfelt hos noen produsenter. I forlengelsen av dette er det også satt i gang en rekke prosjekter for å utvikle gode komposter som kan brukes i jordbruket. Disse består dels av husdyrgjødsel, matavfall, planterester osv. og mikro-organismer, og påføres utarmet jord for å få bedre livet i den. Også andre typer komposter som rankekompostering og markkompostering er blitt forbedret. Det har gjennom hele perioden vært holdt kurs og samlinger om kompostering for rådgivere og produsenter, hvor utveksling av erfaringer har stått sentralt. Dette har bl.a. omfattet utvikling og demonstrasjoner av metoder, utstyr osv. for kompostering og bruk av komposten. Etter hvert har flere jordbrukere tatt i bruk

kompostering, og det er rapportert om gode effekter av komposten¹. Det er etablert flere kompostgrupper blant interesserte produsenter, og det er satt i gang flere ulike komposteringsforsøk for bruk av kompost i produksjon av ulike typer jordbruksproduksjoner.

Utvikling av den såkalte «pionerblandingen», som er vekster til bruk i såkalt grønngjødsling til erstatning for kunstgjødsel og naturgjødsel, har vært et viktig resultat fra aktivitetene. Denne er blitt utprøvd med godt resultat, og er nå en frøblanding som omsettes.

Foregangsfylket gjennomførte i forbindelse med FNs Jordår i 2015 en rekke informasjonsaktiviteter, og fikk en ekstrabevilgning til dette.

FF har samarbeidet med en rekke aktører

Det har vært samarbeid med de fleste andre FF om ulike aktiviteter. I starten var det samarbeid med FF Frukt og bær i utprøving av komposter, og etter hvert har liknende forsøk og samarbeid vært gjennomført med de andre FF-ene, inkludert FF Storhusholdning.

De institusjonene FF Levende matjord har samarbeidet tettest med er stiftelsen Vital Analyse, Lindum AS, NIBIO (NORSØK fra 2016) og Evje Gård. Vital Analyse er Nordens eneste biologiske analyselaboratorium, og har vært brukt til utføring av biologiske analyser, oppfølging av gårdskomposteringsforsøk og –nettverk, samt utprøving av ulike organiske gjødselkilder m.m. Vital Analyse har også vært involvert i forsøksdesign. Lindum AS, som er et kommersielt selskap 100 prosent eid av Drammen kommune, har vært en viktig partner i utprøvingen av ulike typer kompost og bruken av denne i forskjellige produksjoner. NORSØK, som inntil 2016 var en del av NIBIO, men som fra 2016 igjen er en egen stiftelse og et nasjonalt senter for tverrfaglig forskning og kunnskapsformidling for å utvikle økologisk landbruk, har bidratt med faglig kompetanse. Sammen med Evje Gård i Sigdal, som har stått for en rekke forsøk, har disse institusjonene utgjort kjernegruppa i prosjektet.

Det har også vært et omfattende samarbeid med NLR siden starten. Samarbeidet har hatt form av opplæring av rådgivere i NLR, og ved at FF i samarbeid med NLR har holdt kurs for produsenter i jordbearbeiding og bruk av kompost mv. Det har også vært samarbeid med NLR om gjennomføring av ulike typer jord- og kompostforsøk.

Det har gjennom hele prosjektperioden også vært samarbeid med NIBIO (tidligere Bioforsk), Buskerud landbruksselskap og NORSØK. Samarbeidet har omfattet utprøving av ulike typer jordbearbeiding, bruk av kompost o.l., samt noe kursvirksomhet.

En rekke lokale faglag og jordbrukere (både konvensjonelle og økologiske) har deltatt i forsøksvirksomheten, og noen har også vært vertskap for kurs og holdt forelesninger. Dette er aktiviteter som i stor grad har foregått på Østlandet, men det har også vært samarbeid med f.eks. fruktdyrkere på Vestlandet.

---

¹ Buskerud foregangsfylke Levende Matjord 2010-2013. Sammendrag av resultater og utfordringer fremover.

Formidlingen har skjedd gjennom ulike kanaler

Foruten gjennom kurs og ulike typer faglige samlinger har formidling og kunnskapsoverføring bestått i en rekke artikler i tidsskriftet Økologisk Landbruk og andre tidsskrifter, aviser, innslag på radioen, foredrag for en rekke typer lag og organisasjoner, deltakelse på stands, markdager, festivaler o.l.. Videre er det laget små videosnutter som er lagt ut på bl.a. YouTube som demonstrerer ulike jordbearbeidingsteknikker o.l. Det er også utarbeidet ulike faktaark om livet i jorda, mikro-organismer, kompost osv. Levende Matjord har også opprettet en egen Facebook-side som i dag har flere tusen følgere.

Det har vært rapportert om godt besøk på kurs og foredrag, og stor interesse blant produsenter (både konvensjonelle og økologiske) og rådgivere. Formidlingen har pågått over hele landet siden starten. Det er planer om å skrive en bok for å summere opp erfaringer og funn fra prosjektet.

4.3 Våre funn og vurderinger

FF har hatt klare mål og strategier for arbeidet, som er gjennomført i tråd med planene

Målene fra første periode, nemlig utprøving og utvikling av praktiske metoder for energitilførsel og gjenskaping av et levende jordsmonn med et rikt biologisk mangfold, kan i all hovedsak sies å være videreført også i andre periode. FF har hele tiden holdt fast på å gjennomføre ulike forsøk og formidle resultatene til interesserte, dette har vært en rød tråd gjennom begge periodene. Hovedsamarbeidspartnerne har vært de samme, og noen nye partnere er kommet til. Oppgavene som har vært skissert i de årlige planene er i all hovedsak gjennomført som planlagt, riktignok med noen mindre forskyvninger i tid.

FF har tatt sitt nasjonale ansvar alvorlig

Helt siden starten har FF hatt fokus på hele landet gjennom sine ulike aktiviteter. Selv om viktige samarbeidspartnere holder til i Buskerud, har formidlingsaktivitetene omfattet produsenter og rådgivere i hele landet. Forsøk og utprøving av nye løsninger mv. er også etter hvert gjennomført en rekke steder i landet.

FF har bidratt til økt kunnskap om jord og jordbearbeiding i næringen

Det er også før FF blitt arbeidet med jord- og jordbearbeiding, samt bruk av kompost innenfor landbruket. Aktivitetene i FF har gått ut på å samle eksisterende kunnskap om jord, jordbearbeiding og bruk av kompost fra Norge og utlandet, videreutvikle kunnskap og metoder for norske forhold og spre denne til interesserte jordbrukere, rådgivere og andre. Utviklingen av den såkalte «Jordlappen», som er en enkel rådgiver i prøvetaking av jord og vurdering av denne, er et eksempel på aktiviteter generert av FF.

FF har i stor grad lykkes med å utvikle og spre denne kunnskapen. Det er i dag langt flere som er opptatt av disse spørsmålene enn da prosjektet startet i 2010. Dette gjelder både blant produsenter (både konvensjonelle og økologiske) og rådgivere. Dette er kunnskap som sannsynligvis ikke ville blitt utviklet og spredd uten FFs ulike aktiviteter.

Deltakerne i de ulike aktivitetene er svært fornøyde, og kunnskapen kan ha bidratt til høyere avlinger

Aktivitetene som er gjennomført i FF Levende matjord, får nesten utelukkende positive tilbakemeldinger fra alle vi har vært i kontakt med. Tilbakemeldingene til arrangørene på kurs, foredrag og andre aktiviteter er også overveiende positive. Målgruppene, som har vært rådgivere og jordbrukere, synes tilnærmingen har vært spennende og gitt dem et nytt perspektiv på driften som har vært viktig for å kunne drive effektivt økologisk landbruk. Når man ikke kan bruke kunstgjødsel blir det viktig å benytte andre gjødslingsformer som bl.a. grønngjødsling og kompost, og FF har bidratt til utprøving av dette og at metodene tas i bruk. Også kunnskap om jordstruktur og behandling av jorda er viktige egenskaper for den som skal drive jordbruk, og aktivitetene i prosjektet har bidratt til dette. Mye tyder på at de som har tatt i bruk denne kunnskapen har oppnådd høyere avlinger.

Formidlingen av kunnskap fra prosjektet ser ut til å ha nådd målgruppene

Resultatene er blitt formidlet gjennom ulike kanaler. Den aller viktigste formidlingsaktiviteten har vært gjennomføring av kurs, markdager, fagdager og liknende arrangementer hvor både jordbrukere og rådgivere har deltatt. Prosjektlederen har vært ansvarlig for mange av kursene, men andre aktører som NLR har etter hvert tatt opp temaet og gjennomfører aktiviteter på egen hånd. Det er blitt utarbeidet kursopplegg for markdagene som alle FF og andre interesserte kan benytte. I følge de ansvarlige gir brukerne svært gode tilbakemeldinger på arrangementene.

Øvrige formidlingsaktiviteter har vært et stort antall foredrag, artikler i ulike tidsskrift, som f.eks. Økologisk Landbruk, lokalaviser o.l. Kompetansen er også spredt til de andre FF-ene gjennom et utstrakt samarbeid. Dette viser at en har benyttet mange kanaler for å nå aktører som kan ha nytte av kunnskapen som er generert gjennom de ulike aktivitetene i prosjektet. De ansvarlige i FF Levende matjord mener selv de kunne vært flinkere til å «trykke på» for å få inn stoff om prosjektet i flere tidsskrifter. Det er lagt vekt på å bruke enkeltjordbrukere og miljøer som viser interesse for problemstillingen og vil stå for utprøving og demonstrasjoner.

FF har vært flinke til å hente inspirasjon og kunnskap fra utlandet

Helt fra starten har man i prosjektet vært opptatt av å lære av andre land på områdene jordanalyse og jordbearbeiding, gjødsling og bruk av kompost. Dette har man fortsatt med gjennom bl.a. å invitere kursholdere fra utlandet til Norge, og i noen grad gjennom studieturer til utlandet med deltakelse av norske aktører.

Resultatene fra prosjektet har imidlertid også blitt lagt merke til internasjonalt. Dette gjelder bl.a. aktivitetene til Vital Analyse (se nedenfor), og resultatene av forsøk med såkalt vermi-kompostering (meitemark-kompostering) ved Lindum AS.

FF har bidratt til å bygge opp Vital Analyse

Vital Analyse er en stiftelse som ble opprettet i 2000, og som analyserer jordprøver, gjennomfører mikroskopanalyser, kjemiske og biologiske analyser for jordbrukere og andre. De ble trukket inn i FF Levende matjord fra starten, og FF har de senere årene vært den desidert viktigste kunden. Vital Analyse bidrar med analyser mv. for ulike typer utprøvinger/forsøksarealer, kurs osv. Stiftelsen har avansert laborieutstyr og har knyttet til seg personer med høy faglig kompetanse på feltet, og skal i følge flere informanter være det fremste miljøet i Norden på biologiske jordanalyser.

Vital Analyse har etablert et laboratorium på Bygdøy Kongsgård, som er blitt et viktig samlingssted hvor det bl.a. holdes ulike typer kurs. Laboratoriet er sammen med den

økologiske produksjonen på gården blitt et sentralt «jordmiljø» og en viktig ressurs for FF.

FF har bidratt til å bygge bro mellom konvensjonell og økologisk produksjon

Det har vært stor interesse blant konvensjonelle jordbrukere for å lære fra de ulike aktivitetene i FF Levende matjord. Antakelig er det flere konvensjonelle enn økologiske brukere som har deltatt på de ulike arrangementene. En rekke av de sistnevnte har på eget initiativ satt i gang forsøk med ulike jordbearbeidingsteknikker, bruk av kompost, frøblandinger osv.

Mange i det konvensjonelle jordbruksmiljøet ser fortsatt på økologisk produksjon med betydelig skepsis, og det er i varierende grad tradisjon for samarbeid på tvers av skillelinjene. FF har bidratt til å bygge ned noen av skepsisen mot økologisk produksjon, og til at en rekke konvensjonelle jordbrukere benytter teknikker og metoder fra FF Levende matjord. Dette kan på lengre sikt gjøre det lettere for en del produsenter å gå over til økologisk produksjon.

Prosjektlederen har vært den drivende kraften i arbeidet

Prosjektleder Øystein Haugerud har siden starten i 2010 vært den drivende kraften i prosjektet, og med sitt engasjement bidratt til å generere mye aktivitet som en rekke aktører har tatt opp og videreført gjennom forsøk og ulike andre aktiviteter. Han har gjennom hele prosjektperioden holdt en rekke foredrag, deltatt på kurs, markdager osv. over hele landet for å spre kunnskapene. Uten dette engasjementet er det tvilsomt om man gjennom prosjektet ville oppnådd de samme resultatene.

Det har vært en utfordring å få FoU-miljøene interesserte i temaene

I følge flere av våre informanter er arbeidet i FF Levende matjord svært interessant, og man synes det er rart at ikke de tradisjonelle forskningsmiljøene tar tak i dette. Mer og bedre kunnskap om jord- og jordstruktur, gjødsling og kompost vil kunne komme både konvensjonelle og økologiske produsenter til gode, og bl.a. gi gode avlinger med mindre bruk av kunstgjødsel.

FF har hatt møter og kontakt med forskningsmiljøet på NMBU, og det kan etter hvert spores en økende interesse fra dette på disse temaene, men den «tradisjonelle» barrieren mellom konvensjonell og økologisk produksjon ser ut til å sperre for et større engasjement.

Samarbeidspartnerne har bygd seg opp på temaet, men usikkert hvor avhengige de er av FF framover

Samarbeidspartnerne Vital Analyse, Lindum AS, NORSØK, NLR og andre har over tid bygd opp betydelig kompetanse om jord- og jordstruktur, gjødsling og kompost bl.a. gjennom FF Levende matjord. NORSØK har hatt kompetanse på dette feltet i mange år, og Vital Analyse er nærmere omtalt ovenfor. Lindum AS har bygget seg opp på dette gjennom samarbeidet, noe som har åpnet et helt nytt marked for avfallsprodukter i landbruket og bidratt til at bedriften er blitt en del av et internasjonalt fagnettverk. NLR har også bygget opp betydelig kompetanse gjennom FF, og gjennomfører i dag en rekke kompost- og jordstrukturprosjekter på oppdrag for FF.

Noen av disse aktørene vil kunne tilby kurs og gjennomføre forsøk o.l. i egen regi dersom støtten fra FF skulle falle bort. Det er imidlertid etter hva vi har forstått begrenset betalingsvillighet/evne for slike aktiviteter hos brukerne, slik at det nok vil være nødvendig med ekstern støtte for å gjennomføre aktivitetene.

Vital Analyse vil være spesielt utsatt, og vil sannsynligvis være den som har størst behov for alternativ finansiering dersom støtten fra FF faller bort dersom aktivitetene ønskes videreført. Stiftelsen har ingen grunnbevilgning, og kan ha begrensede muligheter for å skaffe alternative kunder. Det er derfor sannsynlig at kompetansen i Vital Analyse vil kunne forvitte uten finansiering av aktivitetene.

5. Melk og storfekjøtt

5.1 Søknaden, mål og planer

Bakgrunn for søknaden

I brev av 21.12.2009 oversendte Fylkesmannen i Sør-Trøndelag på vegne av seg selv og Fylkesmannen i Nord-Trøndelag en revidert prosjektplan for prosjektet «Foregangsregion for økologisk melkeproduksjon». Planen viser til at det er gode forutsetninger for å drive økologisk landbruk i Trøndelag. Fylkene har sterke fagmiljøer med engasjerte produsenter, noe som er viktig ved omlegging til økologisk produksjon (fylkene hadde 28 prosent av de økologiske kyrne i Norge). Det finnes store arealer med god kulturjord, noe som gir høye avlinger av korn, gras og potet. I tillegg har fylkene allsidig arealbruk med grovfôr- og kornproduksjon (30 prosent av økologisk kornproduksjon i Norge) side om side, noe som gjør at en har vekstskiftemuligheter, tilgang til husdyrgjødsel og korn til kraftfôr. FF-satsingen passer også ifølge søknaden godt til tidligere satsinger på økologisk produksjon i fylkene. Man mente at en status som foregangsregion for økologisk melkeproduksjon også ville stimulere til økt satsing på utvikling av kjøtt- og kornproduksjon.

Mål og planer

Prosjektplanen setter som mål å oppnå en andel på åtte prosent økologisk melkeproduksjon (målt i antall melkekyr) i trøndelagsfylkene innen 2015, opp fra ca. 4 prosent i 2008. (Senere er målet økt til 17 prosent økologiske melkekyr). Det settes også et mål om at 15 og 20 prosent av jordbruksarealet i Trøndelag skal drives økologisk i henholdsvis 2015 og 2020. I 2008 var vel 6 prosent av arealet i fylkene økologisk drevet.

Planen formulerer tre strategier for å nå målene:

- Strategi 1: Støtte de etablerte produksjonsmiljøene.
- Strategi 2: Ivareta økofyrårn i de etablerte produsentmiljøene for å få en økt produksjon. På sikt etablere nye "økofyrårn" i kommuner med liten økoaktivitet, men med stort potensial for produksjon.
- Strategi 3: Være pådriver overfor aktørene innen foredling og forbruk av økologisk melk

Planen viser til følgende aktører som vil være sentrale å trekke på i prosjektet:

- Tine Midt-Norge, som har egne rådgivere for økologisk melkeproduksjon.
- NLR, som bl.a. har ansvaret for gratis økologisk førsteråd til produsenter som ønsker å legge om til økologisk produksjon
- Økomiljøet i Røros-regionen, bl.a. Rørosmeieriet som tapper en stor del av den økologiske melka i regionen
- Ressursenteret for småskala mat ved Mære landbruksskole, som fokuserer på økologisk mat
- Trøndersk Matfestival, som arrangeres i Trondheim hvert år, og hvor bl.a. økologisk mat blir profilert
- Nortura og Felleskjøpet Agri

Ambisjonen for prosjektet var å etablere nettverksgrupper med disse aktørene og produsentene, for å samordne og bygge opp felles kunnskap og utveksle erfaringer.

FF Melk fikk fra 2015 også ansvaret for økologisk storfekjøtt. Målsettingen for dette arbeidet har vært å gjennomføre ulike aktiviteter for å øke fokus og bevissthet om bruk av økologisk kjøtt, hovedsakelig gjennom å arbeide med de små aktørene i bransjen. Videre overtok FF fra 2016 finansieringsansvaret for prosjektet «Økologisk melk i Rørosområdet», som er et prosjekt i regi av Tine rettet mot å dekke Rørosmeieriets økende behov for økologisk melk. Dette ble finansiert av Ldir med en tilleggsbevilgning til FF.

Prosjektet har hatt en styringsgruppe bestående av representanter for fylkesmannsembetene, Tine, NLR, Rørosmeieriet, Bondelaget og Bonde- og småbrukarlaget. Videre har man hatt en arbeidsgruppe med representanter fra noen av de ovennevnte institusjonene. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag har vært formell prosjekteier, mens Fylkesmannen i Nord-Trøndelag har hatt prosjektlederjobben. Prosjektleder gikk fra jobb hos Fylkesmannen til jobb i NLR, men har fortsatt som prosjektleder.

Foregangsfylket har fått følgende bevilgninger over jordbruksavtalen til aktivitetene:

Tabell 5.1 Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til FF Melk og storfekjøtt. Millioner kroner.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	1,5	1,4	1,4	1,4	1,7	1,8	2,4

Kilde: Årlige tildelingsbrev

I tillegg har det vært bevilget BU-midler og andre midler/egeninnsats fra fylkesmannsembetene i Nord- og Sør-Trøndelag med samlet sett et betydelig omfang, enkelte år på nivå med bevilgningen fra Landbruksdirektoratet. Tine, NLR og andre har også bidratt med egeninnsats.

5.2 Aktiviteter og gjennomføring

Aktivitetsplanen ble endret

Den opprinnelige prosjektplanen skisserer følgende aktiviteter (kalt tiltak i planen):

- *Individuell rådgivning innen omlegging av arealer på melkeproduksjonsbruk (i regi av NLR):* Øke kapasiteten for rådgivning og oppfølging innen jord- og plantekultur på bruk som har meldt seg inn i Debio. Det var stor etterspørsel etter gratis førsteråd, og man manglet bl.a. kapasitet til oppsøkende virksomhet for nye innmeldte, brukere som melder seg ut og for å få potensielle bruk til å gå over til økologisk produksjon. Samarbeid mellom korn- og grovfôrprodusenter, erfaringsinnhenting, rådgivning og kontakt med Debio angående regelverket, kompetansehevingstiltak for rådgivere osv. var også en del av denne aktiviteten, som var tenkt å være den mest omfattende av aktiviteten.
- *Individuell rådgivning om økologisk melkeproduksjon (i regi av Tine):* Øke rådgivningskapasiteten hos Tine, for bl.a. å drive individuell rådgivning, grupperådgivning og gjennomføre ulike samarbeidstiltak med NLR innenfor en del av aktivitetene i ovennevnte kulepunkt.
- *Møtevirksomhet rettet mot jordbrukere, med særlig vekt på grupperåd.* Skulle samle jordbrukerne i grupper sammen med Tine og NLR i tillegg til den individuelle rådgivningen, for i å ta opp felles problemstillinger.

- *Utvikling av kompetanse om økologisk landbruksproduksjon, med spesiell vekt på melk, kjøtt og korn på undervisningssida ved naturbruksskolene i fylkene.*
- *Tiltak innen foredling, markedsføring og omsetning:* Bl.a. aktivt pådriverarbeid overfor Tine og Rørosmeieriet innen foredling
- *Forsøk- og utviklingsarbeid:* På fire bruk i fylket dokumentere økonomi, avlingsnivå, gjødsling og fôringsstrategi
- *Kunnskapsoverføring i Trøndelag og til andre regioner.*

Ettersom Tine fra 2011 vedtok stopp i inntaket av nye produsenter av økomelk i Sør-Norge ble hovedmålsettingen i prosjektet endret til å ta vare på og styrke de som hadde lagt om til økologisk produksjon, inkludert de som var under omlegging og allerede hadde en avtale med Tine om merpris. Det ble i 2010 gjennomført en omfattende kartlegging med spørreskjema og besøk hos alle de 108 brukene i Trøndelag som drev økologisk, med sikte på å skaffe nødvendig grunnlag for revidert aktivitetsliste. De reviderte aktivitetene ble konsentrert om følgende 5 delprosjekter/aktivitetsområder:

1. *Produsentrettede aktiviteter:* Individuell rådgivning og grupperådgivning, markdager, utprøving i forsøksfelt.
2. *Utviklingsiltak:* Utvalg av eksempelbruk for erfaringsutveksling etc.
3. *Naturbruksskoler:* Kursing og kompetanseheving hos ansatte på de 8 skolene med naturbrukslinje i Trøndelag
4. *Omsetning og marked:* I samarbeid med bl.a. Tine og Rørosmeieriet utvikle markedsrettede tiltak og tiltak mot videreforedling, bl.a. inn mot storhusholdninger.
5. *Samhandling og framdrift:* Møte i styringsgruppe og arbeidsgruppe.

Som følge av endringen ble en del midler de første årene stående ubrukt og overført til årene etter. Da Tine i 2014 igjen åpnet for avtaler om å ta imot økologisk melk i Trøndelag og Røros-regionen, og etter hvert også har åpnet opp for nye produsenter andre steder, er mer av aktivitetene dreid mot å rekruttere nye produsenter.

Den reviderte aktivitetsplanen er i hovedsak videreført i andre prosjektperiode ved at den fokuserer på å styrke kompetansen i primærproduksjonen, øke kompetansen og samarbeidet internt i rådgivningen til Tine og NLR både i regionen og ellers i landet, øke markedsandelen for økologisk forbruk og øke tilgangen til økologisk melk ved Rørosmeieriet. FF Melk overtok fra 2014 ansvaret for tiltak overfor lokal foredling av økologisk melk, i samarbeid med Mære landbruksskole. Det økte, nasjonale ansvaret fra andre periode er ellers fulgt opp ved at man har invitert med produsenter og rådgivere fra NLR og Tine fra hele landet til kurs, studieturer o.l., og økt aktivitetene knyttet til formidling gjennom artikler o.l. Det har også vært noe samarbeid med andre (foregangs)fylker.

En rekke aktiviteter er gjennomført

Mye av rådgivningsvirksomheten rettet mot produsentene har vært å forbedre og øke grovfôropptaket, og optimalisere grovfôrproduksjonen med hensyn til melkeproduksjonen. I denne forbindelse har en samordning av rådgivningen mellom Tine og NLR vært viktig. Dette har resultert i en felles rådgivningspakke for melkeprodusenter som ser på helheten i produksjon av fôr og melk.

Det er lagt ut forsøksfelt for bruk av ulike grasfrøblandinger, gjødsling osv. Det har også vært fokusert mye på tiltak for å følge opp produsenter som har fått nedklassifisert kvaliteten på økomelka.

Studieturer har vært arrangert til bl.a. utvalgte eksempelbruk, Rørsomeieriet og forskjellige gårdsystemer. Det har også vært arrangert flere studieturer til København Madhus med deltakelse fra bl.a. naturbruksskolene, storhusholdninger, kokker, kommuner, Tine og NLR. Andre studieturer til utlandet, bl.a. til Sverige, har også vært arrangert. Det har i tillegg vært arrangert markdager for demonstrasjon av økologisk grovfôrproduksjon.

Økouka ble startet i 2011 som et samarbeid mellom foregangsfylket og en rekke instanser, og skal være et årlig arrangement. FF har også i mange år deltatt på Trøndersk matfestival.

Matnavet på Mære har drevet en rekke aktiviteter i regi av FF i form av kurs, bedriftsbesøk og nettverksbygging innenfor småskala slakting, ysting, kjøttforedling osv. Dette har vært både for konvensjonelle og økologiske produsenter som vil starte opp med økologisk foredling på egen hånd eller i samarbeid med andre. Det er også arrangert kurs innenfor salg og markedsføring.

Det er gjennomført kurs i foredling av økologisk kjøtt i samarbeid med Røroskjøtt/Urfe, Naturkjøtt, Nortura og Meråker kjøtt som er lokale videreforedlere av økologisk kjøtt. En del av dette er gjennomført i regi av arrangementet «Mat på Mære». Det har også vært aktiviteter rettet mot å få eksisterende, konvensjonelle aktører til å starte med videreforedling av økologisk kjøtt, bl.a. gjennom besøksordningen. Det er hentet inn kokker og andre ressurspersoner utenfra, bl.a. fra Tyskland. Aktiviteter har vært gjennomført på Trøndersk matfestival. Det har også vært arrangert nettverksmøter med produsenter og videreforedlere, samt ulike demonstrasjonsaktiviteter for å øke interessen og etterspørselen etter økologisk kjøtt.

Formidling gjennom samlinger og artikler

De viktigste arenaene for formidling har vært ulike samlinger som markdager, kurs og studieturer. Det har også vært skrevet en del artikler i ulike fagtidsskrifter (Økologisk landbruk, Buskap, Norsk Landbruk), samt andre fagtidsskrift rettet mot forbrukerne. Det ble i 2015 arrangert en nasjonalt økomelk-konferanse. E-postmeldinger til produsenter og andre med resultater fra prosjekter og annen kunnskap har også vært benyttet.

5.3 Våre funn og vurderinger

FF har hatt ambisiøse mål for aktivitetene, men hovedmålene er ikke nådd

I starten skisserte FF svært ambisiøse mål mht. andelen økologisk produksjon i Trøndelag, både i form av andel dyr og arealer. Målene er i noen grad blitt skjerpet over tid. Statistikken viser at målene langt fra er nådd. De første årene økte antall dyr og størrelsen på arealene innenfor økologisk produksjon noe. Det økologiske arealet som andel av totalt jordbruksareal i Trøndelag (som har vært målsettingen) økte fra ca. 7,5 prosent i 2010 til knapt 8,5 prosent i 2013, og antall økologiske melkekyr økte fra ca. 3100 til vel 3700 (SLF, 2011, 2014). Dels skyldes dette sannsynligvis at produsenter som var i karens og hadde avtale om merpris gikk over til å produsere økologisk, og at eksisterende økologiske produsenter økte sitt areal og antall dyr noe. Økologisk areal og antall dyr var imidlertid tilbake på 2010-nivå igjen i 2015 (Ldir, 2016).

Bortfall av merpris i 2011 oppgis av våre informanter som hovedårsaken til at produksjonen etter hvert sluttet å vokse og viste tegn til reduksjon. En kan således ikke forvente at aktivitetene i foregangsfylket skulle bidra i særlig grad til å øke produksjonen. Det er en rekke faktorer knyttet til økonomi, agronomi, kompetanse osv.

som til sammen vil bestemme utviklingen av produksjonen av økologiske produkter, jfr. Vista Analyse (2012). Aktiviteter innenfor kompetanseoppbygging, informasjon osv. som FF har bidratt med vil således uansett være en av mange faktorer som kan bidra til økt produksjon. Det er svært usikkert om en ville kunne påvise noen klar sammenheng mellom aktivitetene i FF og produksjonsnivået også om merprisen ikke hadde falt bort. Aktivitetene i FF kan imidlertid ha bidratt til å hindre ytterligere nedgang i økologisk melkeproduksjon, som har vært en viktig del av strategien bak FF.

Hovedfokus har vært regionalt

Målene for aktivitetene i FF har siden 2010 vært knyttet til produksjonen i trøndelagsfylkene, og det aller meste av aktivitetene har vært rettet inn mot aktører i disse fylkene. Dette har vært naturlig ettersom man i utgangspunktet hadde betydelige økologiske miljøer her, knyttet bl.a. til Rørosmeieriet som foredler kun økologisk melk og melkeprodukter. En viktig del av oppgavene til FF har vært å sikre leveranser til dette meieriet. Dette synes etter vår vurdering å ha vært en fornuftig strategi, gitt målene en hadde fra starten om økt produksjon i fylkene. Det er rasjonelt både med tanke på logistikk og kompetanse å bygge opp og vedlikeholde slike økologiske miljøer, og FF har spilt en rolle her.

I andre periode er det blitt litt mer nasjonalt fokus, bl.a. gjennom noen aktiviteter i Nord-Norge og Midt-Norge, den nasjonale økomelk-konferansen i 2015 og ved at man er blitt flinkere til å invitere med produsenter fra hele landet på kurs og andre samlinger. Dette kan sies å være en noe snever oppfølging av pålegget om å ta et nasjonalt ansvar. Etter vår oppfatning er det usikkert om dette har hatt noe å si for produksjon og videreføring i andre deler av landet. Ettersom Tine i både første og andre prosjektperiode har tilbudt merpris og tatt inn nye produsenter i Nord-Norge kunne FF ha fulgt opp dette i sine aktiviteter dersom man hadde hatt et nasjonalt mål for sine aktiviteter. Mangelen på nasjonalt fokus er slik vi ser det en viktig svakhet ved FF Melk sin virksomhet.

FF har bidratt til mer omfattende og bedre oppfølging av den enkelte produsent, og til økt kompetanse og samarbeid i rådgiverapparatet

Fra starten var det et mål å bidra til å gi produsentene bedre oppfølging gjennom mer omfattende rådgivning ut over det gratis førsteråd i regi av NLR tilbyr, og aktivitetene skulle rettes både mot eksisterende og nye økologiske produsenter. De første årene ble aktivitetene mest rettet mot eksisterende produsenter, men de siste par årene er aktivitetene dreiet mot å rekruttere nye produsenter.

FF har i all hovedsak vært en tilrettelegger og bidratt med finansiering slik at NLR og Tine har kunnet tilby mer rådgivning og oppfølging til redusert pris/gratis enn man ellers ville ha kunnet. Gjennom de ulike aktivitetene har også rådgivningsapparatets kompetanse om økologisk produksjon blitt styrket. Dette engasjementet har også bidratt til bedre koordinering og samarbeid mellom Tines og NLR sitt rådgiverapparat. Disse konkurrerer på mange måter i det samme «rådgivningsmarkedet», og samarbeid og bedre koordinering kan ha gitt bedre utnyttelse av de samlede rådgivningsressursene. Ettersom kundene betaler lite eller ingenting av kostnadene vil konkurranse sannsynligvis ha lite å si for prisen og kvaliteten på rådgivningsproduktet. Det er overfor oss blitt hevdet at man ikke har det samme gode samarbeidet mellom Tine og NLR andre steder i landet, f.eks. i Nord-Norge, noe som indikerer at FFs aktiviteter har hatt effekt på dette punktet.

En kan spørre seg om det er naturlig eller fornuftig at FF benytter midler til å subsidiere rådgivning og oppfølging av enkeltprodusenter. En viktig begrunnelse for FF er at det

skal bidra til kompetanseoppbygging, erfaringsutveksling, kurs o.l. som kan komme alle aktører til gode. Dette bør etter vår oppfatning være hovedinnretningen til FF. Slik situasjonen har vært i markedet for melkeproduksjon har man imidlertid vurdert det slik at det har vært et betydelig udekket behov for individuell rådgivning og oppfølging av enkeltprodusenter, både eksisterende og nye, og derfor synes denne prioriteringen å ha vært fornuftig. Oppfølging av enkeltaktører er relativt kostbart, og finansieringen fra FF har derfor bidratt til økt aktivitet på dette området, og kanskje til at en har beholdt noen økoprodusenter og/eller rekruttert nye.

FFs aktiviteter har også bidratt til å øke kompetansen om økologisk produksjon blant rådgiverne til Tine og NLR. Rådgiverapparatet ser også ut til å ha blitt mer positive til økologisk produksjon mer generelt, noe som bl.a. kan ha ført til at produsentene får bedre rådgivning. Det er blitt hevdet at inntaksstoppen av nye produsenter kan ha ført til at man fikk mer ro til å bygge opp kompetansen i rådgivingsapparatet, og bedre anledning til å ta seg av de eksisterende produsentene.

Kurs og erfaringsutveksling med betydelig innslag fra utlandet

En viktig del av FFs aktiviteter har også vært å bidra med finansiering til kurs, markdager, studieturer o.l. hvor alle i utgangspunktet kan delta. Disse ulike aktivitetene har vært rettet både mot produsenter og videreførelere, men også mot rådgiverapparatet (jfr. ovenfor). Disse aktivitetene har vært gjennomført av aktører som Tine, NLR, Matnavene, NORSØK osv. I mange av aktivitetene har en kunnet trekke inn topp kvalifiserte foredragsholdere bl.a. fra utlandet, noe som har vært viktig for interessen. Disse aktivitetene har gjennomgående fått svært positive tilbakemeldinger fra deltakerne. Det er fremdeles en betydelig mangel på grunnkompetanse om økologisk produksjon og foredling som det er viktig å overkomme. Det blir hevdet at disse aktivitetene ikke ville ha kommet i stand uten FFs initiativ.

Aktivitetene er i stor grad basert på aktørenes ønsker og behov

FF har vært opptatt av å få innspill fra de ulike aktørene og lytte til deres behov. Dette begynte med undersøkelsen blant alle de økologiske produsentene, som var opptatt av økt avling og avdrått. Spørsmål rundt gjødsling, vekselbruk med ulike vekster osv. har derfor vært en viktig del av oppgavene i rådgivingen overfor produsentene. Dette er fremdeles viktige spørsmål, ettersom mangel på areal i dag framstår som et av de viktigste hindre for å gå over til økologisk produksjon. Hjelp til å øke produksjon på eksisterende areal er derfor viktig.

Markedsaktivitetene rettet mot småskala salg og foredling – antakelig fornuftig selv om det ikke er volumfremmende

I starten var det ikke så mye fokus mot markedet, dette startet med Økouka og pålegg fra SLF om å være mer markedsrettet. Markedsaktivitetene har dreiet seg om lokale markedstiltak for økt omsetning av økologiske varer knyttet til bl.a. Trøndersk matfestival og Bondens marked, men det har også vært aktiviteter rettet mot kokker, kantiner og andre storhusholdninger, bl.a. i samarbeid med ØQ og NORSØK. Det har også vært en god del kurs o.l. i regi av bl.a. matnavene rettet mot produsenter og andre mindre, lokale aktører som vil satse på videreføreling, bl.a. slakting, ysting, kjøttforedling osv. De fleste av disse selger direkte til konsumenter lokalt. Man har også forsøkt å bidra til bygge opp lokale produsenter til å bli større aktører med (lokale) merkevarer, men har så langt ikke lyktes.

Noe av aktivitetene har vært delfinansiert av Lokalmatprogrammet, som bl.a. tilbyr en gratis besøksordning for både konvensjonelle og økologiske produsenter. Aktørene ville imidlertid ikke satset så mye på økologisk uten (tilleggs)finansieringen fra FF.

Satsingen på småskala markedsføring og produksjon har vært bevisst fra FFs side, ettersom man har sett at det er her man kan ha noe å bidra med. Hverken Tines markedsføringsapparat eller produktutviklere har således vært involvert i aktivitetene, selv om noen fra organisasjonen har deltatt på enkelte kurs. Nortura har heller ikke vært særlig inne i aktivitetene. Tine og Nortura er store, nasjonale aktører med et profesjonelt produksjons- og markedsføringsapparat som neppe har noe behov for bistand fra FF. Satsingen på småskala aktører synes derfor fornuftig, gitt at FF melk og storfekjøtt skal satse på markedsrettede tiltak. Ut fra at en har hatt relativt høye volummål for produksjon og forbruk kan en slik satsing synes mindre opplagt, og det kan stilles spørsmålsteget ved om det er fornuftig å drive med aktiviteter rettet mot småskala produsenter og videreforedlere. En del av den økologiske produksjonen kan knyttes opp mot lokale markeder, og disse kan være viktige salgskanaler i de tilfellene der produktene ikke får innpass hos de store matkjedene. Slik sett kan småskala foredling også bidra til større volum.

Greie grenser i forhold til andre FF og andre aktører

FF ser ut til å ha hatt et godt samarbeid med de ulike hovedsamarbeidspartnerne. Av foregangsfylkene har det vært mest samarbeid med ØQ og FF Levende matjord. Satsingen på rådgivning mot storhusholdninger har vært drevet i lengre tid i regi av bl.a. NORSØK, og samarbeidet har vært godt. Det er nå en avklart arbeidsdeling mellom de ulike aktørene som jobber mot storhusholdninger i regionen.

De ansvarlige hos fylkesmannsembetene får ros for å være samarbeidsorienterte og høre på innspill fra andre aktører. Samarbeidet internt i styrings- og arbeidsgruppen har vært godt, selv om en ikke har hatt møter så ofte.

Ville vært mindre aktivitet uten FF

Aktørene vi har snakket med gir uttrykk for at finansieringen fra FF har ført til at de kan jobbe (mer) med økologisk produksjon, videreforedling og forbruk enn de ellers ville ha gjort. De fleste gir uttrykk for at de nok ville ha arbeidet med økologiske spørsmål også uten finansiering fra FF, men i mindre omfang. Det ville sannsynligvis vært færre eller ingen kurs, studieturer o.l. uten FF. FF har vært viktig ved å tilby en arena for erfaringsutveksling og samarbeid, som antakelig ikke ville vært der hvis ikke FF hadde tatt initiativ til dette.

Tine går nå aktivt ut etter flere økologiske melkeprodusenter

Det oppleves nå en økt etterspørsel etter økologiske produkter, bl.a. som følge av økt satsing på økologiske varer hos dagligvarekjedene, særlig Rema 1000. Tine går nå derfor mer aktivt ut for å rekruttere nye melkeprodusenter, og har åpnet opp for nye leveringsavtaler med melkeprodusenter i områder nasjonalt hvor det i dag hentes øko-melk. Fra 2017 mottar TINE støtte over utviklingsmidlene for sin rådgivning av nye produsenter av økologisk melk, og NLR og bistår i dette rekrutteringsarbeidet.

6. Grønnsaker

6.1 Søknaden, mål og planer

Bakgrunn for søknaden

Fylkesmannen i Vestfold søkte i 2009 om å bli tildelt status som foregangsfylke for økologisk grønnsaksproduksjon (heretter omtalt som FF Grønnsaker). I søknaden viste Fylkesmannen til at Vestfold har gode produksjonsforhold, et aktivt produsentmiljø, en god rådgivingstjeneste, flere grossister og foredlingsbedrifter, samt at Vestfold allerede sto for en stor del av landets økologiske grønnsaksproduksjon (35 prosent i 2009). Søknaden omfattet også nærområdet utenfor fylket; Lier, Rygge og Grenland (Vikenregionen), ettersom mange av fortrinnene for økologisk grønnsaksproduksjon også gjelder i disse områdene. Fylkesmannen ville legge vekt på samarbeid med Hedmark og Oppland. Søknaden la opp til å bygge videre på det nasjonale prosjektet Økogrønt 2010, som Vestfold initierte i 2007 for å skaffe erfaring og kompetanse om produksjon av økologiske grønnsaker og formidle denne til aktuelle grønnsaksprodusentmiljøer.

Søknaden og aktivitetene

Første prosjektperiode

Hovedmålet for første prosjektperiode var å oppnå økologisk kvalitetsproduksjon på 15 prosent av grønnsaksarealet i Vestfold, Buskerud, Telemark og Østfold innen 2015. Prosjektet var delt inn i to delprosjekter:

Delprosjekt 1 – Økologisk grønnsaksproduksjon:

- Produsere maksimalt av de økologiske grønnsakene som kan produseres og selges i Norge med god kvalitet (sesongavhengig)
- 10 gratis førsterådsbesøk (GFR) og 5 rådgivingsavtaler i året

FF Grønnsaker utarbeidet følgende strategier for å nå delmålene til Delprosjekt 1: Rådgivning og informasjon direkte til produsentmiljøet, nettverks- og kompetanseutvikling i rådgiverapparatet, nettverks- og kompetanseutvikling i produsentmiljøet og innspill til det økologiske regelverket.

Delprosjekt 2 – Helkjede økologiske grønnsaker:

- God kunnskap, kommunikasjon og samarbeidsvilje i hele kjeden
- Dobling av salget i butikk av norskproduserte økologiske grønnsaker innen 2012
- Betydelig bruk av økologiske grønnsaker i storhusholdninger (HoReCa — Hotell, Restaurant, Catering)
- Fremtidsrettet foregangsmiljø mht. trender for å få "nye" produkter ut til forbruker

Det ble opprettet to prosjektlederstillinger til de to delprosjektene. Prosjektlederstillingen til Delprosjekt 1 ble tildelt en økologisk rådgiver i NLR Østafjells, som tidligere hadde vært prosjektleder for Økogrønt 2010. Prosjektlederstillingen til Delprosjekt 2 ble fylt av prosjektansvarlig hos Fylkesmannen.

Andre prosjektperiode

I andre prosjektperiode var hovedmålet å oppnå økologisk kvalitetsproduksjon på 15 prosent av grønnsaks- og potetarealet innen 2020. Foregangsfylket ville også følge produktene gjennom verdikjedene ut til forbruker. Prosjektet hadde fire delmål for andre prosjektperiode;

1. *Produksjon*: Øke produksjonen og arealeffektiviteten. Dette innebar tiltak hos produsenter og overføringsverdi til det konvensjonelle landbruket, samt informasjon til øvrige landbruksrådgivingsenheter.
2. *Marked*: Øke salget av økopotet- og grønnsaker.
3. *Markedskoordinator*: Samarbeide med foregangsfylke frukt og bær om opprettelse av en markedskoordinator-stilling.
4. *Erfaringskonferanse*: Samarbeide med foregangsfylke frukt og bær om en erfaringskonferanse i 2014 og 2017.

For andre prosjektperiode ble også poteter på friland samt grønnsaker og urter i veksthus inkludert i satsingen. Denne endringen innebar en omorganisering av prosjektledelsen, der en rådgiver på grønnsaker i veksthus ble tatt inn i prosjektledelsen for Delprosjekt 1.

Fra 2015 ønsket foregangsfylket i større grad å vektlegge mobilisering, nettverk og forpliktende samarbeid innen økologisk grønnsaksproduksjon enn det som var forespeilet i prosjektplanen. Bakgrunnen for det endrede fokuset var at FF Grønnsaker ikke hadde oppnådd de ønskede resultatene for arealutvikling av økologisk grønnsaksproduksjon. Endringen innebar blant annet mindre støtte fra FF Grønnsaker til direkte rådgiving til produsentene, noe FF Grønnsaker oppfattet burde videreføres av NLR. Prosjektet ble heller ikke lenger delt inn i delprosjekter med egne prosjektledere, slik at rådgiverne fra NLR ikke lenger var del av prosjektledelsen.

FF Grønnsaker er organisert med et prosjektstyre og en referansegruppe. Prosjektstyret kvalitetssikrer økonomi, framdrift og måloppnåelse i prosjektet og møtes to ganger i året. Referansegruppen (som også fungerer som arbeidsgruppe) diskuterer faglige tema og møtes etter behov.

Foregangsfylket har fått følgende bevilgninger over jordbruksavtalen til aktivitetene:

Tabell 4.1. Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til FF Grønnsaker. Millioner kroner.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	0,7	1,3	1,3	1,2	2,3	2,1	1,8

Kilde: Årlige tildelingsbrev

I tillegg kommer noe egeninnsats fra Fylkesmannen og markedsaktører, samt midler fra referansegruppen og samarbeidsfylker. FF Grønnsaker har også noen år fått tilskudd fra Bygdeutviklingsmidler (BU-midler).

6.2 Aktiviteter og gjennomføring

Aktiviteter rettet mot produsentmiljø og marked

Arbeidet til FF Grønnsaker har gjennom hele prosjektperioden vært todelt med fokus på både produksjons- og markedssiden av økologisk grønnsaksproduksjon.

Arbeidet på *produksjonssiden* har hovedsakelig gått ut på å gi råd og formidle kunnskap til både økologiske og konvensjonelle jordbrukere, blant annet gjennom

gårdsbesøk, markdager og kurs. Formidlingen har vært knyttet til tiltak mot ugras og skadegjørere, ulike sorters egenskaper, gjødsling og andre agronomiske problemstillinger. Senere i prosjektperioden er det gitt ekstra fokus til å få til fungerende vekstskifter. FF Grønnsaker har også foretatt utprøvinger av produksjonsmetoder (for eksempel «falske såbed», dvs. tiltak for å få ugraset til å spire før man sår) og nye typer jord. FF har også samarbeidet med Bioforsk¹ om ulike problemstillinger.

Det er også arbeidet med formidling til produsenter om markedets forventninger og krav til produkter og økt fokus på produksjon av kulturer som er aktuelle for dagligvaremarkedet. Prosjektleder har vært tilgjengelig for alle rådgivere i NLR som gir råd til produsenter som er interessert i omlegging.

I tillegg til arbeid rettet mot produsenter har FF Grønnsaker arbeidet for å heve kunnskapsnivået om økologisk dyrking i rådgivingsapparatet, blant annet gjennom kurs og foredrag. Det har også vært fokus på utveksling av kompetanse mellom produsenter og produsentmiljøer i inn- og utland. Det er også arrangert en rekke fagturneer, ofte i samarbeid med NLR, både i inn- og utland.

FF Grønnsaker har i tillegg arbeidet med regelverket for økologisk landbruk, hvor de har vurdert konsekvenser av mulige regelverksendringer og gitt innspill til myndighetene. FF har også bidratt i en rapport om konsekvenser og mulige løsningsforslag av nytt regelverk for parallelldyrking, dvs. der både konvensjonell og økologisk dyrking foregår på samme bruk. Prosjektleder har også deltatt i en arbeidsgruppe i Ldir som til jordbruksoppgjøret i 2016 utarbeidet en rapport om «Muligheter og flaskehalsen i produksjon og marked for økologisk frukt, bær og grønnsaker».²

Markedsarbeidet har gått ut på å løse produsentenes praktiske utfordringer med å få produktene ut til markedet. Prosjektleder har arbeidet for å løse flaskehalsen i verdikjeden gjennom løpende kontakt med produsenter, grossister og sluttled. FF Grønnsaker har siden 2010 arbeidet for å få på plass helkjedeavtaler³ mellom leddene i verdikjeden, og i 2010 ble det opprettet en helkjedeavtale om ferdig oppkuttete økologiske grønnsaker. Det er gjennomført aktiviteter for å fremme økologiske produkter i butikkene, blant annet gjennom opplæring av grøntansvarlige og demonstrasjoner av økologiske varer.

FF Grønnsaker har samarbeidet med FF ØQ og DebiolInfo for å legge til rette for forbruk av økologiske grønnsaker i offentlige storhusholdninger. Siden 2011 har FF Grønnsaker vært i kontakt med Sykehuset i Vestfold (SiV) om innføring av økologisk mat. Alle kokte poteter som leveres fra produksjonskjøkkenet til SiV er nå økologiske. Prosjektleder har blant annet bidratt til nettverksbygging mellom aktuelle aktører, å

---

¹ Bioforsk ble 1. juli 2015 slått sammen med Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk Institutt for skog og landskap til Norsk Institutt for bioøkonomi (NIBIO).

² Se Landbruksdirektoratet (2016)

³ Helkjedeavtaler innebærer at alle ledd i verdikjeden fra primærprodusent til omsetningsledd inngår forpliktende avtaler seg imellom om produksjon og omsetning av bestemte kvanta økologiske produkter.

etablere møteplasser, og å løse utfordringer knyttet til regelverket for offentlige innkjøp.¹

FF Grønnsaker har også arbeidet for å bedre mulighetene for økt innkjøp av økologisk mat i kantiner, barnehager, sykehjem m.m. gjennom offentlige innkjøpsavtaler, blant annet ved å holde møter i brukerutvalg og møter med innkjøpssjefer. FF Grønnsaker valgte å fokusere mindre på økologisk mat i storkjøkkenet etter at FF ØQ fikk nasjonalt ansvar. For å identifisere alternative salgskanaler har FF samarbeidet med NMBU om prosjektet «Alternative salgskanaler for økologiske grønnsaker og poteter». Rapporten ble publisert i 2016.

Forslag om opprettelse av markedscoordinatorstilling

FF Grønnsaker og FF Frukt og bær fremmet tidlig i prosjektperioden forslag om at det burde opprettes en markedscoordinatorstilling. Målsettingen med stillingen skulle være å koordinere og stimulere satsingen på økologisk frukt, bær og grønnsaker i Norge. Personen skulle være et bindeledd mellom produsenter, produsentorganisasjoner, grossister og markedsaktører. Det var imidlertid vanskelig å finne en god forankring og organisering av en slik stilling. Landbruksdirektoratet (daværende SLF) vurderte i 2013 å etablere en markedscoordinator, men da foregangsfylkene fikk nasjonalt ansvar fra 2014 tok FF Grønnsaker og FF Frukt og bær over ansvaret for å opprette markedscoordinatorstillingen.

Per i dag er det ennå ikke opprettet en slik stilling. FF Grønnsaker og FF Frukt og bær har hatt samtaler med ulike aktører for å få innspill til hvor stillingen kan forankres og hvordan den skal organiseres, uten å finne løsninger på dette. Det ble i 2014 ført samtaler med Grøntprodusentenes samarbeidsråd (GPS) om muligheten for å forankre markedsarbeid innen økologisk frukt og grønt i deres organisasjon. Tilbakemeldingen fra GPS var at de kun tar på seg oppdrag knyttet til initiativ fra produsentorganisasjoner eller en sammenslutning av produsenter. FF Frukt og Bær og FF Grønnsaker har derfor arbeidet for å få produsenter til å ta initiativ til markedsarbeid innen økologisk frukt og grønt i GPS. I Landbruksdirektoratet (2016) ble det fremmet forslag om at GPS kan ha en mer sentral rolle for å styrke markedskommunikasjonen i verdikjeden for økologisk (og dermed fylle markedscoordinatorrollen). Denne anbefalingen er etter hva vi forstår ikke fulgt opp av GPS.

En annen grunn til at det har vært utfordrende å opprette en markedscoordinatorstilling er ifølge FF Grønnsaker og FF Frukt og bær at det har vært vanskelig å «selge» inn en prosjektstilling når det er uvisst hvor langt frem i tid den vil finansieres. Siden stillingen ikke er blitt opprettet har prosjektlederne for FF Grønnsaker og FF Frukt og bær i praksis tatt på seg noen av oppgavene som var tiltenkt en slik markedscoordinator.

FF Frukt og bær valgte ved utgangen av 2014 å utsette arbeidet med å etablere en markedscoordinator fordi de ønsket å fokusere hovedinnsatsen på å sikre økt

---

¹ Artikkel på FF ØQs nettside; Moro å prøve noe nytt. Økologisk mat på Sykehuset i Vestfold. <http://prosjekt.fylkesmannen.no/OQ/Nyheter/--Moro-a-prove-noe-nytt-Okologisk-mat-pa-Sykehuset-i-Vestfold/>

produksjonsvolum. Prosjektledelsen har likevel arbeidet med markedsoppgaver som var tiltenkt markedskoordinatoren.

Prosjektleder for FF Grønnsaker har også fra 2014 tatt på seg noen av oppgavene som var tiltenkt markedskoordinatoren og arbeidet for å bidra til kommunikasjon, kunnskapsoverføring, forståelse mellom partene og utarbeidelse av avtaler. FF Grønnsaker bidro til at det i 2014 ble arrangert et møte mellom Gartnerhallen, økoprodusenter og andre sentrale aktører i verdikjeden. Dette var det første møtet mellom Gartnerhallen og deres økoprodusenter. Partene ble blant annet enige om å ha mer og bedre kommunikasjon i forbindelse med produksjonsplanlegging. Gartnerhallen har siden gjennomført årlige møter med de økologiske grøntprodusentene og gitt signaler om at de ønsker flere økoprodusenter.

FF har samarbeidet med en rekke aktører

FF Grønnsaker har samarbeidet med de fleste andre foregangsfylkene, og har i særlig grad samarbeidet tett med FF Frukt og bær og FF ØQ på markedssiden. Det har også vært noe samarbeid med FF Korn (om utfordringer med vekstskifte) og FF Levende matjord. FF Grønnsaker har samarbeidet med aktører på tvers av fylkesgrensene gjennom hele prosjektperioden, også før fylket fikk nasjonalt ansvar i 2014.

På produksjonssiden er NLR den viktigste samarbeidspartneren til FF Grønnsaker. Det gjelder hovedsakelig NLR Østafjells, men også andre NLR-enheter har vært involvert (for eksempel NLR Veksthus, tidligere Veksthusringen). Foregangsfylket har også sett til utlandet og har vært i kontakt med landbruksrådgivingen i Sverige og Danmark, samt utenlandske økoprodusenter og forskningsinstitusjoner.

Både på markedssiden og produksjonssiden har FF Grønnsaker samarbeidet med en rekke aktører i Norge, både interessegrupper (Oikos, Naturvernforbundet), Bioforsk, produsentorganisasjoner (Gartnerhallen, Vestfold Bondelag m.fl.), økoprodusenter og markedsaktører (Bama, Norgesgruppen, Coop m.fl.).

Formidlingen har skjedd gjennom ulike kanaler

Resultater, fagstoff og annen informasjon er delt via ulike kanaler; i foredrag, ved studieturer, markdager, på nettsider (NLRs nettsider, felles nettside for foregangsfylkene, m.m.), mailgrupper, og formidling gjennom artikler i fagblad. I 2016 er det lagt ekstra vekt på å sammenstille informasjon som kan videreformidles, og det er laget kurspresentasjoner og dyrkningsveiledere.

6.3 Våre funn og vurderinger

FF har arbeidet målrettet for å nå målene, men hovedmålene er ikke nådd

Hovedmålet til FF om å oppnå økologisk kvalitetsproduksjon på 15 prosent av grønnsaks- og potetarealet innen 2020 er ambisiøst, og per dags dato er det økologiske arealet betydelig lavere. Andelen økologisk grønnsaksareal av totalt grønnsaksareal har gått litt ned fra 2010 til 2015; fra 3,7 prosent til 3,6 prosent. De økologiske arealene for grønnsaksproduksjon i dekar har likevel økt i samme periode; fra 2328 dekar til 2600 dekar. Andelen økologisk potetareal av totalt potetareal har blitt

redusert i større grad; fra 1,2 prosent i 2010 til 0,9 prosent i 2015. Potetarealet i dekar er redusert fra 1653 dekar i 2010 til 1036 dekar i 2015.¹

Arbeidet med å øke økologisk produksjon er langsiktig, og det kan ta lang tid før resultater realiseres. Videre er det svært vanskelig og i noen tilfeller umulig å måle prosjektets direkte bidrag til oppfyllelse av 15 prosentmålet. Areal er heller ikke ensbetydende med mengde produsert eller omsatt. For eksempel økte omsetningen av norskproduserte økologiske poteter i tonn i følge NIBIO (2016) med 14,2 prosent fra 2013 til 2014 (81 tonn), samtidig som antall dekar brukt til økologisk potetproduksjon gikk ned med 16,9 prosent (187 dekar) i samme periode. Det er også variasjon i utviklingen for ulike produksjoner. For eksempel økte produksjonsarealet for økologiske gulrøtter med 66 prosent fra 2013 til 2014, mens arealet for løk ble redusert med 75 prosent over samme periode (Landbruksdirektoratet, 2016).

Selv om produksjonen ikke er økt i tråd med prosjektets målsettinger, har FF arbeidet målrettet for å løse flaskehalsen både innen produksjon og marked og oppnådd resultater på flere områder. I andre prosjektperiode ble det satt et delmål om å arrangere erfaringskonferanser i 2014 og 2017 i samarbeid med FF Frukt og bær. På grunn av budsjettendringer etter tildelingen av midler ble det ikke holdt noen erfaringskonferanse i 2014.

Det har vært hensiktsmessig å forankre produksjonsarbeidet i NLR

For å redusere flaskehalsen på produksjonssiden har FF bevilget midler til NLR og finansiert en rådgiver som er spesialisert innen økologisk grønnsaksproduksjon til å være prosjektleder for delprosjekt 1 om produksjon.² Hovedoppgaven har bestått i å gi råd og informasjon direkte til produsentmiljøet. Samarbeidet mellom NLR og FF har vært vellykket, og både produsenter og rådgivere har vært fornøyde med aktivitetene gjennomført av NLR i regi av FF. Det har vært hensiktsmessig å forankre prosjektet i fagmiljøet til NLR ettersom de har god kompetanse på området og tett kontakt med produsentmiljøet.

FF har bidratt til økt økologisk kompetanse og økt samarbeid i NLR

FF har bidratt til økt kompetanse om økologisk grønnsaksproduksjon i rådgiverapparatet. Prosjektet har også bidratt til bedre samarbeid mellom rådgivere i ulike NLR-enheter, for eksempel ved at FF har arrangert felles markdager, fagturer og fagmøter.

Det er likevel kun et fåtall av rådgivere i NLR som er spesialiserte innen økologisk (grønnsaks)produksjon. Dermed er økologisk kunnskapsformidling og rådgivning avhengig av noen få nøkkelpersoner. For å gjøre ordningen mindre sårbar, kan det være en fordel å sørge for at det er flere rådgivere med god kompetanse innen økologisk produksjon.

FF har bidratt til at utfordringer i større grad diskuteres i fellesskap

Gjennom FF-satsingen har NLR i tillegg til egenfinansiert rådgiving av enkeltvirksomheter kunnet arrangere markdager, kurs, fagturer og andre

---

¹ Kilder til arealstatistikken er SLF (2012), SLF (2014), Ldir (2016)

² Fra 2014 ble en rådgiver for grønnsaker veksthus også satt som prosjektleder for delprosjekt 1.

arrangementer hvor faglige utfordringer i produksjonen diskuteres i fellesskap. FF-satsingen har på den måten bidratt til økt informasjonsdeling og samarbeid.

FF har bidratt til økt kompetanse hos både økologiske og konvensjonelle produsenter

Gjennom forsøk og utprøvinger av metoder har FF opparbeidet god kunnskap som er formidlet til produsenter, for eksempel om ulike jordtyper, gjødsel og falske såbed. Interessen for dette har også økt gjennom prosjektperioden.

FF har fokusert på å formidle kunnskap både til konvensjonelle og økologiske produsenter, og konvensjonelle produsenter har deltatt på markdager, fagturer og andre arrangementer i regi av FF. Noen konvensjonelle dyrkere har hatt nytte av kunnskap/informasjon fra disse arrangementene og tatt i bruk økologiske dyrkningsmetoder. I 2011 var for eksempel to ugrasroboter i drift hos konvensjonelle dyrkere i prosjektets kjerneområde. Det har vært særlig interesse fra konvensjonelle produsenter som ønsker å redusere bruken av kjemisk plantevern. Arbeidet til foregangfylket har sannsynligvis bidratt til å bedre samarbeidsmiljøet mellom økologiske og konvensjonelle produsenter.

FF har hatt nasjonalt fokus gjennom hele prosjektperioden

FF har fra starten av rettet aktivitetene mot områder i Norge der det finnes økologisk grønnsaksproduksjon, som Vestfold, Hedmark, Oppland, Buskerud, Nord-Trøndelag og Østfold, og i så måte hatt et nasjonalt fokus. Prosjektleder for delprosjekt 1 (produksjon) har holdt kurs og foredrag rundt om i landet. Det har også vært naturlig at markedsarbeidet har hatt et nasjonalt fokus ettersom flere aktører i verdikjeden er nasjonale.

FF har vært flinke til å hente inspirasjon og kunnskap fra utlandet

Foregangfylket har hentet mye inspirasjon og kunnskap fra utlandet. FF har hatt kontakt med landbruksrådgivingen i Sverige og Danmark, samt utenlandske økoprodusenter og forskningsinstitusjoner. FF har også hatt positive erfaringer med å arrangere fagturer i Skandinavia og Europa.

FF har bidratt til nettverksbygging

FF har bidratt til at økologiske produsenter i større grad samles i nettverk. Blant annet ble det opprettet en nasjonal dyrkergruppe for økologisk gulrot som følge av en fagtur til Sveits i 2014 i regi av FF. I 2016 er det dannet et nettverk for økologisk veksthusproduksjon i samarbeid med NLR Veksthus, hvor det sendes ut nyhetsbrev til rådgivere i Norge, Sverige og Danmark. Det er også etablert en økofrokost hvor et uformelt nettverk av økodyrkere og markedsaktører møtes for å diskutere ulike tema, som for eksempel logistikk og distribusjon fra økologiske grønnsaksdyrkere til lokale kolonialbutikker.

Greit at ikke markedsadministrator-stilling ble opprettet, men det er fremdeles behov for markedskoordinering

I begynnelsen av prosjektperioden var markedsarbeidet i stor grad fokusert på å legge til rette for forbruk av økologiske grønnsaker i offentlige storhusholdninger. Senere i prosjektperioden er behovet for koordinert markedskommunikasjon og produksjonsplanlegging vektlagt i større grad.

I andre prosjektperiode satte FF Grønnsaker et delmål om å opprette en markedsadministratorstilling i samråd med FF Fukt og bær. Som forklart tidligere i dette kapittelet er denne stillingen ikke blitt opprettet, hovedsakelig fordi det har vært

vanskelig å finne en løsning på hvor stillingen skal forankres. Etter vår mening må et ønske om en slik stilling må være godt forankret i bransjen, og man må være enige om hvor den bør plasseres, oppgaver osv. for at den skal kunne fungere optimalt. Det er vanskelig for myndighetene å opprette en slik stilling (som har vært forslaget fra FF) når ikke dette er et klart uttrykt ønske fra bransjen.

I Landbruksdirektoratet (2016) pekes det på et behov for mer samarbeid og kommunikasjon i verdikjeden slik at tilbud og etterspørsel blir koordinert. Etablering av en mer tydelig og definert markedskoordineringsfunksjon trekkes frem som eksempel på et tiltak som kan bidra konstruktivt. Det vil etter vår vurdering være viktig å følge opp dette framover, og vi kommer tilbake til dette i våre anbefalinger i kapittel 10.

Behov for økt kunnskap og formidling

Kunnskap om økologisk grønnsaks- og potetproduksjon er i stadig utvikling. I samtaler med informanter har noen uttrykt at dagens forskning ikke møter behovet i økologisk landbruk, samt at det er behov for tettere kontakt mellom forskningsmiljøer og produsenter. Samtidig har andre uttrykt at det ikke er et stort behov for økt kunnskap om dyrkningstekniske utfordringer. Det virker uansett som det er enighet om at det fortsatt er behov for formidling av kunnskap om økologisk produksjon til produsenter.

7. Frukt og bær

7.1 Søknaden, mål og planer

Bakgrunn for søknaden

Fylkesmannen i Hordaland og Fylkesmannen i Sogn og Fjordane sendte 3. juni 2009 en felles søknad til SLF om å bli tildelt status som foregangsfylke for økologisk frukt- og bærproduksjon. I søknaden vises det til at Vestlandet i lange tider har vært hovedområde for produksjon av frukt i Norge, med produksjon særlig konsentrert langs Hardangerfjorden, Sognefjorden og i Nordfjord, og at bær dyrking også har stor tyngde i fylkene. Sogn og Fjordane og Hordaland har også stor industri på konserver. Siden frukt og bær er nært beslektede fagfelt og stort sett blir dyrket i de samme områdene, var det naturlig å samle satsingen for økologisk frukt og bær. Søknaden pekte også på at forsknings- og rådgivingstjenestene i de aktuelle områdene allerede hadde god erfaring og kompetanse om økologisk frukt og bær. I tillegg hadde begge fylkene hatt stor prosjektaktivitet innen økologisk frukt- og bærproduksjon.

Søknaden og aktivitetene

Første prosjektperiode

Foregangsfylket satte som hovedmål for første prosjektperiode å bidra til å øke produksjon og forbruk av norsk økologisk frukt og bær i Norge, med følgende delmål:

1. *Produksjon*: Få flere til å produsere økologisk frukt og bær i Norge.
2. *Kunnskap og nettverk*: Få oversikt, samle og formidle videre tilgjengelig kunnskap og erfaring opparbeidet gjennom tidligere og eksisterende prosjekter.
3. *Distribusjon, produktutvikling og salg*: Videreutvikle eksisterende kanaler for omsetning og salg.

Andre prosjektperiode

For andre prosjektperiode var hovedmålet at FF Frukt og bær skulle 'bidra til å øke produksjon og forbruk av norsk økologisk frukt i Norge til 15 prosent innen 2020'. FF satte et konkret mål om at 10 prosent av den norske økologiske frukt- og bærproduksjonen skal være økologisk godkjent i 2017 og at minst 15 prosent av forbruket av økologisk frukt og bær skal komme fra norsk produksjon i norsk sesong i 2017 (bær: juni-august, frukt: august-november).

Foregangsfylket satte fem delmål for perioden:

1. *Effektiv og sikker omsetning av all norskprodusert økologisk frukt og bær som økologisk vare med merpris*. Målsetting: 100 prosent av all økologisk frukt og bær som er økologisk produsert, blir omsatt i markedet, til minst 20 prosent merpris for produsenten.
2. *Øke avling og kvalitet på frukt og bær til konsum*. Målsetting: Økologisk areal per 2020: 6600 daa som er 15 prosent av samla frukt- og bærareal i Norge i 2012.
3. *Etablere informasjonsstrukturer som sikrer god informasjonsflyt om økologisk frukt- og bærproduksjon til forbrukere, støtteapparat og produsenter*. Målsetting: Etablere strukturer for informasjon og kunnskap om økologisk frukt og bær som kan eksistere uten FF i 2018.

4. *Definere flaskehalsar i produksjon og forvaltning som må løses på nasjonalt nivå og sette i verk tiltak.* Målsetting: Norsk økologisk frukt -og bærproduksjon skal være statistisk dokumenterbar. Norsk produksjon skal ha samme produksjonsvilkår som de andre nordiske landene.
5. *Utvikle salgskanaler for økologisk frukt- og grønt, råvarer og produkt, til lokalmatmarkeder og abonnementsordninger.* Målsetting: Sørge for at økologiske råvarer av frukt og bær, som ikke kan omsettes i dagligvarehandelen, blir omsatt og foredlet som økologiske varer.

FF ansatte i 2014 en ny prosjektmedarbeider i 100 prosent stilling som skulle drive informasjons- og motiveringsarbeid overfor produsentene. Bakgrunnen for dette var at FF trengte ekstra kapasitet for å formidle erfaringer fra de fire første prosjektårene til produsentene. Den nye medarbeideren skulle også drive frem nye utviklings- og forskningsprosjekter (FoU-prosjekter) knyttet til utfordringer i produksjonen (kvalitet og volum).

FF er organisert med en styringsgruppe som er sammensatt av representanter fra hele verdikjeden. Landbruksdirektøren hos Fylkesmannen i Hordaland er styreleder. Prosjektleder er ansatt hos Fylkesmannen i Hordaland. Styringsgruppen møtes 4-5 ganger i året og fungerer som et vurderingsorgan for prosjektsøknader og tildelinger av midler. FF har også en referansegruppe, men denne har sjelden vært innkalt.

Aktivitetene har i stor grad vært organisert gjennom eksterne delprosjekter, som får tilskudd etter søknad. FF jobbet for å stimulere til prosjekter, blant annet ved å oppfordre produsenter eller andre aktører til å sende prosjektsøknader eller ved å være med på utformingen av prosjekter. Prosjektet har ikke hatt en rådgivende rolle, men fungert som et koordinerende organ.

Foregangsfylket har fått følgende bevilgninger over jordbruksavtalen til aktivitetene:

Tabell 4.1. Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til FF Frukt og bær. Millioner kroner.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	1,1	1,1	1,1	1,1	2,5	3,1	2,5

Kilde: Årlige tilskuddsbrev

7.2 Aktiviteter og gjennomføring

Det har vært mange aktiviteter

FF Frukt og bær har arbeidet for å løse flaskehalsar både på produksjonssiden og på markedssiden. Generelt har flest aktiviteter vært rettet mot økt produksjon og forbruk av økologisk frukt – spesielt på markedssiden, ettersom produksjonen og omsetningen av økologiske bær er svært liten.

Prosjektledelsen i FF har hatt en pådriverrolle og hovedsakelig jobbet gjennom andre for å fremme produksjon av økologisk frukt og bær. Det er jobbet for å stimulere til prosjekter, blant annet ved å oppfordre produsenter eller andre aktører til å sende prosjektsøknader eller ved å være med på utformingen av prosjekter. Prosjektene har gjerne vært FoU-prosjekter med mål om å øke kunnskapen om dyrkingstekniske utfordringer. For eksempel har Bioforsk (nå NIBIO) fått støtte til utføring av forsøk på næringsforsyning og ugraskontroll, og utprøving av mineralolje og olje mot rognebærmøll. Noen prosjekter har også blitt utformet for å kartlegge hvor mye som produseres, og andre forhold relatert til økologisk frukt- og bærproduksjon.

FF har også vært med på å støtte flere langsiktige prosjekter, herunder et treårig kompostprosjekt gjennom Njøs Næringsutvikling, hvor FF Levende matjord var involvert, samt et treårig FoU-prosjekt gjennomført av NIBIO om hvordan arbeidstid og økonomi utvikler seg i både konvensjonelle og økologiske tettplantinger av epler og plommer.

Andre aktiviteter FF har arrangert/bidraget til å arrangere er demonstrasjoner av utstyr (for eksempel av ugrashånderingsmaskiner), hagevandring, praktiske og teoretiske kurs både til rådgivere og produsenter, informasjonsmøter og ulike fagturneer i inn- og utland for konvensjonelle og økologiske produsenter, rådgivere og medlemmer av styringsgruppen.

FF har gitt innspill til regelverk og aktivt forsøkt å løse flaskehals på dette området. For eksempel har FF hatt kontakt med Mattilsynet, NLR og Bioforsk for felles utveksling av råd og kunnskap for å løse flaskehals innen godkjenning av nye plantevernmidler. Prosjektleder har også deltatt i en arbeidsgruppe i Ldir som til jordbruksoppgjøret i 2016 utarbeidet en rapport om «Muligheter og flaskehals i produksjon og marked for økologisk frukt, bær og grønnsaker».¹

Store deler av produksjonen av økologisk frukt og bær finner ikke veien til forbrukerne som økologiske varer. For eksempel ble kun 36 prosent av den økologiske plommeavlingen i Hardanger i 2013 solgt som økologisk. Dette skyldes blant annet at dagligvarehandelen har krav til størrelse og innpakning som gjør at ikke alle produkter kan omsettes som økologiske. FF har derfor hatt samtaler med markedsaktører om utvikling av produkter/emballasje for å kunne selge flere størrelser av epler.

Storhusholdninger er en alternativ kanal for salg av økologisk frukt i størrelser som er 'ukurante' for dagligvarehandelen. FF har i samarbeid med andre aktører vært pådriver for økt bruk av økologisk frukt i storhusholdninger, blant annet i Haukeland sykehus.

FF har arbeidet for bedre produksjonsplanlegging og at det blir etablert gode kommunikasjonslinjer fra produsent til grossist. I 2015 fikk FF etablert et konkret samarbeid med Bama, hvor Bama tallfester hvor mye de ønsker å ta imot av frukt og bær fra norsk produksjon. FF har også hatt kontakt med fruktlagre for å diskutere muligheter for samordning av levering av økologisk frukt for å få jevn tilgang i sesongen. FF har etablert et system for prognosesetting av økologisk fruktproduksjon, gjennom å bruke eksisterende registreringssystemer for fruktproduksjonene i fruktlagrenes Klient-program.

FF har også gjort en innsats for å synliggjøre økologiske produkter for forbrukere gjennom forbrukerrettede arrangementer som matfester og festivaler, og gjennom butikkdemonstrasjoner.

Som nærmere forklart i kapittel 6, uttrykte FF Grønnsaker og FF Frukt og bær tidlig i prosjektperioden at det var behov for å opprette en markedskoordinatorstilling, men stillingen er ikke blitt opprettet. Prosjektlederne for FF Frukt og bær og FF Grønnsaker har i praksis tatt på seg noen av oppgavene som var tiltenkt en slik markedskoordinator.

---

¹ Se Landbruksdirektoratet (2016).

FF har samarbeidet med en rekke aktører

FF Frukt og bær har samarbeidet med de fleste andre foregangsfylkene, og har i særlig grad samarbeidet tett med FF Grønnsaker og FF ØQ på markedssiden. På produksjonssiden har FF Frukt og bær samarbeidet med FF Levende matjord om kompostering og med FF Korn om utfordringer med vekstskifte.

FF har samarbeidet med svært mange aktører, herunder kompetanseinstitusjoner (NLR, Njøs Næringsutvikling, NIBIO m.fl.), varemottak (Sognefrukt, Hardanger fjordfrukt m.fl.), markedsaktører og produsentorganisasjoner (Bama, BaRe, COOP, Gartnerhallen m.fl.).

Formidlingen har skjedd gjennom ulike kanaler

FF har lagt ned mye arbeid i å gjøre informasjon om økologisk frukt- og bærproduksjon lett tilgjengelig. FF startet i 2010 en blogg om økologisk frukt og bærproduksjon etter tilbakemeldinger om at produsenter hadde hatt vanskeligheter med å finne fram til slik informasjon, og har senere opprettet en Facebook-side med samme formål. I 2013 ferdigstilte FF en kommunikasjonsplan etter en workshop med deltakere fra frukt- og bærmiljøet. Kommunikasjonsplanen ble oppdatert i 2014, og spredd til samarbeidspartnerne.

Resultater, fagstoff og annen informasjon er delt via ulike kanaler; i foredrag, ved studieturer, hagevandring og demonstrasjoner, på internett (Facebook-side, NLRs nettsider, felles nettside for foregangsfylkene m.m.), nyhetsbrev, instruksjonsfilmer, dyrkningsmanualer og artikler i Norsk frukt og bær.

7.3 Våre funn og vurderinger

Det økologiske arealet har økt, men er fremdeles langt lavere enn målsettingen (delmål 2)

FF har som hovedmål å bidra til å øke produksjonen og forbruket av norsk økologisk frukt og bær i Norge til 15 prosent innen 2020. For å nå hovedmålet har FF et delmål 2 om at økologisk frukt- og bærareal skal være 6600 daa innen 2020 (15 prosent av samlet frukt- og bærareal per 2012).

Produksjonsarealet for økologisk frukt og bær har økt siden FF-satsingen startet, men er fremdeles langt lavere enn målsettingen. Fra 2010 til 2015 økte arealet fra 1809 daa til 2379 daa. Andelen økologisk frukt- og bærareal av totalt frukt- og bærareal har økt fra 4,3 prosent i 2010 til 5,4 prosent i 2015. Arbeidet med å øke økologisk produksjon er langsiktig, og det kan ta lang tid før resultater realiseres. Dette gjelder særlig frukt- og bærproduksjon, som har en lang etableringsfase med 3 års karenstid. Generelt er det svært vanskelig å måle prosjektets direkte bidrag til å oppnå økt økologisk produksjonsareal eller -volum. Merk også at arealstatistikken ikke nødvendigvis gir det beste bildet på hva som faktisk blir produsert. Dersom det produseres best mulig på arealene, kan selve produksjonen øke selv om arealet går tilbake. De årlige variasjonene i produksjonen pga. skiftende vær og klima er også store.

Største utfordring er økt produksjon

Det er flaskehalser både i produksjon og marked som hindrer at 15-prosentmålet nås for økologisk frukt og bær, men det er på produksjonssiden utfordringen er størst; det blir ikke produsert tilstrekkelig volum til å dekke etterspørselen i markedet. Respondenter har blant annet uttrykt at det er behov for mer informasjon om dyrkningstekniske utfordringer (f.eks. hva som skal til for å få stabile avlinger) og

økonomisk lønnsomhet. FF har som tidligere nevnt gjennomført flere prosjekter på disse områdene, men det er behov for å opparbeide ytterligere kunnskap på produksjonssiden.

FF har oppnådd resultater på markedssiden, men det er fremdeles utfordringer (delmål 1)

Selv om hovedutfordringen har vært å øke produsert volum av økologisk frukt og bær, finnes det også flaskehals på markedssiden. For eksempel rapporterer FF at markedssituasjonen er ustabil, og at det er viktig med tydelige signaler fra markedet om vilje til å satse sammen med produsentene, for at produsenter skal være villige til å legge om. Ifølge respondenter vi har snakket med har FF gjort en god jobb for å løse flaskehals i markedet, og har bidratt til at økologiske varer i større grad blir prioritert av ulike aktører i verdikjeden.

FF har i delmål 1 for andre prosjektperiode en målsetting om at 100 prosent av all norsk frukt og bær som blir økologisk produsert til konsum, skal bli omsatt på markedet til minst 20 prosent merpris for produsenten. Det er en utfordring å få omsatt all økologisk frukt og bær som økologisk, blant annet fordi dagligvarekjedene har spesifikke krav til produktstørrelse o.l. FF har trolig bidratt til å øke andelen som omsettes som økologisk gjennom sitt samarbeid med fruktlagre og markedsaktører om innpakkingsløsninger og arbeidet for å finne alternative salgskanaler (som storhusholdninger m.fl.). Likevel er FF fremdeles et godt stykke unna å nå delmålet om at all økologisk frukt og bær skal omsettes som økologisk. For eksempel ble 47,5 prosent av økologiske epler og 77,4 prosent av økologiske plommer som kom inn på fruktlager omsatt som økologisk i 2014.¹ Når det gjelder merpris for produsenten har FF i samarbeid med Gartnerhallen fått Bama med på å sikre en merpris på 20-25 prosent over konvensjonell pris i 2015. FF anslår at dette gir en reell merpris for produsentene på 17-20 prosent.

Som beskrevet tidligere i dette kapitlet, og også i kapittel 6, har FF Frukt og bær og FF Grønnsaker samarbeidet om å få opprettet en markedskoordinatortstilling uten å lykkes med dette. Det er sannsynligvis fremdeles behov for noe markedskoordinering for økologisk frukt og bær – av grunnene nevnt over. Riktignok er det antakelig noe mindre behov for en markedsordinator for økologisk frukt enn for økologiske grønnsaker. Dette fordi produksjonsplanlegging og kommunikasjon mellom aktører i verdikjeden for å balansere tilbud og etterspørsel fremstår som en større utfordring for grønnsaker enn for frukt og bær. Ifølge NIBIO (2016) er det tydeligere for økologisk frukt og bær enn for økologiske grønnsaker at lavt produksjonsnivå er en hovedutfordring for å øke omsetningen av norske, økologiske varer.

FF har bidratt til økt kunnskap og bedre informasjonsflyt (delmål 3 og delmål 4)

Gjennom forskningsprosjekter, utprøving av metoder og kurs har FF bidratt til at produsenter (både konvensjonelle og økologiske) og rådgivingsapparatet har opparbeidet økt kunnskap om økologisk frukt- og bærproduksjon. Som nevnt tidligere i dette kapitlet har FF gjort en stor innsats for å formidle kunnskap om økologisk frukt- og bærproduksjon, og bidratt til at informasjon er lettere tilgjengelig. FF har fokusert på å formidle kunnskap både til konvensjonelle og økologiske produsenter, og konvensjonelle produsenter har deltatt på hagevandring, fakturer og andre

---

¹ Årsrapport 2014 FF Frukt og bær.

arrangementer i regi av FF. Arbeidet til foregangsfylket har sannsynligvis bidratt til å redusere skillet mellom økologiske og konvensjonelle produsenter.

FF har også vært pådriver til å bedre statistikkgrunnlaget for å kunne måle resultater innen arbeidet for økt økologisk produksjon og forbruk, og bidratt til at en i dag har bedre oversikt over norsk økologisk produksjon av frukt og bær. De har brukt fruktlagrenes database, Fruktklienten¹, til å utarbeide oversikt over areal/produksjon/plantinger av økologisk eple og plomme som finnes, og for å utarbeide sikrere prognoser for den økologiske frukt- og bærproduksjon.

FF har hatt en helhetlig tilnærming til aktiviteter

Respondenter har uttrykt at FF har bidratt til at arbeidet med økologisk frukt og bær nå er mer samlet og at aktiviteter ses i sammenheng. Styringsgruppen har fungert som et vurderingsorgan for søknader og tildelinger og møtes 4-5 ganger i året. Noen respondenter har meldt at denne organisasjonsformen har fungert særdeles godt og at det har vært nødvendig at forskningsprosjekter/aktiviteter behandles i et organ med balansert kompetanse og et helhetlig bilde av hele verdikjeden. FF rapporterer også at styringsgruppen har vært nødvendig for å kunne forankre arbeidet sammen med andre organisasjoner.

Samtidig melder andre at det kunne vært en fordel om NLR og/eller forskningsinstitusjoner fikk større frihet til å disponere midler eller søke om midler der de ser at skoen trykker. Det er vanskelig for oss å vurdere i hvilken grad dette har vært et problem, men momentene kan uansett være verdt å ta med seg videre i vurderingen av en eventuell videreføring av FF.

FF har tatt nasjonalt ansvar siden starten

FF jobbet helt siden starten i praksis med hele landet ettersom frukt- og bær dyrkerne er konsentrert i forholdsvis få områder på Vest-, Sør- og Østlandet. Selv om mye av aktivitetene i første periode var knyttet til produsentene på Vestlandet, ble det gjennomført en rekke aktiviteter som kom alle produsentene til gode. I andre prosjektperiode (2014-2017), da det nasjonale ansvaret ble understreket, ble det lettere å jobbe med grossister og for felles løsninger i verdikjeden. Dette ble knyttet opp mot felles løsninger spesielt rettet mot fruktlagrene innenfor prognoser, produsentplanlegging, prissetting av økologisk frukt osv.

FF har bidratt til nettverksbygging og samarbeid

FF har bidratt til at økologiske produsenter i større grad samles i nettverk. Blant annet har FF bidratt til etablering av en ny dyrkningsgruppe for økologiske plommeprodusenter i indre Hardanger. FF har også tatt initiativ til en planteverngruppe med NIBIO og NLR. FF har fra 2014 gjort en ekstra innsats for å få aktørene som arbeider med økologisk frukt til å samarbeide. Det ble avholdt strategimøter i de ulike fruktdistriktene med produsenter, fruktlagre og nøkkelaktører innen rådgiving, forskning og forvaltning. Møtene resulterte i at en definerte tre prioriterte områder for videre arbeid. Ett av disse er å etablere produsentklynger rundt en 'foregangsprodusent'. I ettertid har det blitt arrangert flere aktiviteter for å bidra til en slik klyngesatsing, herunder økocafeer i hvert fruktdistrikt og studieturer.

---

¹ Et registreringsverktøy for planting, produksjon og sortering av frukt brukt på fruktlagre.

8. Forbruk i storhusholdning (ØQ)

8.1 Søknaden, mål og planer

Bakgrunn for søknaden

Fylkesmannen i Østfold søkte i 2009 på vegne av fylkene Østfold, Oslo og Akershus (ØOA)¹ om å bli foregangsfylker innen «Økt forbruk av økologisk mat» (også kalt ØQ).

I søknaden ble det vist til at økologisk landbruk hadde vært prioritert i bygdeutviklingsmidlene og at de tre fylkene hadde arbeidet med økologiske handlingsplaner og satsinger. Det var allerede etablert såkalte økoløft-kommuner, som arbeidet for økt bruk av økologisk mat i kommunenes virksomheter. Programmet ville samarbeide med Oikos, som allerede hadde arbeidet med økologisk mat på festivaler. NORSØK, som hadde arbeidet med økologisk mat i storhusholdninger siden 2002, var også med og bidro til søknaden. Nofima drev også med aktiviteter knyttet opp mot videreføring og storhusholdninger, det samme gjorde en rekke mindre, lokale aktører.

Det hadde vært en sterk økning i andelen økologisk areal og jordbruksareal under omlegging til økologisk drift i fylkene, og søkerne framholdt det store potensialet for forbruk av økologisk mat ved at nærmere 30 prosent av befolkningen i Norge bor i fylkene. Storhusholdninger, ikke minst innenfor offentlig sektor, var potensielle kilder til å øke det økologiske forbruket

Mål og planer

I søknaden satte ØOA som mål at 15 prosent av all mat som forbrukes i offentlig virksomhet i fylkene skal være økologisk innen 2015. For økologisk mat i storkjøkken gjaldt måloppnåelse innen 2020. Søkerne ønsket å satse spesielt på de yngre forbrukerne, som har lettere for å endre forbruks- og tankemønster, i tillegg til områder som ble ansett å ha størst mulighet for å øke omsetningsvolumet. I alt ble det søkt om midler til sju delprosjekter:

- Økologisk mat i storhusholdninger
- Økologiske besøksgårder, «Bondens økologi»
- Økologisk mat i barnehagene
- Økologiske matskoler med 4H
- Økologiske abonnementsordninger
- Økologisk mat på idrettsarrangementer
- Sesongmat og økologisk sesongkalender

I tildelingsbrevet ba SLF om at ØOA prioriterte noen av delprosjektene og knyttet dem sterkere opp til aktiviteter som gjennomføres av andre. I tillegg måtte samarbeidet med Nofima Mat, KjøkkenØkologi og Oikos styrkes.

---

¹ Fylkesmannens landbruksavdeling i Oslo, Akershus og Østfold: «Økt forbruk av økologisk mat i Østfold, Oslo og Akershus», rapport, med følgebrev av 4. juni 2009.

Tabell 8.1 Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til foregangsfylket innen økologisk forbruk. Millioner kroner.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beløp	1,5	1,4	1,4	1,5	3,8	3,5	3,7

Kilde: Årlige bevilgningsbrev fra SLF/Ldir

8.2 Aktiviteter og gjennomføring

I utgangspunktet skulle prosjektet omhandle alt forbruk av økologisk mat. Prosjektet startet bredt opp med de seks første av de sju ovennevnte delprosjektene. Arbeidet i 2010 var konsentrert om å lage strategi, design og materiell til bruk i markedsføring, og å komme i dialog med relevante aktører og sikre relasjonsbygging og nettverk. Gjennom arbeidet i 2010 og 2011 viste det seg at seks delprosjekter og like mange prosjektledere var vanskelig og ressurskrevende å administrere. Oppslutningen om aktivitetene var også synkende for de fleste av aktivitetene i delprosjektene. Satsingen ble derfor konsentrert om økologisk mat i storhusholdninger og økologiske besøksgårder, mens de fem siste ble faset ut eller lagt inn under paraplyen storhusholdninger.

Hovedsatsingen ble på storhusholdninger

Fra 2012 sto man i praksis igjen med storhusholdninger som satsingsområde.

Formålet med økologisk mat i storhusholdninger var fra starten i 2010 å øke bruken av økologisk mat i storhusholdninger i ØOA. Prosjektet skulle også stimulere til bedre tilgang til og differensiert pris på økologisk mat. Erfaringer skulle deles med andre storhusholdninger i regionen og i andre deler av landet. Resultater skulle måles ved at andelen økologisk mat i storhusholdningene jevnlig ble registrert, og at kvalitative intervju med ansatte ved kjøkkenene skulle gjennomføres for å fange opp erfaringer.

Arbeidet med rekruttering av storhusholdninger startet i 2010 med rådgivere, kursmateriell, oppfølgings- og omleggingsplan og informasjonsmateriell. Det ble tidlig knyttet kontakter til Danmark og Sverige for å lære av internasjonale prosjekter, med studietur til København.

I 2011 ble det arbeidet for økt samarbeid mellom delprosjektene, men i praksis ble arbeidet dreiet over mot koplinger mellom pilotkjøkkenene i storhusholdningene og gårdsbesøk. Det ble jobbet med fire pilotkjøkken (tre kantiner og sykehuset i Moss), kurs, gårdsbesøk og studieturer. Prosjektleder deltok på flere økologisamlinger nasjonalt og hentet inn erfaringsgrunnlag fra Danmark og Sverige.

Nofima fikk koordinerende rådgivningsrolle i 2012

I 2012 gikk NORSØK ut av samarbeidet med ØQ som etter hvert tok over en del av aktivitetene med kurs og rådgivning, og forsterket staben internt. Dette var dels i konkurranse med andre aktører, som Oikos (storbusholdninger) og NORSØK (barnehager, sykehusmat).

SLF tildelte Nofima den koordinerende rollen for utarbeiding av opplegg for opplæring og rådgivning for storhusholdninger fra 2012, og Nofima og ØQ samarbeidet om kursprogram. SLF la opp til at Nofimas arbeid bygde videre på modulene utarbeidet av ØQ, og la til grunn et tett samarbeid mellom ØQ, Nofima og Difi (håndtering av kjøp av økologiske varer innenfor reglementet for offentlig innkjøp) for å sikre et enhetlig opplegg for ulike typer virksomheter.

I tildelingsbrevet for 2012 ble det lagt vekt på at ØQ skulle ha sitt arbeid innenfor egen region, og opp mot kommuner og statlige virksomheter for å nå både private og offentlige storkjøkken. Gjennom 2012 sto ØQs ansatte for mesteparten av rådgivning, kurs og aktiviteter for kjøkkenansatte. 5 kjøkken ble hjulpet med å sette opp handlingsplaner i tillegg til at andre kjøkken ble veiledet, det ble gjennomført studieturer med deltakere fra rundt 35 storkjøkken, kurs og seimarer med rundt 380 deltakere over hele landet, og et titalls virksomheter med fra ett til 300 kjøkken ble fulgt opp. ØQ fortsatte deltakelsen i nasjonale økologisamlinger og kompetanseutveksling med Danmark og Sverige. Aktivitetene omfattet nettverkssamlinger for storkjøkken, kjøkkensjefer, fylkeskommuner, universitet og sykehjem. ØQ understreket i sin årsrapport for 2012 viktigheten av tilbud om individuell oppfølging, blant annet om anskaffelse av råvarer, menyplanlegging og endringsprosessen ved økologisk omlegging. Samarbeidet med Difi ble avsluttet i 2012.

ØQ ble gitt det koordinerende ansvaret i 2014

I tildelingsbrevet for 2014 vektla SLF videre samarbeid og erfaringsoverføring til Nofimas nasjonale satsing på storhusholdninger. For å styrke foregangfylkenes ansvar ble det koordinerende ansvaret for storhusholdninger flyttet fra Nofima til ØQ i forbindelse med jordbruksoppgjøret i 2013. Nofima skulle fortsatt ha ansvar for fagkurs, kompetansehevende nettverk og produkttilgang, og kjøp av tjenester fra Nofima var spesifisert i ØQs budsjett for 2014.

I 2013 ble 10 kjøkken hjulpet med å sette opp handlingsplaner, 19 storhusholdninger ble veiledet, det ble holdt kurs for 22 hoteller, 23 kjøkken var representert på studieturer, 9 kjøkken på opprinnelsesturer, og det ble holdt foredrag og opplæring for nesten 250 deltakere. ØQ fikk en tilleggsbevilgning til et samarbeidsprosjekt med Choice Hotels om økt forbruk av økologisk mat i hotellrestauranter, der ØQ og Nofima skulle bidra med rådgivningsaktiviteter.

Økt vektlegging av nasjonalt ansvar

I strategiplanen for 2014-2017 la ØQ opp til et permanent nasjonalt rådgivningstilbud til storkjøkken basert på mat- og miljørådgivere. I tildelingsbrevet for 2014 ble det lagt vekt på ØQs nasjonale ansvar som koordinator for kompetanseutveksling og rådgivning i de andre foregangfylkene. Videre ble det lagt føringer på samarbeid med Nofima for å dra nytte av deres kompetanse.

ØQs mål om å gi råd til 60 storhusholdninger som hadde mål om minst 15 prosent økologisk mat i 2014 ble nådd, det ble arbeidet med å videreføre sykehusnettverket fra et tidligere samarbeidsprosjekt med Nofima og Oikos og ØQ innledet et samarbeid med NMBU. Videre ble Matprisen, som er en pris for å hedre de som er med på å øke forbruket og produksjon av økologisk mat, utdelt for første gang i 2014.

Fra 2015 har DebiolInfo hatt koordineringsansvaret på oppdrag fra ØQ

I mars 2015 ble ansvaret for koordinering av den operative rådgivningstjenesten for storhusholdninger overført til DebiolInfo. Debio hadde gjennom sin kontrollvirksomhet ressurser over hele landet, og de hadde oversikt over storhusholdninger gjennom sin godkjenningsordning. Debios roller som sertifiseringsorgan og rådgivning/informasjon ble skilt ved etableringen av DebiolInfo i 2015. Som følge av overføringen av den nasjonale oppfølgingen til DebiolInfo ble 5-6 stillinger som drev med rådgivning av storkjøkken, kurs og annet opplysningsarbeid hos fylkesmannen lagt ned.

ØQ kjøper tjenester fra DebioInfo om koordinering av mat- og miljørådgivning. Ldir vektlegger at ØQ gjennom rådgivningstjenesten viderefører samarbeidet med Nofima om gjennomføring av kurs.

Kommunikasjon og media

ØQs nettside ble åpnet i 2011. I 2012 utviklet ØQ kursmoduler til bruk i kurs og formidling gjennom nettsidene, noe som var tidsbesparende og sikret enhetlig kommunikasjon. Nettsiden ble videre utviklet og det ble opprettet en Facebook-side. I 2013 ble nettsiden mer levende, med blant annet 44 artikler og aktiviteten og antallet følgere på Facebook økte stadig. Det ble lansert en ny og mer brukervennlig nettside med abonnementsfunksjon og antallet følgere på Facebook ble mer enn doblet i 2014. Antallet medieinnslag var langt høyere enn målet, noe som blant annet hang sammen med nyhetsdekning av Matprisen. Denne økningen fortsatte i 2015.

8.3 Våre funn og vurderinger

Vanskelig å måle effektene av ØQ

Respondenter mener at myndighetene gjennom etableringen av ØQ har tatt et viktig initiativ og lagt forholdene til rette for økt forbruk av økologisk mat, men at det er vanskelig å si hvilken betydning prosjektet isolert sett har hatt for utviklingen. Resultatene framkommer først og fremst som spredning av kunnskap og kompetansebygging. Det er imidlertid vanskelig å måle kvantitative resultater i form av hvor langt en er fra målet om 15 prosent andel økologisk forbruk. Ved spissingen av prosjektet mot storhusholdninger i 2012 la ØQ selv opp til at resultater skulle måles med registreringer av andel økologisk mat i storhusholdningene og kvalitative intervju med ansatte ved kjøkkenene. Ingen av disse rapporteringene er fulgt opp.

ØQ har satt andre delmål underveis, for eksempel knyttet til antall veiledede storkjøkken i løpet av et år. De rapporterte resultatene er typisk fokusert på antall kurs og deltakende personer, som ikke sier noe direkte om ordningens betydning for enkeltbedrifter. Kvantitative målinger har heller ikke vært del av prosjektplaner eller oppdrag.

En annen potensiell måte å måle effektene av ØQs virksomhet kan være å se på utviklingen i antall serveringsbedrifter som har fått Debio sitt godkjenningsmerke. Debios oversikter viser at antallet serveringssteder med serveringsmerke gull, sølv eller bronse økte fra 127 til 225 bedrifter over perioden fra 2013 (da ordningen ble innført) til 2015 (Ldir, 2014, 2015). Det er imidlertid ingen direkte sammenheng mellom ØQ sin virksomhet og antall bedrifter som blir godkjent, slik at tallene i beste fall kan være en mulig indikasjon på effektene av ØQs arbeid.

Det er også gjennomført noen spørreundersøkelser som indikerer nytten deltakere har hatt av ØQs kurs. I 2013 ble alle deltakere på studieturer invitert til en spørreundersøkelse (66 respondenter, svarprosent 62). 98 prosent oppga at de var tilfredse eller svært tilfredse med studieturene, 87 prosent hadde fått mer kunnskap om økologisk landbruk og 70 prosent oppga at de hadde tatt i bruk noen eller mange økologiske produkter i virksomhetene etter turen. Også i 2014 ble det gjennomført flere studieturer og oppfølgende spørreundersøkelser med positive tilbakemeldinger fra deltakerne, der resultatene tilsa at de langt fleste hadde tatt i bruk flere økologiske produkter etter kursene holdt av ØQ.

Fornuftig konsentrasjon av delprosjekter og målgrupper

I utgangspunktet skulle prosjektet omhandle alt forbruk av økologisk mat, med sju delprosjekter. Det viste seg raskt at dette var lite effektivt, ved at det var vanskelig å rekruttere aktører innenfor alle områdene. I 2012 ble satsingen konsentrert om økologisk mat i storhusholdninger, noe som ga en mer effektiv og fokusert satsing som samtidig omfattet de største forbrukergruppene. Dette var etter vår vurdering en fornuftig konsentrasjon av virksomheten. Prosjektet har bidratt til kompetanseheving men det er fremdeles stor etterspørsel etter kurs o.l.

ØQ har bidratt til å bygge opp kompetanse, erfaring og kunnskap om økologisk mat innenfor storhusholdninger i ØOA og nasjonalt, og til en organisering av rådgivningstjenestene som er et viktig grunnlag for den nasjonale spredningen av kompetanse.

I det lange løp vil prosjektet være vellykket om nettverket er selvgående og utvikler seg uten hjelp slik at prosjektet kan avsluttes. Det synes imidlertid fortsatt å være behov for tilgang til rådgivning til bedrifter om det nasjonale 15-prosentmålet skal nås innen 2020. Offentlige aktører mangler kompetanse om innkjøpsregelverket ved innkjøp av økologisk mat. Dette framkommer under samtaler vi har hatt, og understrekes også av Riksrevisjonen (2016), som viser til at 15 av 18 fylkesmannsembeter mener dette er en barriere for å nå målene om økologisk landbruk.

Kunnskapsmangel som barriere

Det er ulike syn på hva som er barrierene for vekst i forbruk av økologisk mat. Flere informanter viser til mangel på motivasjon og kunnskap, og peker på behov for kunnskapsbaserte fakta og kurs for både vanlige forbrukere og storhusholdninger. Det vises til manglende kunnskaper om offentlige anskaffelser, hvem som gjør hva i prosessen fra kjøp til forbruk, og det blir etterspurt kurs om dette. Det er viktig at kunnskap blir formidlet, og at forbrukere blir lært til å lage mat fra bunnen slik at man bl.a. kan drive storhusholdninger med økologisk mat innenfor samme budsjettammer som med konvensjonell mat. Disse tilbakemeldingene støtter opp under behovet for videre satsing på rådgivning, kurs og informasjon om økologisk mat.

ØQ hadde først regionalt ansvar, fikk nasjonalt koordineringsansvar i 2014

Gjennomgangen ovenfor viser at det i utgangspunktet var mange aktører som drev med rådgivning overfor storhusholdninger, og at det har vært flere runder med fordeling av nasjonalt ansvar for koordinering og satsing på disse aktivitetene. Selv om ØQ var opprettet som FF, ble det nasjonale ansvaret for koordinering av rådgivningstiltak innen storhusholdning først gitt Nofima, siden ØQ var regionalt innrettet frem til 2014. Da FF fikk nasjonalt ansvar i 2014, overtok ØQ det nasjonale ansvaret for koordineringen, etter avklaringsmøter hvor Ldir, ØQ og Nofima deltok. Etter føringer fra Ldir, har ØQ etter en prosess, lagt den operative rådgivningsoppgaven til Debio Info fra 2015.

Mange «rådgivningskokker» - men ansvarsforholdene ser nå ut til å være avklart

Riksrevisjonen (2016) viser til at Nofima opplyser at det har vært uklart hva rollen som nasjonal koordinator skulle føre med seg. På tross av at Nofima flere ganger tok opp spørsmålet med daværende SLF, har de aldri fått en formell avklaring. Riksrevisjonen (2016) viser til at Nofima mener at satsingen fra norske myndigheter på økologisk forbruk i storhusholdninger har vært usystematisk og fordelt på mange aktører med uklare ansvarslinjer, og at dette har ført til mangel på resultater. Nofima har imidlertid ifølge Riksrevisjonen (2016) hatt et nært samarbeid med ØQ helt siden 2010.

Alle disse rundene gir etter vår vurdering inntrykk av en litt uryddig og dårlig planlagt prosess som på mange måter må ha vært krevende for ØQs virksomhet. Resultatene av ØQs aktiviteter må sees i lys av dette.

Vi er enige i at noen bør ha et nasjonalt koordineringsansvar for rådgivning av storhusholdninger o.l. Med så mange aktører som har operert på dette markedet vil det være behov for en koordinering, bl.a. for å sikre en felles tilnærming til brukerne og kanskje også fordelen oppgavene regionalt. DebiolInfo har innrettet en modell med mat- og miljørådgivere som bor geografisk spredt, og som arbeider med rådgivning av ulike typer storhusholdninger i hele landet.

Koordineringsansvaret for kurs og rådgivning er nå plassert hos DebiolInfo, og ansvarsfordelingen mellom dem, Nofima, ØQ og andre ser ut til å være avklart. De aller fleste av våre respondenter mener dette er en god løsning. Ettersom ØQ er et prosjekt som før eller siden skal avsluttes, og det ikke er naturlig at et fylkesmannsembete har et permanent nasjonalt ansvar, er det naturlig at ansvaret legges til en organisasjon som i utgangspunktet kan ta det nasjonale ansvaret. Ansvaret er dessuten lagt til en etat som er interessert i å ha det og å bygge seg opp innenfor bl.a. rådgivning av storhusholdninger.

Det offentlige kan stille egne krav om forbruk av økologisk mat

Ifølge Riksrevisjonen (2016) er det ikke utarbeidet offentlige retningslinjer for å øke forbruket av økologisk mat, og da heller ikke om målsettingen om 15 prosent økologisk mat innen 2020. I stedet er det opp til hver enkelt virksomhet å velge mellom økologisk og konvensjonell mat. Ifølge Landbruks- og matdepartementet (LMD) har det vært vanskelig å få gjennomført større satsinger på økologisk mat som krever involvering av flere departementer (Riksrevisjonen, 2016) og balansering av økonomi og flere interesser.

Informanter påpeker at offentlig sektor kan være en stabil og sterk drivkraft for økt forbruk. Kommunene har stort handlingsrom for å fremme økologisk mat gjennom skoler og institusjoner. Kantiner på sykehus, kommunale barnehager og andre offentlige arbeidsplasser og institusjoner er store aktører. Generelt etterlyses forankring i ledelsen i bedriftene om innkjøp av økologisk mat. Det pekes av mange på at staten f.eks. kan stille krav om en viss andel økologisk mat i alle sine kantiner, noe som ville innebære en stor økning i etterspørselen og skritt mot målsettingen på 15 prosent økologisk matforbruk.

9. Korn

9.1 Søknaden, mål og planer

Fylkesmannen i Oppland ble tildelt ansvaret for det nyopprettede foregangsfylket for korn fra og med 2014, med Hedmark som samarbeidende fylke. Begrunnelsen fra SLF for å gi oppdraget til Oppland var at dette fylket ga den mest positive tilbakemeldingen på utlysingen, og at man allerede hadde gjennomført systematiske forsøk om næringstilførsel og vekstskifte mv. Man ønsket også å få en «ny giv» i økologisatsingen i Innlandet, selv om det ikke er noe stort kornareal i Oppland i forhold til bl.a. Østfold, Akershus og trøndelagsfylkene.

Prosjektet hadde følgende hovedmål og delmål:

Hovedmål: Bidra til at målet om 15 prosent økologisk kornareal kan nås i 2020 i Oppland/Innlandet/Norge, bidra til gode avlinger av bra kvalitet på økologiske kornarealer og bidra til et godt økonomisk resultat i økologisk kornproduksjon.

1. Delmål 1: Kartlegge årsakene til at ikke flere konvensjonelle kornprodusenter legger om til økologisk produksjon
2. Delmål 2: Motivere til økologisk kornproduksjon ved å øke kompetansen om produksjonen på ulike typer gardsbruk
3. Delmål 3: Motivere til økologisk kornproduksjon ved å legge til rette for gode løsninger hos de andre aktørene i verdikjeden.
4. Delmål 4: Motivere til økologisk kornproduksjon ved å øke kompetansen hos landbrukets fagorganisasjoner, kommunal, fylkeskommunal og statlig forvaltning, NLR, videregående skoler naturbruk og andre kompetansegivende aktører i landbruket.
5. Delmål 5: Legge til rette for økt leveranse/omsetning av økologisk korn både hos etablerte og nye produsenter.

Det var planlagt en rekke ulike tiltak under hvert delmål. SLF understreket i tilskuddsbrevet for 2014 at man i det første prosjektåret burde bruke tid og ressurser til å samle erfaringer som kan brukes til videre innretning av prosjektet, herunder å bygge på eksisterende kunnskap og skaffe oversikt over hva som er gjort på kornområdet nasjonalt.

Prosjektet ble etablert med en fast ansatt prosjektleder fra 1.4.2014 hos Fylkesmannen i Oppland og med en styringsgruppe som har møttes 3-4 ganger per år og en referansegruppe som har møttes en gang per år.

Tabell 9.1 Årlige bevilgninger over jordbruksavtalen til FF Korn. Mill.kr.

År	2014	2015	2016
Beløp	1,6	1,9	1,2

Kilde: Årlige tilskuddsbrev

I alt nesten 1,2 mill.kr. ble overført fra 2015 til 2016.

9.2 Aktiviteter og gjennomføring

FF Korn startet sin virksomhet med å få gjennomført en spørreundersøkelse (utvalgsundersøkelse) blant konvensjonelle og økologiske kornprodusenter om hva

som er de viktigste barrierene for å legge om til økologisk kornproduksjon, når dette fremstår som mer lønnsomt enn konvensjonell produksjon. Videre ble det gjennomført samtaler/intervjuer med NLR-rådgivere med korn som arbeidsfelt. Resultatene fra undersøkelsen forelå i 2015, og viser at tilgang til husdyrgjødsel eller annen gjødsel som sikrer næringstilgang, høyere pris på økologisk korn, stabile rammevilkår og bedre teknologi for ugraskontroll kan bidra til å øke interessen for økologisk kornproduksjon. Det konkluderes med at det likevel ikke er sikkert at slike tiltak vil kunne motivere konvensjonelle produsenter til å legge om dersom de har fått et negativt inntrykk av økologisk produksjon.

I 2014 arbeidet FF for å få NILF til å ta inn 3-5 økologiske korngårder i sine driftsgranskninger. Dette er ikke blitt gjennomført ettersom NILF/NIBIO ikke har funnet tilstrekkelig mange representative kornbruk for å lage en driftsanalyse på økologisk korn. I samarbeid med Bioforsk og NLR ble det i 2014 lagt ut 3 forsøksfelt med ulike type og mengde gjødsel på to ulike sorter bygg. Vital Analyse har bistått med jordprøver. FF bidro med midler på Økokornets dag, arrangerte fagdag om «Jord og korn» og frokostmøte i regi av Debio. Videre ble det skrevet diverse fagartikler og man deltok på stands.

I 2015 etablerte FF samarbeidsrelasjoner med en rekke virksomheter, og satte i gang tiltak der fordelene med økologisk kornproduksjon løftes fram i konvensjonelle produksjonsmiljøer, og det ble avholdt møter med ulike aktører i hele verdikjeden. Det ble gjennomført studieturer til Finland og Estland, hvor tema var økologisk kornproduksjon med og uten husdyrgjødsel. Det ble arrangert fagdag for kornproduksjon i samarbeid med NLR Romerike. Arbeidet med forsøks- og utprøvningsfelt som ble igangsatt i 2014 fortsatte i 2015 og er videreført inn i 2016. FF Korn har også opprettet en egen Facebookside, og laget en film om økologisk kornproduksjon.

I 2016 rapporteres det per 1.8 om at arbeidet med forsøks- og utprøvningsfelt er videreført og utvidet, dette foregår i samarbeid med NIBIO, NLR, FF Levende matjord og Vital Analyse. Det er også igangsatt samarbeid med FF Grønnsaker om hvordan en kan få til vekstskiftesamarbeid, og det er arrangert studietur til Finland. Samarbeid med Landbrukets ØKOLØFT om bl.a. å bruke deres inspirasjonsbønder som foregangsbønder er også innledet, og er økende. Det er også gjennomført et mesterskap i økologisk kornproduksjon (økologisk byggmesterskap) i samarbeid med NIBIO, NLR og Norsk Landbruk, som skal være årlig. FF Korn har hatt dialog med noen møller om leveringsvilkår og mulighetene til å bedre tilbudet til produsenter.

Gjennom hele prosjektperioden er det skrevet fagartikler o.l. i ulike medier.

9.3 Våre funn og vurderinger

Ambisiøse mål som ligger langt utenfor FF Korn å nå

Målene for FF Korn er som en ser ovenfor svært ambisiøse, og det er i utgangspunktet svært krevende for FF Korn i avgjørende grad å bidra til å nå målene. Barrierene for økt økologisk produksjon er knyttet til bl.a. god agronomi med bruk av vekstskifter, husdyrgjødsel, grønngjødslingstiltak og gode tekniske tiltak for å bekjempe ugras. Man må være en dyktig jordbruker for å lykkes og ha jord som egner seg til økologisk kornproduksjon. Videre kan det være en rekke barrierer knyttet til at korndyrking ofte foregår ved siden av andre jobber, og økologisk kornproduksjon krever mer arbeid på bestemte tider noe som kan være krevende når man har andre jobber (Vista Analyse, 2012). Utfordringer i forhold til leveransetidspunkt for kornet hos møllene, små/spredte

kvanta som gir høye transportkostnader osv. kan også være viktige i noen tilfeller. Dette er forhold som FF Korn kan bidra til å overkomme, men som er krevende.

Få aktiviteter er satt i verk – og noen er ikke målrettede

Selv om en tar høyde for at FF Korn startet opp først i 2014 er det så langt satt i gang relativt få aktiviteter. Det er vårt inntrykk at FF har slitt med å finne sin form og plass, men en må forvente noe prøving og feiling i starten.

Man har brukt mye tid i starten på å skaffe seg oversikt over bl.a. barrierer for økt økologisk kornproduksjon (delmål 1). Selv om det kan synes som en god idé å gjennomføre en spørreundersøkelse slik FF har gjort, har den etter vår oppfatning gitt lite ny kunnskap som ikke var kjent fra før. Det ser da heller ikke ut til at konklusjonene fra undersøkelsen har gitt større klarhet i hvilke aktiviteter FF bør sette i verk for å bidra til økt produksjon, selv om en planlagt aktivitet er droppet som følge av konklusjonene i rapporten.

De forsøks- og utprøvningsfeltene som er igangsatt (delmål 2) framstår som viktige for økologiske kornprodusenter. Slike aktiviteter var imidlertid allerede igangsatt av FF Levende matjord i Sigdal. En del av informasjonstiltakene, bl.a. gjennom ØKOLØFT, kan imidlertid være relevante for økologiske kornprodusenter.

Det har noen steder i landet vært flaskehalsen i mottaket av økologisk korn hos møllene, bl.a. ved at man bare har kunnet levere dette kornet til begrensede tider (delmål 3). Mange produsenter ønsker seg også høyere merpris. Dette har vært tatt opp av FF, som har hatt en god dialog med mottakene. De opplever imidlertid at det er vanskelig å påvirke mottakene. Det er imidlertid tegn til at møllene nå i langt større grad tar tak i dette og aktivt går ut og forsøker å rekruttere nye brukere til å produsere økologisk. Det meldes om at det i 2016 er i ferd med å skje mye på dette feltet. FF Korn har i noen grad forsøkt å påvirke møllene, men har opplevd at dette er vanskelig og kanskje heller ikke nødvendig for å få økt produksjon.

Det er satt i gang en rekke kurs, studieturer og andre informasjonstiltak som bidrar til å oppfylle delmål 4 og/eller delmål 5. Det økologiske byggmesterskapet bidrar også til disse delmålene, det samme gjelder aktiviteter knyttet til å få fram inspirasjonsbønder under ØKOLØFT. Alle regionale enheter i NLR har nå sin egen rådgiver for økologisk korn, noe som er positivt for mulighetene for videre rekruttering av nye økologiske produsenter.

Aktiviteten rettet mot urkorn og sjeldne kornsorter som FF Korn har fått overført fra Ldir framstår ikke som målrettede mht. å øke volumet av økologisk kornproduksjon, selv om det muligens kan sies å bidra til delmål 5. Disse aktivitetene kan være ønskelige av andre hensyn, men framstår som lite interessante for møllene som tvert om vil ha færre økologiske kornsorter å forholde seg til for å unngå logistikutfordringer og økte kostnader.

FF Korn har hatt hovedfokus i Oppland og nærområdene, men har forsøkt å ivareta det nasjonale ansvaret gjennom å invitere produsenter, rådgivere og andre fra hele landet med på sine arrangementer, som også har vært arrangert utenfor fylket. Informasjonsaktivitetene i ulike medier dekker også hele landet, og samarbeidet mellom NLR, Oikos osv. har også nasjonalt fokus. Noen av de igangsatte forsøksfeltene er også i andre fylker.

Hvor hensiktsmessig er det å ha et eget FF for korn?

Til FF Korn's forsvar skal det imidlertid sies at det ikke uten videre er lett å se for seg hvilke aktiviteter som bør igangsettes for å bidra til å oppfylle målene, og som ikke allerede er igangsatt av andre. I denne sammenheng er det overfor oss blitt stilt spørsmålsteget ved hensiktsmessigheten av å ha et eget FF for korn. Mye av de dyrkingstekniske utfordringene behandles i andre FF, kanskje særlig i FF Levende matjord. Bl.a. er FF Levende matjord sitt forsøksfelt i Sigdal rettet inn mot kornproduksjon, og økologisk korndyrking kunne således med fordel vært ivaretatt av dette og evt. andre FF. Det er viktig å få til overgang til økologisk kornproduksjon der hvor en har muligheter til vekstskifte og tilgang til husdyrgjødsel.

Hensynet til markedet tilsier etter vår vurdering heller ikke noe eget FF for korn. Etterspørselen etter økologisk korn er stor, og dekkes i dag i stor grad gjennom import. Møllene ser i økende grad at det er her et marked som bør kunne dekkes av norsk produksjon.

10. Samlet vurdering og anbefalinger

I dette kapitlet presenteres noen felles funn relatert til de ulike FF-ene og våre svar på de ulike spørsmålene i evalueringsoppdraget, inkludert våre forslag til hva som bør videreføres av FF-satsingene.

10.1 Noen felles funn og refleksjoner

Fordel at satsingen har vært langsiktig – (for) mye prøving og feiling i starten

Til forskjell fra mange andre utviklingsprosjekter finansiert av utviklingsmidlene for økologisk landbruk har satsingen på foregangsfylker vært relativt langsiktig. Det var i starten lagt opp til en fireårig periode for satsingen, selv om det i utgangspunktet ikke var (eller er) noen garanti for årlige bevilgninger ettersom fordelingen av utviklingsmidlene skjer gjennom de årlige jordbruksforhandlingene. Denne usikkerheten fra år til år kan ha vært krevende å leve med for noen FF, men gjenspeiler en reell usikkerhet som det er vanskelig å fjerne seg helt fra og som ikke ser ut til å ha påvirket aktivitetene i det enkelte FF.

Som nevnt var det i starten tenkt at de enkelte fylkene skulle kunne miste statusen som FF underveis til fordel for andre fylker, ved at det nærmest skulle legges opp til årlige vurderinger av innsatsen til hvert enkelt FF. Dersom man ikke levde opp til forventningene skulle et annet fylke kunne ta over. Dette ble etter hva vi kan se ikke forsøkt fulgt opp i praksis. Vi tror dette var en fornuftig vurdering. Det tar tid å bygge opp en slik satsing som det her er snakk om, og kortsiktige mangler eller svakheter i oppfølgingen burde ikke føre til at man mistet FF-statusen. Det er viktig å huske på at ingen satt med fasiten på hvordan målene kunne nås og hva det kunne være naturlig for FF å bidra med, og en måtte forvente at det ville ta tid før det enkelte FF fant sin form og kom i gang med de riktige aktivitetene.

Det har vært mye prøving og feiling i starten for nesten alle FF. Flere som har vært med på satsingen fra starten av sier at det sett i ettertid burde vært tydeligere og mer fokusert på de målrettede aktivitetene i starten, slik at en raskere kunne kommet i gang med de aktivitetene det viste seg at en skulle drive med. Dette er lett å si i ettertid, og vi finner ikke grunn til å kritisere FF-ene for å ha brukt tid på å definere aktiviteter og at det ble en viss grad av prøving og feiling. Henvendelsen om opprettelse av foregangsfylker fra LMD i 2009 (og ved opprettelsen av FF Korn i 2013) var generell og svært åpen mht. hvilke tema og aktiviteter man kunne søke om, og det var opp til fylkene selv å definere dette i sine søknader. Dette var etter vår vurdering en god tilnærming, og det ville være feil om sentrale myndigheter skulle gripe inn med omfattende råd eller detaljstyre aktivitetene i en oppbyggingsfase.

Fordel med en nøytral, offentlig aktør med stor tillit

Fordelen med at satsingen har ligget hos fylkesmannen understrekes av omtrent alle respondentene. Dette er en etat som oppfattes som nøytral blant de ulike aktørene innenfor jordbruket, og som har som agenda å bidra til å nå vedtatte politiske mål. Etaten nyter stor tillit generelt, og satsingen har derfor vært godt forankret. Det er ikke lett å se alternativer for denne forankringen som ville gitt tilsvarende legitimitet.

Noen uklare/overlappende ansvarsforhold mellom institusjoner – men dette er blitt bedre

Særlig i starten var det en del uklare ansvarsforhold og overlapp i oppgaver, både mellom FF-ene og i forhold til andre etater. Dette var særlig tilfelle for FF Storhusholdning, hvor en rekke aktører hadde drevet med rådgivning o.l. over flere år. Men også på de andre områdene var det i noen grad overlapp mellom aktivitetene, f.eks. mellom forsøksaktivitetene innenfor FF Levende matjord og tilsvarende aktiviteter innenfor andre FF. Dette har gått seg til etter hvert, ved at ansvarsfordelingene mellom aktørene har blitt klarere.

Stort sett ok balanse mellom rådgivning rettet mot enkeltbedrifter, kompetansespredning og forskning

En viktig oppgave for FF bør etter vår oppfatning være å bidra til kompetansespredning gjennom kompetanseoppbygging i form av ulike forsøk, erfaringsutveksling, kurs og nettverksbygging o.l. som kan komme alle aktører til gode. Finansiering av rådgivning overfor enkeltbedrifter bør i utgangspunktet gå direkte til dem som har ansvaret for dette, det samme gjelder finansiering av rene forskningsprosjekter. FF-satsingen bør således slik vi ser det ligge et sted mellom rådgivning til enkeltbedrifter og rene forskningsaktiviteter.

Det er vårt inntrykk at FF har fått gjennomført aktiviteter som både har bygget opp ny kunnskap og har formidlet eksisterende kunnskap til aktuelle brukere. De FoU-pregede aktivitetene har bestått av praktiske forsøk, gjerne utført hos eller i tilknytning til jordbrukere eller videreforedlere, noe som har gjort at veien til å ta i bruk metodene og resultatene har vært kort. Vi har også et inntrykk av at det er lagt stor vekt på formidling av resultatene fra de ulike forsøkene. Dette er klart innenfor det som bør være hovedfokus for FF.

En god del av midlene som er kanalisert gjennom FF har imidlertid også gått til rådgivning av enkeltbedrifter, både innenfor produksjon, videreforedling og forbruk. Det kan i utgangspunktet stilles spørsmålsteget ved om dette er riktig bruk av FFs midler. Dels har dette vært gjort for å vinne erfaring for å utvikle rådgivningsmodeller (FF Storhusholdning), og dels for å få en mer koordinert/bedre og til dels mer omfattende rådgivning av enkeltbedrifter (FF Melk, FF Grønnsaker og FF Frukt og bær). Selv om dette kan sies å være på siden av hva midlene bør brukes til, har vi ikke alvorlige innvendinger mot en slik fleksibel bruk. Det viktigste må være å oppnå mest/best mulig resultater av innsatsen i det enkelte tilfelle.

På lengre sikt bør imidlertid det ovennevnte skillet mellom bruk av midler til rådgivning overfor enkeltbedrifter, kompetansespredning og grunnforskning forsøkes opprettholdt. Midler gjennom FF bør forbeholdes aktiviteter mellom rådgivning til enkeltbedrifter og grunnforskning. Flere respondenter etterlyser for øvrig økt satsing på mer langsiktige, vitenskapelige forskningsprosjekter innenfor økologiske produksjonsmetoder o.l.

Positivt at man har hentet impulser fra utlandet

Alle FF har gått til utlandet for å hente inspirasjon og kunnskap på sine fagfelt, både innenfor ulike typer produksjon, videreforedling, salg, markedsføring og forbruk av økologiske matvarer. Man har hovedsakelig gått til våre naboland, men også så langt som til Australia for å hente kunnskap på spesielle områder. Utvekslingen har omfattet så vel studieturer til utlandet som å hente utenlandske eksperter til Norge for å holde foredrag og kurs. Det er etter vår vurdering svært positivt at man har benyttet erfaringer fra utlandet i så stor grad som man faktisk har gjort. En kan i mange land ha kommet

lengre i å bygge opp kunnskap om økologiske produksjonsmetoder, videreforedling og forbruk som kan overføres til norske aktører.

Ildsjeleer med stort engasjement har drevet mange av FF-ene

Driften av mange av FF-ene har vært preget av ildsjeler som har hatt et stort engasjement for økologisk landbruk og gode kunnskaper om ulike temaer innenfor de områdene som man har arbeidet med. Disse har hatt en operativ rolle, og har vært direkte engasjert i ulike aktiviteter på egen hånd og i samarbeid med andre aktører. Andre har i større grad vært tilretteleggere, og sørget for at andre aktører har gjennomført de aktivitetene en har ønsket å få utført.

Grunnen til at mange FF har oppnådd gode resultater er i stor grad ildsjelenes rolle og engasjement. Uten disse ville man framstått mer som saksbehandlere for søknader om støtte til ulike aktiviteter enn man faktisk har vært. Det er imidlertid viktig å finne riktig balanse mellom å gjennomføre aktiviteter i egen regi og å engasjere andre aktører til å gjennomføre kurs o.l.. Det er i utgangspunktet ikke en oppgave for personer ansatt hos fylkesmannen nærmest på heltid å drive kurs og rådgivningsaktiviteter. Dette må imidlertid vurderes i det enkelte tilfelle, og ut fra at dette er tidsavgrensede prosjektaktiviteter. FF Levende matjord er et eksempel på at en har gått svært langt i denne retningen, fordi en har stått overfor et nytt område hvor få eller ingen aktører har vært engasjert, mens en i FF Storhusholdning har måttet skalere ned aktivitetene gjennomført direkte hos fylkesmannen da det ble gitt føringer fra Ldir om at ØQ måtte finne en aktør å samarbeide med som kunne ta ansvar for å utøve den praktiske rådgivningen av storkjøkken. FF-ene har således tilpasset seg ulike forhold og vært drevet på svært forskjellig måter. Et viktig suksesskriterium vil være om en klarer å overføre egen kunnskap og engasjement til andre, som med riktig rolle og mulighet for langsiktig oppfølging kan overta rollen. Som vi har sett har FF-ene i noe ulik grad klart dette, noe vi kommer tilbake til i våre anbefalinger.

Ikke alle FF har ivare tatt sin nasjonale rolle godt nok

Den første utlysingen fra LMD om å få FF-status hadde et regionalt fokus, man skulle ta utgangspunkt i økologisk produksjon og forbruk i fylket/regionen, men de fylkene som ble invitert til å sende konkrete søknader ble bedt om å utarbeide strategier for formidling og kunnskapsoverføring ut over egen region. Meningen var at denne kunnskapen skulle deles med andre i etterkant av prosjektet (SLF, 2009). I andre periode (2014-2017) ble det understreket at FF skulle ha en styrket nasjonal rolle.

Mens noen FF allerede i den første perioden la opp til et nasjonalt fokus på sine aktiviteter i form av kursvirksomhet, foredrag, markdager osv. rundt om i landet, har andre i begge periodene hovedsakelig hatt et regionalt fokus. Det har kanskje vært enklest for FF Grønnsaker og FF Frukt og bær å ha et nasjonalt fokus, ettersom produksjonen i all hovedsak er konsentrert i relativt få regioner. FF Levende matjord har antakelig vært det FF som hele tiden har hatt mest omfattende aktiviteter rundt om i landet. Innenfor storhusholdninger var det før 2010 aktivitet flere steder i landet innenfor kurs og rådgivning. FF Storhusholdning skulle i perioden 2010 - 2013 bare drive regionalt, men har fra 2014 også hatt noen aktiviteter utenom sin region.

En nasjonal rolle kan være krevende for et fylkesmannsembete

Fylkesmannsembetene er naturlig nok innrettet mot å gjennomføre oppgaver innenfor sitt eget fylke. Det er dette området man kjenner, og det er her man har sitt nettverk og kontakter. At prosjektansvarlige hos en fylkesmann skal arbeide med aktører i andre fylker vil i utgangspunktet være krevende, og antakelig mer krevende jo lengre unna man kommer sitt hjemfylke. En fordel med regional forankring i et fylke med større

økologisk produksjon enn andre kan være at de har nærhet til produsentmiljø (klynger) og kompetansemiljø å bygge på.

Hvor krevende dette er avhenger i stor grad av hva slags oppgaver det er snakk om, og hvem som skal gjennomføre dem. Generelle oppgaver knyttet til informasjonsvirksomhet overfor spesielle aktører i hele landet vil neppe være særlig krevende, heller ikke å arrangere kurs for disse rundt om i landet. Å finne fram til spesielle produsenter som kan tenkes å være villige/motiverte til å konvertere til økologisk produksjon kan være vanskeligere, det samme gjelder å finne eksisterende produsenter eller andre som trenger rådgivning. Men ved hjelp av folk fra det lokale fylkesmannsembetet og aktører som driver med kurs og rådgivning bør det være mulig for et fylkesmannsembete å ta et nasjonalt prosjektansvar av den typen FF er bedt om.

Vi konstaterer at fire av FF-ene i betydelig grad har spilt en nasjonal rolle uten for store vanskeligheter, og at de har gjennomført oppgavene dels i egen regi og dels i samarbeid med andre (lokale) aktører. FF Melk (og i noen grad FF Korn) har enten ikke forsøkt tilstrekkelig og/eller ikke fått til den nasjonale rollen i tilstrekkelig grad. Dette kan være en indikasjon på at en nasjonal rolle kan være krevende for et fylkesmannsembete, og at det i alle fall ikke bør være aktuelt å tillegge en slik rolle til et embete på permanent basis.

Bidratt til økt engasjement og aktivitet for økologisk i fylkesmannsembetene

Våre respondenter peker på at det i utgangspunktet var aktiviteter knyttet til økologisk landbruk i alle fylkesmannsembetene som fikk FF-status. Denne statusen har bidratt til økt kompetanse, interesse og engasjement hos Fylkesmannens landbruksavdeling i FF-fylkene. Dette gjelder særlig der hvor ett fylke har hatt ene/hovedansvaret. I de fleste fylkene har prosjektleder vært ansatt hos Fylkesmannen og hatt fast kontor plass der, noe som har bidratt til kompetanseoppbyggingen og å bygge et miljø rundt prosjektleder.

Vi har ikke intervjuet noen representanter for fylkene som ikke har hatt FF-status, og vet således ikke hvilken nytte disse har hatt av aktivitetene. Vi konstaterer imidlertid at det har vært en god del kontakt og samarbeid mellom representanter fra FF og fylker uten FF-status. Det er også betydelig engasjement for økologisk produksjon og forbruk i mange av fylkene uten FF-status, og det kan være grunn til å tro at samarbeidet med FF har bidratt til dette.

10.2 De fleste av FF-ene har bidratt til måloppnåelse

(For) ambisiøse mål har antakelig ikke vært negativt for omfang og valg av aktiviteter

Omtrent alle FF har hatt som hovedmål å bidra til å nå nasjonale eller regionale mål for i størrelsesorden 15-20 prosent andel produksjon og forbruk av økologiske produkter. Dette er svært ambisiøse mål, gitt at FFs aktiviteter bare er en av en rekke ulike faktorer (herunder offentlige virkemidler) som påvirker måloppnåelsen. Det er derfor nærmest umulig å vurdere om eller i hvilken grad aktivitetene i FF har bidratt til den overordnede måloppnåelsen. Slik sett kunne en ha ønsket seg noen mål som er mindre ambisiøse, og som kanskje lettere kan relateres til aktivitetene i FF. De fleste FF har imidlertid også hatt delmål og/eller strategier som det er noe lettere å vurdere aktivitetene opp mot.

Fokus mot et ambisiøst, tallfestet volummål som man er langt fra å nå kan føre til at en prioriterer aktiviteter som kan gi store økninger i produksjons- og/eller forbruksvolum,

f.eks. gjennom å satse på å få opp volumet av økologisk melk. Dette kan tenkes å være i motsetning til hva en ville valgt dersom målet i stedet var å bidra til å øke produksjon og/eller forbruk, evt. med et lavere tallfestet mål, hvor en kanskje ville satse mer på småskala videreføring.

Vi kan ikke se at ambisiøse mål eller delmål som man har vært langt unna å nå, har vært negativt for innretningen og utformingen av aktivitetene. Det har vært naturlig å forankre aktivitetene i hovedmålet, delmålene og strategiene som er lagt, og det viktigste er å vurdere aktivitetene opp mot disse og hva det har vært mulig for FF å bidra med i forhold til måloppnåelse. Vi kommer litt tilbake til dette nedenfor.

FF har hatt riktig forståelse av flaskehals og gjennomført de riktige aktivitetene for å redusere dem

I all hovedsak har FF hatt en god forståelse av hva som er de viktigste flaskehalsene for å øke produksjon og/eller forbruk av økologiske produkter. Denne forståelsen er dels basert på prosjektdeltagernes egne erfaringer, undersøkelser, samtaler med berørte aktører osv., og er relativt godt fundert. I noen tilfeller har det tatt (unødig) lang tid å få på plass dette grunnlaget, men når det først er på plass har det vært et godt grunnlag for å utforme aktiviteter for å redusere flaskehalsene.

På grunnlag av en god forståelse av flaskehalsene har man gjennomført fornuftige aktiviteter for å redusere disse. Aktivitetene er også i stor grad utformet ut fra hva man faktisk eller realistisk kan påvirke gjennom aktiviteter i FF. På produksjonssida har dette som nevnt i stor grad dreiet seg om å redusere ulike dyrkingstekniske utfordringer knyttet til de ulike produksjonene, Mye av dette er for øvrig generelle utfordringer som er felles for de fleste produksjonene, knyttet til gjødsling, vekstskifte, ugrasbekjempelse osv. og behandles bl.a. i FF Levende matjord. På markedssida har mye av aktivitetene gått på småskala, lokal videreføring, salg og markedsføring samt forbruk i storhusholdninger. Relativt få aktiviteter har gått inn mot de store aktørene innenfor videreføring, salg og markedsføring, bortsett fra i FF Grønnsaker, FF Fukt og bær og i noen grad i FF Korn. Det har vært vanskelig å komme inn hos de store nasjonale aktørene Tine og Nortura, selv om de også har deltatt på noen kurs innenfor videreføring.

Svært vanskelig å vurdere i hvilken grad aktivitetene har gitt høyere økologisk produksjon og/eller forbruk

Som tidligere indikert er det vanskelig, for ikke å si umulig, å vurdere i hvilken grad aktivitetene innenfor FF har bidratt til høyere produksjon og/eller forbruk av økologiske produkter, ettersom det er så mange andre faktorer som påvirker dette og som vi ikke har kunnet analysere nærmere. Man kunne kanskje se satsingen i forhold til f.eks. hvor mange nye produsenter man har klart å rekruttere i perioden, men også dette er påvirket av mange andre faktorer som sannsynligvis er viktigere enn aktivitetene i FF. Det har f.eks. i flere år vært tilnærmet full stopp i inntaket av nye økologiske melkeprodusenter i Sør-Norge, noe som utvilsomt skyldes bortfallet av merpris. Man har heller ikke rekruttert nye økologiske grønnsaksprodusenter, noe som kan skyldes flere forhold. Noen peker f.eks. på at dette skyldes mangel på tilleggsareal for vekstskifte og tilgang til husdyrgjødsel. Interessen for økologisk mat i storhusholdninger faller sammen med nasjonale og internasjonale trender som er vanskelige å skille fra FF-enes aktiviteter.

FF-aktivitetene kan imidlertid ha bidratt til å holde på de produsentene en har, og til at en større andel av matforbruket er økologisk enn det ellers ville vært. Dette er også

vanskelig å vurdere, siden en del aktiviteter ville vært rettet mot disse produsentene og forbrukerne også uten FF.

Bidragene har kommet gjennom kompetanseoppbygging, formidling av kunnskap og koordinering av aktiviteter

FFs bidrag til økt økologisk produksjon og forbruk har i første rekke kommet gjennom kompetanseoppbygging på ulike plan, formidling av kunnskap til interesserte aktører og koordinering av ulike aktiviteter på tvers av aktører og sektorer. Dels har man på egen hånd framskaffet ny kunnskap gjennom ulike forsøksvirksomheter, men også i betydelig grad hentet fram eksisterende kunnskap og erfaring bl.a. fra utlandet. Dette har så blitt formidlet til interesserte aktører gjennom en rekke kanaler. Videre har man bidratt til å koordinere aktiviteter som rådgivning overfor enkeltbedrifter, kurs, foredrag, praktiske forsøk o.l. som drives av til dels mange ulike aktører. FF har således bidratt til mer effektiv formidlingsvirksomhet, og i noen grad skapt nye arenaer for utveksling av erfaringer og framvisning av gode eksempler.

Har bygget opp kompetansen i rådgivningsapparatet

Selv om aktivitetene innenfor FF primært er rettet mot aktører i produksjons-, videreforedlings- og konsumentleddet, har svært mange av aktivitetene også kommet rådgivningsapparatet til gode. Enkelte aktiviteter har vært spesielt rettet inn mot kompetanseoppbygging i rådgivningsapparatet. Det er særlig NLR som har nytt godt av dette, og institusjonen er i dag bedre rustet til å gi råd om økologisk produksjon enn de var før FF ble etablert. NLR har f.eks. egne økorådgivere i hver region. Men som vår gjennomgang av de ulike FF-ene viser er det også mange andre samarbeidende institusjoner som har fått økt kompetanse som følge av deltakelse i aktiviteter eller samarbeide med FF. Også videreforedlere og andre markedsaktører som f.eks. Tine har fått økt økologisk kompetanse som følge av FF. Når det kommer til stykket er kanskje kompetanseoppbyggingen i alle disse institusjonene et av de viktigste resultatene av FF-satsingen.

Også tatt tak i spesielle utfordringer på enkeltområder

FF har også tatt tak i spesielle utfordringer innenfor noen av sektorene. Det viktigste har antakelig vært at prosjektlederne i både FF Grønnsaker og FF Frukt og bær har tatt en slags markedskoordineringsrolle, og fått i stand en dialog mellom de ulike leddene i verdikjeden om økologisk produksjon. Dette har bl.a. gitt seg utslag i bedre kommunikasjon mellom produsenter, grossister og matvarekjedene om økologiske varers plass innenfor salg og markedsføring av grønnsaker, frukt og bær, og bedre produksjonsplanlegging.

Ønske om statistikk som skiller mellom omsetningstall for norske og importerte økologiske produkter

Det finnes i dag god statistikk for økologiske arealer, dyr og i noen grad for faktisk produksjon av ulike økologiske produkter i Norge gjennom bl.a. Debios statistikk og Ldirs statistikk basert på søknader om produksjonstilskudd. Men det er lite eller ingen informasjon tilgjengelig for hvor mye av norsk produksjon som omsettes som økologisk i norsk dagligvarehandel og storkjøkken. Flere aktører mener dette gjør det vanskelig å vurdere mål og måloppfyllelse, og har gjort det vanskelig å vurdere effektene av tiltak.

Det er ikke vanskelig å være enig i at det er ønskelig med bedre statistikk for salg av forbruk av norske økologiske produkter når en skal vurdere om en har nådd et bestemt produksjons- og forbruksmål. Forbedringer av statistikken må gjøres sentralt. Tolltariffer gjør det vanskelig å skille omsetningen av norske og utenlandske

økologiske produkter. Forslag om å innføre skille i tolltariffen er vurdert av Ldir, som har konkludert med at dette er lite aktuelt å gjennomføre da denne bygger på et internasjonalt system. Forslag om forbedring av statistikken er uansett noe som bør vurderes nærmere.

10.3 Administrasjon og oppfølging har fungert bra

Hensiktsmessig løpende oppfølging fra Ldir

Ldir har mottatt årlige rapporter om aktivitetene i FF. Det er utarbeidet et eget skjema, hvor det bl.a. skal rapporteres om måloppnåelse for produksjon og forbruk, omfang og antall deltakere på ulike aktiviteter, resultater som er oppnådd for delmål osv. og om sammenhengen med aktivitetsplanene som ble etablert for første og andre periode av prosjektet. Eventuelle avvik skal forklares. Årsrapporter er sendt til Ldir årlig, og de siste årene er det også innsendt korte halvårsrapporter per 1. august. I etterkant er det sendt brev til FF som godkjenner rapportene med eventuelle merknader og presiseringer. Ldir har hatt møter ved behov med de ulike FF for å diskutere videre planer og eventuelle særskilte forhold knyttet til hvert enkelt FF. I årlige bevilgningsbrev er det også gitt enkelte føringer for hva tilskuddene skal benyttes til. Det har også vært avholdt årlige samlinger mellom prosjektlederne i alle FF og Ldir hvor ulike felles temaer er diskutert. Rapporteringen benyttes i forbindelse med de årlige jordbruksforhandlingene. Ldir har også bedt ulike FF om innspill til konkrete saker og problemstillinger som berører deres ansvarsområder, bl.a. om søknader om tilskudd til prosjekter og deltagelse i arbeidsgrupper.

De fleste FF synes rapporteringskravene har vært greie, og synes ikke bruken av skjemaene etc. har vært spesielt tidkrevende. Det er forståelse for at Ldir stiller disse kravene, og noen mener at det også bidrar til å skjerpe arbeidet i FF slik at det blir mer målrettet. De synes også at det er positivt at Ldir tar dem med på råd, og mener også at det har vært lett å spørre Ldir om konkrete råd underveis. Etter at FF fikk en nasjonal rolle har også finansiering og forvaltning av en rekke enkeltprosjekter blitt kanalisert via FF selv om søknaden først har kommet til Ldir. Det er positivt at man har forsøkt å samle (finansieringen av) de fleste aktivitetene hos FF, selv om det kan ha skapt forvirring hos noen søkere.

Vår vurdering er at rapporteringskravene er på et hensiktsmessig nivå. Vi mener at det er viktig å stille krav til tilskuddsmottakere om hva midlene skal benyttes til. Det er positivt at FF bes om å vurdere konkret måloppnåelse/nytte av aktivitetene, og at det er utviklet indikatorer for dette selv om virkningene på produksjon og forbruk kan være svært vanskelig å måle/vurdere.

Noen savnet mer veiledning i starten – synes de fikk (for) stor frihet

Noen av FF-ene har gitt uttrykk for at det var krevende å vurdere hva og hvilke aktiviteter man burde sette i gang med i starten. Det var som nevnt en god del prøving og feiling før man fant fram til hensiktsmessige aktiviteter, og noen savnet litt mer veiledning fra Ldir og eventuelt Landbruks- og matdepartementet (LMD) i denne fasen.

Det er for så vidt forståelig at noen syntes denne prosessen var krevende og at man kunne ønske seg mer veiledning. Det er imidlertid viktig å huske på at dette var et nytt felt, og ingen satt med noen fasit mht. hvilke aktiviteter som burde gjennomføres, og hvordan arbeidet burde legges opp. Det var tvert om et poeng i utlysningene at fylkene skulle stå fritt til å foreslå ting de mente burde gjøres innenfor et område de mente å ha spesielle kvalifikasjoner, noe vi mener er en positiv tilnærming som stimulerer til kreativ

tenking. Når det i tillegg ble gitt rom for prøving og feiling ser vi ikke grunn til å kritisere Ldir på dette punktet.

Engasjement fra LMD er savnet

Enkelte mener at departementet burde vært mer engasjert, ikke som administrator, men med uttrykte politiske signaler for å «heie fram» målet om å øke økologisk produksjon og forbruk. Ettersom man i mange år har hatt et konkret, politisk mål burde politikerne markedsført dette i langt større grad enn hva som faktisk har vært gjort. Med en større, synlig politisk støtte for målet ville det etter noens mening vært langt lettere å arbeide for å nå målet gjennom bl.a. FF.

Mangel på felles kommunikasjonsstrategi neppe avgjørende for informasjonsflyten

SLF/Ldir har siden starten hatt omtale av FF på sine nettsider, som etter hvert er blitt utviklet en egen fane som informerer om FFs aktiviteter under Ldirs hjemmeside¹. En felles informasjonsstrategi og andre felles aktiviteter for å informere om foregangfylkenes virksomhet og resultater fra FFs ulike aktiviteter har vært etterlyst av fylkene nesten siden starten.

Det er usikkert i hvilken grad det har vært behov for en felles informasjonsstrategi. Foregangfylkene henvender seg til dels til svært ulike aktører, og det er ikke sikkert at felles informasjonsstrategi er den beste tilnærmingen til å spre informasjon om aktiviteter og resultater til potensielle brukere. Informasjonen krever derfor mer målrettede tiltak, og vi ser at FF-ene etter hvert har satset på dette gjennom ulike kanaler. Man har basert seg på «tradisjonelle» medier som dags- og fagpresse både på papir og nett, informasjonsbrev på epost, og etter hvert er Facebook og liknende sosiale medier brukt mer og mer. Dette er målrettet informasjon mot aktører som antas å ha nytte av de enkelte av FFs aktiviteter.

Styringen innad i FF-ene har fungert godt

Det er vårt klare inntrykk at den interne styringen av FF-ene i all hovedsak har fungert godt. Styringsgruppene, som hovedsakelig består av representanter for de berørte fylkene og hovedsamarbeidspartnerne, i noen tilfeller også næringsorganisasjonene, har stort sett hatt møter en gang i kvartalet, noen også hyppigere eller sjeldnere i perioder. Det rapporteres at disse har fungert bra, og gitt nyttige innspill til prosjektleder.

Arbeidsgruppene, som ofte har bestått av andre representanter for hovedsamarbeidspartnerne enn de som sitter i styringsgruppa, næringsorganisasjonene osv., har hatt møter ca. en gang i året, i noen tilfeller sjeldnere. Erfaringene med og nytten av denne gruppa er nok noe mer blandet, og ikke alle føler at disse gruppene har fungert optimalt. I tillegg til sjeldne møter skyldes dette at man ikke har blitt invitert til reelle diskusjoner om veivalg etc.

---

¹ <http://prosjekt.fylkesmannen.no/Okologiske-foregangfylker/>

Samarbeidet mellom FF-ene har vært bra, men kunne kanskje vært mer omfattende

I utgangspunktet var det overlapp mellom noen av FF-enes aktiviteter. På noen områder var det også andre aktører som drev med aktiviteter som overlappet helt eller delvis med det FF skulle drive med. Dette har vært særlig omfattende innenfor FF Storhusholdning sitt område, hvor en rekke aktører både før og etter 2010 har drevet med rådgivning, noe av dette i ulike deler av landet. Alt dette krevde koordinering og samarbeid mellom aktørene for å få en mest mulig effektiv utnyttelse av de samlede ressursene, noe man etter hvert har fått til.

I andre periode, da FF-ene ble pålagt et (større) nasjonalt ansvar, ble det viktigere for FF-ene å koordinere sine ulike aktiviteter. Vårt inntrykk er imidlertid at FF-ene etter beste evne har forsøkt å samarbeide og koordinere sine aktiviteter der det har vært hensiktsmessig.

Et nytt, nasjonalt kunnskapssentrum?

Gjennom våre intervjuer kom det opp forslag om å etablere et nasjonalt kunnskapssentrum, et «mathus», som fysisk kan romme både rådgivningstjenesten og kokkefaglig kunnskap. På denne måten kan en knytte sammen tverrfaglig kompetanse, både helsefaglig og matfaglig. Dette kan bygge videre på norske og internasjonale nettverk og erfaringer, og samle allerede eksisterende kompetanse innenfor en sentral enhet. Det er vanskelig for oss å vurdere behovet for et slikt kunnskapssentrum, men det er en idé som myndighetene kan ta med seg videre i planleggingen og utviklingen av det nasjonale rådgivningsapparatet for økologisk forbruk.

Ut over dette er det ikke kommet fram andre forslag til nye satsinger, bortsett fra at mange har understreket behovet for mer forskning på økologiske produksjonsmetoder o.l.

10.4 Noen foregangsfylker bør videreføres

Modellen med foregangsfylker har hovedsakelig fungert bra, men noen FF er blitt overflødige

Gjennomgangen ovenfor viser klart at satsingen på FF har fungert bra, og at den har generert mye nyttig kunnskap og bygget opp kompetanse bl.a. i rådgivningsapparatet. Samtidig har FF-ene bidratt til økt omfang av rådgivning overfor enkeltbedrifter, og vært en viktig arena for utveksling av kompetanse og erfaringer. Satsingen har pågått i snart åtte år, noe som er relativt lenge for et prosjekt finansiert av utviklingsmidlene for økologisk landbruk. I denne tiden har mye endret seg ved at rådgiverapparatet har fått mer/ny kunnskap, utviklet sine samarbeidsrelasjoner, og nye institusjoner har kommet til.

Samtidig opplever vi at behovet for kunnskap om økologiske produksjonsmetoder, videreforedling og bruk er minst like stort som tidligere. Det er signalisert et klart ønske om å få fram gode rollemodeller blant de økologiske produsentene som kan vise hvordan en kan lykkes med økologisk produksjon. Videre er det et behov for en mer omfattende rådgivning av enkeltprodusenter som vurderer å gå over til økologisk. Endelig er det uttrykt ønske om mer (grunn)forskning innenfor økologisk produksjon.

FFs hovedoppgave bør etter vår vurdering ligge innenfor kompetansespredning som kan komme alle produsenter til gode. På denne bakgrunn er det naturlig å vurdere hvordan man på best mulig måte kan ivareta og videreutvikle kunnskapen som er bygd opp gjennom FF-arbeidet, og bringe den ut til produsenter, rådgivere, forbrukere og

andre som kan nyttiggjøre seg den. En bør i denne sammenhengen også ha i tankene at FF er ment å være et tidsbegrenset prosjekt som før eller siden skal avsluttes. I denne forbindelse må det tas i betraktning hvilke FF som allerede har overført ansvar for kompetansespredning til andre aktører, eller hvordan dette best kan skje i årene framover for å sikre langsiktig gevinst av satsingen.

Det er tegn til en ny giv for økologisk jordbruk, bl.a. ved at Tine igjen tilbyr merpris for nye økologiske melkeprodusenter i Sør-Norge, Rema 1000 satser stort på salg av økologiske varer, og noen av møllene satser på å få inn økt mengde økologisk korn.

Alle disse forholdene bør etter vår oppfatning føre til en del endringer i satsingen når andre prosjektperiode utløper ved utgangen av 2017.

Aktivitetene rundt FF Levende matjord bør videreføres

Aktivitetene som har vært gjennomført under denne satsingen omfatter grunnlaget for all økologisk produksjon, og er viktig for alle produsenter, både konvensjonelle og økologiske. Det er derfor ønskelig å videreføre disse aktivitetene, og sørge for at videreutvikling og spredning av kompetansen kan ivaretas på lengre sikt.

Som nevnt i kapittel 4 er det usikkert i hvilken grad de tradisjonelle grunnforskningsmiljøene er interesserte i å ta tak i disse aktivitetene. Vi ser imidlertid at rådgivningsapparatet og en del FoU-miljøer har fattet interesse for temaene, og har bygget opp kompetanse innenfor dyrkingsteknikker, vekstskifte, ugrasbekjempelse, bruk av kompost osv. Mye av kompetansen ligger i dag hos Fylkesmannen i Buskerud, og det er viktig at denne kompetansen kan forankres i et rådgivnings/FoU-miljø før FF-satsingen legges ned.

En rekke aktører som NLR, NORSØK, Vital Analyse osv. kan være aktuelle kandidater til å ta over arven. En videreføring av FF Levende matjord bør ha som hovedmål å bidra til en slik overføring.

FF Melk og storfekjøtt bør ikke videreføres

FF har gjort en stor innsats for å spre kunnskap og koordinere aktiviteter på rådgiversida i Trøndelag. NLR og Tine har som følge av FF bygget opp betydelig kompetanse innenfor økologisk produksjon av melk, og driver i dag stor aktivitet innenfor rådgivning overfor produsenter i Trøndelags-regionen, avholder kurs, markdager o.l. Som følge av FF samarbeider disse godt i Trøndelag, bedre enn andre steder i landet. De bør kunne videreføre rådgivningen og kursvirksomheten overfor produsentene uten bistand fra eller finansiering via FF, og videreutvikle samarbeidet også i andre deler av landet. Etersom FF Melk hittil ikke har ivaretatt den nasjonale rollen på en tilfredsstillende måte, framstår det som lite en eventuell videreføring av FF vil kunne bidra med for å styrke et samarbeid på nasjonalt plan. Dersom myndighetene ønsker økt omfang av direkte rådgivning overfor enkeltprodusenter, kursvirksomhet osv. bør de finansiere de aktuelle aktørene direkte etter søknad.

På videreføringssida har FF satset på småskala foredling gjennom matnavene, hovedsakelig matnavet på Mære. Dette arbeidet går bra, og matnavene bør kunne videreføre de økologiske aktivitetene evt. med noe ekstrabevilgning i den grad det er behov for å opprettholde innsatsen på dette området.

(Deler av) aktivitetene innenfor FF Grønnsaker bør videreføres

Prosjektlederen hos Fylkesmannen i Vestfold har gjort en stor innsats gjennom sine kontakter med produsenter, grossister og detaljister for å løse opp flaskehalsen i verdikjeden. Disse aktivitetene har på mange måter ivaretatt rollen til den foreslåtte

markedskoordinatoren, og vi tror det kan være hensiktsmessig å sikre gjennomføringen av disse aktivitetene også i en periode framover til behovet for markedskoordinering eventuelt er blitt mindre eller rollen er forankret et annet sted.

NLR har bygget opp betydelig kompetanse og erfaring innenfor rådgivning, kurs osv. på produksjonssida, og nøkkelpersoner der har kompetanse til å videreføre disse aktivitetene uten FF. Delfinansieringen av dette som i dag går via FF kan evt. bevilges direkte fra Ldir eller fortsatt gå via FF dersom satsingen videreføres.

(Deler av) aktivitetene innenfor FF Frukt og bær bør videreføres

Situasjonen innenfor FF Frukt og bær er på mange måter lik situasjonen i FF Grønnsaker, og prosjektlederen hos Fylkesmannen i Hordaland har gjort en stor innsats gjennom sine kontakter med produsenter, grossister og detaljister for å løse opp flaskehalsen i verdikjeden. Også her har disse aktivitetene på mange måter ivaretatt rollen til den foreslåtte markedskoordinatoren, men vi tror behovet for videre innsats på dette feltet er noe mindre enn innenfor grønnsaker. Ut fra en samlet vurdering foreslår vi likevel at FF Frukt og bær videreføres i en periode framover til behovet for markedskoordinering eventuelt er blitt mindre eller rollen er forankret et annet sted.

NLR har bygget opp betydelig kompetanse og erfaring innenfor rådgivning på produksjonssida, og nøkkelpersoner der har kompetanse til å videreføre disse aktivitetene uten FF. Delfinansieringen av dette som i dag går via FF kan evt. bevilges direkte fra Ldir eller fortsatt gå via FF dersom satsingen videreføres.

FF Storhusholdning (ØQ) bør ikke videreføres

ØQ har spilt en viktig rolle i bl.a. å utarbeide rådgivningsmaterieil for storhusholdninger og koordinere aktivitetene på dette området. Mange aktører har deltatt og deltatt innenfor rådgivning, kursing mv. av storhusholdninger. ØQ er i dag en viktig finansieringskilde for disse aktivitetene. DebiolInfo har fått delegert fra ØQ ansvar for kurs og rådgivning av storhusholdninger nasjonalt, og aktivitetene videre bør styres og videreutvikles gjennom dem. Det synes derfor ikke lenger å være samme behov for ØQ, og finansiering av DebiolInfo kan mest hensiktsmessig gå direkte fra Ldir og ikke via Fylkesmannen.

FF Korn bør ikke videreføres

FF Korn har som nevnt ikke kommet i gang med så mange aktiviteter, men noe er gjort innenfor ulike driftsforsøk. Disse bør kunne samordnes med og videreføres av FF Levende matjord.

Etterspørselen etter økologisk korn har i mange år vært stor, og det synes ikke å være behov for spesielle tiltak på markedssida. Det er imidlertid fortsatt en stor utfordring å få konvensjonelle kornprodusenter til å produsere økologisk, til tross for tilsynelatende god lønnsomhet. Mer omfattende rådgivning overfor enkeltprodusenter fra NLR sin side ut over det en får gjennom ordningen Gratis førsteråd kan muligens få flere produsenter til å gå over til økologisk produksjon. Møllene driver også noe rådgivning, og økt rådgivningsaktivitet fra NLR sin side bør koordineres med dette. Framvisning av gode eksempler på produsenter som har konvertert til økologisk produksjon, slik FF Korn i dag samarbeider med ØKOLØFT om (se nedenfor), er et viktig tiltak som sistnevnte bør kunne utvikle videre.

Regional videreføring bør administreres av fylkesmannsembetene

I Innst. 377 S 2015-2016 fra Kommunal- og forvaltningskomiteen til Meld. St. 22 (2015–2016) Nye folkevalgte regioner – rolle, struktur og oppgaver, mener et flertall i komiteen, medlemmene fra Høyre, Fremskrittspartiet, Kristelig Folkeparti og Venstre, at en del av tilskuddsordningene som i dag ligger hos Fylkesmannen bør kunne overføres til regionalt folkevalgt nivå, blant annet midlene til foregangsfylke for økologisk jordbruk.

Etter vår oppfatning er det ikke noe som tilsier at administreringen av prosjektmidler til FF bør overføres til et nytt regionalt organ eller til dagens fylkeskommune. Ettersom de statlige forvaltningsoppgavene knyttet til jordbrukspolitikken fortsatt vil ligge hos fylkesmannen, bør forvaltningen av FF ligge samme sted. Et nytt regionalt organ eller fylkeskommunen vil således i utgangspunktet ikke ha noen jordbruksfaglig kompetanse, denne må i så fall bygges opp for å kunne ivareta oppgaven på en god måte og ikke bare blir et organ som forvalter tilskuddsmidler. Dette synes lite rasjonelt ettersom man allerede har fylkesmannens jordbrukskompetanse å støtte seg til.

Behov for arena(er) for erfarings/informasjonsutveksling og kompetanseoverføring - ØKOLØFT kan spille en rolle her

En viktig funksjon som FF har hatt og som i stor grad kan bli borte dersom FF ikke videreføres er å være en samlingsarena for utveksling av erfaringer, arrangering av ulike typer kurs, gårdsbesøk osv. Det er viktig å vise fram de gode eksemplene som har lyktes i omleggingen, særlig i lokalmiljøet. En del slike aktiviteter vil NLR, DebiInfo og andre kunne arrangere, men det kan i tillegg til slik eventuell oppfølging være ønskelig med noen andre arenaer som tar seg av dette.

En slik arena kan være Landbrukets ØKOLØFT. Dette er et samarbeid mellom Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Debio, DebiInfo, Økologiske foregangsfylker, Norsk Landbruksrådgiving og Oikos – Økologisk Norge. Formålet med prosjektet, som startet i 2016 og har fått tilsagn om tilskudd fra Ldir for 2016 og 2017, er å bidra til økt produksjonen av økologiske landbruksprodukter i Norge. I tillegg til de nevnte samarbeidspartnerne deltar TINE BA, Nortura, Gartnerhallen, Felleskjøpet, Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO), Norsk senter for økologisk landbruk (NORSØK), Matmerk, Mattilsynet, Biologisk Dynamisk Forening, Bondens marked og Norges Bygdeungdomslag i en nasjonal ressursgruppe.

Prosjektet arrangerer bl.a. inspirasjonsmøter, og har pekt ut 30 inspirasjonsbønder for ulike produkter på en rekke steder. Framvisning av de gode eksemplene er blitt viktig også for mange FF, og ØKOLØFTs aktiviteter bør kunne ivareta de ulike behovene for arenaer for erfaringsutveksling dersom dette prosjektet videreføres ut over 2017. Det bør vurderes hvordan tilbudet kan utvikles videre for i større grad å ivareta disse funksjonene som FF har hatt.

Vil kunne være behov for (ekstra) finansiering av aktiviteter som ikke videreføres i FF

Som nevnt ovenfor vil det være noen aktiviteter knyttet til kurs, ulike typer infotiltak osv. som ikke videreføres gjennom FF, men som overlates til (andre) aktører som i dag driver med dette på oppdrag for FF og som finansieres av dem. Dette omfatter ulike aktiviteter i regi av NLR, DebiInfo og andre aktører.

Dersom noen av disse aktivitetene ønskes videreført, vil det sannsynligvis være behov for fortsatt finansiering av dem med midler over jordbruksavtalen. Det er forholdsvis lav betalingsvilje/evne blant aktørene innenfor dette segmentet, slik at økt brukerbetaling i

liten grad framstår som en alternativ finansieringskilde. Lav betalingsvilje/evne blant brukerne kan imidlertid også indikere at nytten/behovet for tilbudet ikke er stor nok i forhold til kostnadene. Det kan være vanskelig å finne alternative finansieringskilder lokalt, selv om ulike BU-midler og andre tilskuddsordninger beregnet på lokal næringsutvikling nok kan benyttes i noen tilfeller. Dette bør vurderes grundig i forbindelse med en omlegging av dagens FF-ordning, slik at ikke aktiviteter som ønskes videreført faller bort pga. manglende finansiering.

Referanser

Landbruksdirektoratet (2016): Muligheter og flaskehalsar i produksjon og marked for økologisk frukt, bær og grønnsaker – utredning til partene i jordbruksoppjøret 2016. Rapport nr. 10/2016

LMD (2009): Økonomisk, agronomisk økologisk! Handlingsplan for å nå målet om 15 pst. økologisk produksjon og forbruk i 2020. Landbruks- og matdepartementet 2009.

LMD (2012): Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords. Meld. St. 9 (2011–2012), Landbruks- og matdepartementet

LMD (2016): Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon. Meld. St. 11 (2016-2017), Landbruks- og matdepartementet.

NIBIO (2016): Flaskehalsar og muligheter i verdikjeden for økologisk frukt, bær og grønnsaker, vol. 2, nr. 36, 2016.

Riksrevisjonen (2016): Riksrevisjonens undersøking av arbeidet til styresmaktene for å nå måla om økologisk landbruk. Dokument 3:7 (2015-2016).

SLF (2009): Innstilling av søknader om å bli foregangsfylke innen økologisk produksjon og forbruk. Brev av 22.6.2009 fra Statens landbruksforvaltning til Landbruks- og matdepartementet.

SLF (2012): Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer. Rapport for 2011. Rapport nr. 13/2012, Statens landbruksforvaltning.

SLF (2014): Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer. Rapport for 2013. Rapport nr. 08/2014, Statens landbruksforvaltning.

Ldir (2016): Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer. Rapport for 2015. Rapport nr. 12/2016, Landbruksdirektoratet.

Vista Analyse (2012): Evaluering av tilskudd som skal bidra til økt produksjon og forbruk av økologisk mat. Rapport 2012/36.

Vedlegg 1: Personer vi har snakket med

Navn	Arbeidssted, stilling
Regine Andersen	Oikos, daglig leder
Aina Bartmann	Oikos, prosjektleder Landbrukets Økoløft
Kjersti Berge	Norsk landbruksrådgivning, prosjektleder
Ole Petter Bernhus	Debio, daglig leder
Elizabeth Brockfield	Fylkesmannen i Oslo og Akershus, prosjektleder FF Storhusholdning
Kari Bysveen	Norsk landbruksrådgivning, økologisk rådgiver gr.saker og korn
Øyvind Dagestad	Bama Storkjøkken, daglig leder avd. Bergen
Liv Hatleli Gilpin	Njøs Næringsutvikling, prosjektleder
Rune Granås	Norsk landbruksrådgivning, økologisk rådgiver melk
Gerd Guren	Norsk landbruksrådgivning, fagkoordinator grønnsaker
Knut Haga	Økologisk melkeprodusent
Jens Terje Hammervoll	Sognefrukt, daglig leder
Øystein Haugerud	Fylkesmannen i Buskerud, prosjektleder FF Levende matjord
Eva Hedegart	Norsk landbruksrådgivning, prosjektleder FF Melk
Kari Mette Holm	Fylkesmannen i Vestfold, prosjektleder FF Grønnsaker
Thomas Holz	Norsk landbruksrådgivning, rådgiver økologisk grønnsakdyrking
Bjørn Huso	Landbruksdirektoratet, seksjonssjef
Morten Ingvaldsen	Fylkesmannen i Oslo og Akershus, landbruksdirektør
Torunn Riise Jackson	Fylkesmannen i Oppland, prosjektleder FF Korn
Gunnhild Jaastad	NIBIO Ullensvang, stasjonsleder
Annbjørg Kristoffersen	NIBIO, forsker
Hans Kjærås	Ramme Gård, grønnsaksgartner
Isabell Lien	Nofima, sekretariatsleder
Frøydis Lindèn	Fylkesmannen i Hordaland, prosjektleder FF Frukt og bær
Bjørge Madsen	Skjærgårdsgartneriet, grønnsakprodusent
Magnhild Melandsø	Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Ass. landbruksdirektør

Elin Moen	Felleskjøpet, fagsjef økologisk korn
Sigrid Mogan	Norsk landbruksrådgivning, fagkoordinator frukt og bær
Emil Mohr	DebioInfo, daglig leder
Rita Natvig	Matnavet Mære, prosjektleder
Anders Næss	Fylkesmannen i Buskerud, prosjektsekretær
Ragnhild Næverlid	Landbruksdirektoratet, seniorrådgiver
Kristian Ormset	Vital Analyse og Debio
Chris Pettersen	Bama Dagligvare
Reidun Pommereche	NORSØK, forsker
Erik Rosnes	Rosnes Gårdsdrift AS, styreleder
Kirsti Margrete Rønning	Landbruksdirektoratet, rådgiver
Trine Samuelsen	Tine Midt, økologisk rådgiver
Olav Sandlund	Fylkesmannen i Vestfold, landbruksdirektør
Marit Skjelstad	Tine Medlem, spesialrådgiver
Liv Solemdal	NORSØK, rådgiver
Ivar Stokkan	Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, fylkesagronom
Ketil Stoknes	Lindum AS, prosjektleder
Kenneth Thomassen	Steinerskolen Moss, skolegartner
Turid Haga Vange	Økologisk melkeprodusent
Helge Vittersø	Landbruksdirektoratet, rådgiver
Turid Vollmo	Landbruksdirektoratet, prosjektleder
Åse Vaag	Fylkesmannen i Hordaland, landbruksdirektør
Per Anton Aas	Økologisk svin- og kornprodusent

Vedlegg 2: Intervjuguide prosjektansvarlige o.l.

Mål, strategier og overordnede flaskehalsler

1. Hvilke delmål er satt for aktivitetene under satsingen, og hva var bakgrunnen for dette?
2. Hvordan ble resultatmålene fastsatt? Hvem var involvert i søknad- og planprosess?
3. Hva er de viktigste flaskehalsene for økt produksjon og forbruk av norske økologiske varer på det området dere har ansvaret for slik dere ser det?
4. I hvilken grad har de identifiserte flaskehalsene hatt betydning for fastsettelse av målene og utformingen av tiltakene?
5. Hvilke(n) strategi(er) valgt for å oppfylle målene, og hvordan gjenspeiler dette seg i valg av tiltak?
6. Hva har endret seg fra første (2010 – 2014) til andre programperiode (2014 – 2017), og hvilke konkrete konsekvenser har det hatt for prosjektet?

Enkeltiltak/aktiviteter

1. Hvordan har prosessen med valg av aktiviteter vært? Hvem har deltatt, grad av brukermedvirkning osv.?
2. Hvem har vært målgruppa for aktivitetene?
3. I hvilken grad har tilgang på lokal kompetanse, samarbeidspartnere etc. i fylket vært avgjørende for valg av aktiviteter? Ev. hvem har vært de viktigste samarbeidspartnerne, hvem har bidratt mest?
4. I hvilken grad har tilgang på ressurser (finansiering og kompetente folk) vært avgjørende for valg av og gjennomføring av aktiviteter?
5. Gjennomgang av de enkelte aktivitetene innenfor foregangsfylket for å få fram faktagrunnlag:
  - Målgruppe(r)
  - Organisering
  - Styring fra fylket
  - Brukermedvirkning
  - Egeninnsats fra bl.a. samarbeidspartnere
  - Målepunkter i forhold til å vurdere i hvilken grad man når målsettingene

Gjennomføring, erfaringer og resultater

1. Hva mener dere er de viktigste resultatene fra aktivitetene?
  - Målbare resultater på produksjon/omsetning lokalt eller i større område?
  - Flere nye produsenter eller mindre frafall av produsenter e.l.?
  - Økt interesse/kunnskap for økologisk produksjon, foredling, omsetning og/eller forbruk, hvordan merkes dette i såfall?
  - Økt kunnskap om økologiske produkter, produksjonsformer, videreforedlingsteknikker osv.?
  - Mulige resultater på lang sikt?
2. Hva har vært utløsende faktorer for å oppnå resultater?
  - Dannelse av nettverk, nye eller kobling mot eksisterende?

- Rådgivning av enkeltaktører eller grupper av aktører (produsenter, foredlere/salgsledd, innkjøpere osv.)?
  - Generering av ny kunnskap gjennom utprøving og forsøk med nye metoder o.l.?
  - Annet?
3. Hvem har hatt nytte av resultatene?
- Målgruppene?
  - Andre aktører?
  - Lokale, regionale og/eller nasjonale aktører?
4. Hva er gjort for å spre kunnskapen/resultatene fra aktivitetene til aktører som kan ha nytte av dem?
- Hva har dere spesielt gjort for å nå målgruppene og respondere på deres behov/ønsker?
  - Hvilke kanaler har dere valgt for å spre budskapet, og hvorfor?
  - Mener dere at dere har nådd de riktige aktørene?
  - Kunne rådgivningen, infoaktivitetene, kursene, studieturene etc. være utformet/gjennomført på en annen måte for å nå flere/andre aktører, og dermed oppnå bedre måloppnåelse?
5. Hvor fornøyd mener/tror dere målgruppene/deltakerne er med aktivitetene? Har dere gjort noen undersøkelser e.l. for å få tilbakemelding på dette?
6. Hvordan vurderer dere innsatsen til samarbeidspartnerne?
- Samarbeidsevne
  - Faglig kompetanse
  - Evne til å dele/spre kunnskap, gi råd til osv. I hvilken grad har de bidratt til å spre resultater/kunnskap fra FF?
7. Har det vært spesielle utfordringer/flaskehals for å oppnå resultater fra de enkelte aktivitetene?
8. Er det noe dere ville gjort annerledes i gjennomføringen av aktivitetene?
- Riktig balanse mellom FoU-pregede aktiviteter og aktiviteter innenfor praktisk rådgivning overfor enkeltaktører og generell informasjon?
  - Hatt med andre/flere samarbeidspartnerne?
  - For mye lokalt fokus, for lite nasjonalt?
  - Annet?
9. Ville noen av aktivitetene blitt gjennomført uten foregangsfylkesatsingen, evt. med en annen innretning/fokus?
10. Ville en oppnådd (noen av) de samme resultatene uten satsingen?

Oppfølging fra ansvarlige, samarbeidsforhold m.v.

1. Hvordan har departement/direktorat fulgt opp satsingen generelt?
- Har målene og føringene vært klare?
  - Har man fått for mye/for liten oppfølging?
  - Har det vært greit å spørre LMD/Ldir. om råd underveis?
  - Har LMD/Ldir. spurt FF om råd underveis?
2. Hvordan har arbeidsdelingen mellom prosjektledelsen, arbeidsgruppe og styringsgruppe vært, og hvordan har samarbeidet fungert? Har organiseringen vært hensiktsmessig?

3. På hvilken måte har FF vært viktig for fylkesmannen? Hvordan er satsingen integrert i det øvrige arbeidet til fylkesmannen innenfor landbruksområdet?
4. Har de enkelte aktivitetenes rolle og oppgaver vært tydelige og avgrenset mot andre aktører som har tilgrensende oppgaver innenfor eller utenfor satsingsområdene (f.eks. rådgivere, spesielt NLR)?
  - Hvilke andre aktører driver med helt eller delvis de samme oppgavene som aktivitetene har gjennomført (f.eks. rådgivning av enkeltprodusenter, rådgivning av grupper/kurs, feltforsøk, markedsrettede tiltak, info-aktiviteter, nettverksaktiviteter o.l.)
  - Har dere opplevd overlapp i aktiviteter og/eller ansvar?
5. Har man klart å samarbeide på en god måte innenfor de enkelte FF-aktivitetene? Hvis nei, hvorfor ikke?
6. Hvordan har samarbeidet vært i forhold til «likeartede» aktiviteter i regi av andre?
7. Har det vært samarbeid med andre foregangsfylker, evt. om hva og hvorfor? Hvis nei, hvorfor ikke?
8. Hvordan har kravet fra 2014 om forsterking av FF sitt nasjonale ansvar påvirket arbeidet?
  - Endringer i organiseringen?
  - Endringer i typer aktiviteter?
  - Samarbeidspartnere?
9. Har det vært krevende å arbeide nasjonalt?

Videre arbeid

1. Hvilke av aktivitetene bør eventuelt videreføres ut over 2017?
2. Hvis man skal videreføre aktivitetene, hvilke endringer bør eventuelt gjøres og hvem bør ha ansvaret for å videreføre aktivitetene?
  - Innretning og mål
  - Samarbeidspartnere, organisering og forankring: bør f.eks. videre satsing skje i regi av fylkesmannen?
  - Type aktiviteter. Er det noen aktiviteter som bør vektlegges mer enn andre?
  - Annet?
3. Hvordan kan man ta vare på kompetansen/kunnskapen dersom aktivitetene legges ned?
4. Er det andre aktiviteter dere ønsker å gjennomføre innenfor satsingen som man ikke har fått gjennomført hittil?
5. Har dere ideer om/forslag til aktiviteter på helt andre områder som bør gjennomføres?

Vedlegg 3: Intervjuguide samarbeidspartnere

Bakgrunn, motivasjon og overordnede flaskehalsar osv. for økologisk

7. Litt om virksomheten, hvor lenge man har drevet med økologisk virksomhet osv.
8. Hva er de største utfordringene/flaskehalsene man står overfor for å gå inn i eller øke den økologiske delen av virksomheten?
9. Hvordan kom du/dere i kontakt med foregangsfylke (FF) -satsingen?
10. Har tiltak i regi av FF vært relevante og hatt betydning for de utfordringene/flaskehalsene dere ser som viktige?
11. Hvilke andre aktiviteter/tiltak knyttet til økologisk landbruk enn FF-ordningen har dere vært involvert i?

Nærmere om aktivitetene dere har deltatt i

1. Hva slags aktiviteter har dere vært involvert i innenfor FF-satsingen?
2. Hva har vært motivasjon for å delta/hvorfor har din virksomhet deltatt i aktiviteter i regi av FF?
3. Hvor mange/i hvor stor grad har ulike representanter for din virksomhet deltatt på aktiviteter i regi av FF?
4. Hvordan har arbeidet i/med aktivitetene dere har deltatt i foregått?
  - Ansvarlige
  - Målgruppe(r)
  - Organisering
  - Styring
  - Brukermidvirkning
  - Samarbeidspartnere
  - Egeninnsats
  - Målepunkter/milepæler i forhold til å vurdere i hvilken grad man når målsettingene

Gjennomføring, erfaringer og resultater

11. Hva mener du/dere er de viktigste resultatene fra aktivitetene?
  - Målbare resultater på produksjon/omsetning?
  - Økt interesse/kunnskap for økologisk produksjon, foredling, omsetning og/eller forbruk, hvordan merkes dette i så fall?
  - Økt kunnskap om økologiske produkter, produksjonsformer, videreforedlingsteknikker osv.?
  - Mulige resultater på lang sikt?
12. Hva har vært utløsende faktorer for å oppnå resultater innenfor FF-aktivitetene?
  - Dannelse av nettverk, nye eller kobling mot eksisterende?
  - Rådgivning av enkeltaktører eller grupper av aktører (produsenter, foredlere/salgssledd, innkjøpere osv.)?
  - Generering av ny kunnskap gjennom utprøving og forsøk med nye metoder o.l.?
  - Annet?

13. Hva mener dere er gjort fra FF-satsingen sin side for å spre kunnskapen/resultatene fra aktivitetene til andre aktører som kan ha nytte av dem?
  - Hva er spesielt gjort for å nå målgruppene og respondere på deres behov/ønsker?
  - Hvilke kanaler er valgt for å spre budskapet, og hvorfor?
  - Mener du/dere at en har nådd de riktige aktørene?
  - Kunne rådgivningen, infoaktivitetene, kursene, studieturene etc. være utformet/gjennomført på en annen måte for å nå flere/andre aktører, og dermed oppnå bedre måloppnåelse?
14. Hva er ditt inntrykk av i hvilken grad deltakerne er fornøyd med og har hatt nytte av aktivitetene?
15. Har deltakelsen i FF-aktivitetene hatt noen betydning for hva dere jobber med og evt. hvordan?
  - Har dere gjort noe spesielt for å spre kunnskap/resultater internt, og evt. også til andre aktører lokalt eller nasjonalt?
16. Har det vært spesielle utfordringer/flaskehals for å oppnå resultater fra de enkelte aktivitetene?
17. Er det noe FF-ene eller dere selv burde gjort annerledes i gjennomføringen av aktivitetene?
18. Ville dere eller noen andre helt eller delvis ha gjennomført noen av aktivitetene uten FF-satsingen, evt. med en annen innretning/fokus?
19. Ville dere eller andre oppnådd (noen av) de samme resultatene uten satsingen?

Oppfølging fra ansvarlige, samarbeidsforhold m.v.

10. Hvordan er de enkelte aktivitetene blitt fulgt opp av de ansvarlige hos fylkesmannen?
  - Har man fått for mye/for liten oppfølging?
  - Har det vært greit å spørre om råd underveis, og evt. komme med innspill til endringer/forbedringer?
  - Er dere tatt med på råd om valg/utforming av aktiviteter etc.?
11. Har de enkelte aktivitetene vært tydelige og avgrenset mot andre aktører som har tilgrensende oppgaver innenfor eller utenfor satsingsområdene?
  - Hvilke andre aktører driver med helt eller delvis de samme oppgavene som aktivitetene har gjennomført (f.eks. rådgivning av enkeltprodusenter, rådgivning av grupper/kurs, feltforsøk, markedsrettede tiltak, info-aktiviteter, nettverksaktiviteter o.l.)
  - Er det ditt inntrykk at det er overlapp i aktiviteter og/eller ansvar mellom FF-satsingen og andre aktiviteter?
12. Har deltakerne klart å samarbeide på en god måte innenfor de enkelte aktivitetene? Hvis nei, hvorfor ikke?

Videre arbeid

6. Hvilke av aktivitetene bør eventuelt videreføres ut over 2017?
7. Hvis man skal videreføre aktivitetene, hvilke endringer bør eventuelt gjøres og hvem bør ha ansvaret for å videreføre aktivitetene?

- Innretning og mål
  - Samarbeidspartnere, organisering og forankring
  - Type aktiviteter. Er det noen aktiviteter som bør vektlegges mer enn andre?
  - Annet
8. Er det andre aktiviteter dere ønsker at FF-satsingen bør tilby innenfor dagens satsingsområde som man så langt ikke har tilbudt?
9. Har dere ideer om/forslag til aktiviteter på helt andre områder enn dagens satsingsområde som foregangsfylket eller andre bør gjennomføre?

Vedlegg 4: Intervjuguide brukere (produsenter, videreførelere, grossister, osv.)

Bakgrunn, motivasjon og overordnede flaskehalsar osv. for økologisk

12. Litt om virksomheten, hvor lenge man evt. har drevet med økologisk virksomhet osv.
13. Hva er din/deres motivasjon for økologisk virksomhet?
14. Hva er de største utfordringene/flaskehalsene dere står/har stått overfor for å gå inn i eller øke den økologiske delen av virksomheten?
15. Når hørte du første gang om foregangsfylke (FF) -satsingen?
16. Hvordan kom du/dere i kontakt med prosjektet?
17. Har utfordringene dere har stått/står overfor endret seg siden 2010?
18. Hvilke andre aktiviteter/tiltak knyttet til økologisk landbruk enn FF-ordningen har dere vært involvert i?

Nærmere om aktivitetene dere har deltatt i

5. Hva slags aktiviteter har dere vært involvert i innenfor FF-satsingen
  - Deltatt på kurs
  - Fått personlig rådgivning
  - Deltatt i nettverk
  - Deltatt på studietur
  - Bidratt på kurs, nettverk e.l.
  - Annet
6. Hva har vært motivasjon for å delta/hvorfor har din virksomhet deltatt i aktiviteter i regi av FF?
7. Hvor mange/i hvor stor grad har ulike representanter for din virksomhet deltatt på aktiviteter i regi av FF?
8. Hvordan har arbeidet i/med aktivitetene dere har deltatt i foregått?
  - Målgruppe(r)
  - Organisering
  - Styring
  - Brukermedvirkning
  - Samarbeidspartnere
  - Egeninnsats
  - Målepunkter/milepæler i forhold til å vurdere i hvilken grad man når målsettingene

Gjennomføring, erfaringer og resultater

20. I hvilken grad er dere fornøyd med deltakelsen i aktiviteten(e)?
21. Hva mener du/dere er de viktigste resultatene fra aktivitetene?
  - Målbare resultater på produksjon/omsetning?
  - Økt interesse/kunnskap for økologisk produksjon, foredling, omsetning og/eller forbruk, hvordan har/vil dette i så fall slått ut hos dere?
  - Økt kunnskap om økologiske produkter, produksjonsformer, videreførelingsteknikker osv.?

- I hvilken grad har deltakelsen i aktivitetene under FF-ordningen endret måten dere jobber på i det daglige?
  - Mulige resultater på lang sikt?
22. Hva har vært utløsende faktorer for å oppnå resultater innenfor FF-aktivitetene?
- Dannelse av nettverk, nye eller kobling mot eksisterende?
  - Rådgivning?
  - Generering av ny kunnskap gjennom utprøving og forsøk med nye metoder o.l.?
  - Annet?
23. Hva mener dere er gjort fra FF-satsingen sin side for å spre kunnskapen/resultatene fra aktivitetene til andre aktører som kan ha nytte av dem?
24. Kunne rådgivningen, infoaktivitetene, kursene, studieturene etc. være utformet/gjennomført på en annen måte for å nå flere/andre aktører, og dermed oppnå bedre måloppnåelse?
25. Hva er ditt inntrykk av hvordan andre aktører er fornøyd med og har hatt nytte av aktivitetene?
26. Har dere selv gjort noe spesielt for å spre kunnskap/resultater internt, og evt. også til andre aktører lokalt eller nasjonalt?
27. Har det vært spesielle utfordringer/flaskehals for å oppnå resultater fra aktivitetene?
28. Er det noe dere selv ville gjort annerledes i gjennomføringen av aktivitetene?
29. Er det noe FF-ene burde gjort annerledes i gjennomføringen av aktivitetene?
30. Ville dere helt eller delvis ha gjennomført noen av aktivitetene uten FF-satsingen, evt. med en annen innretning/fokus?
31. Ville dere oppnådd (noen av) de samme resultatene uten satsingen?

Oppfølging fra ansvarlige, samarbeidsforhold m.v.

13. Hvordan er de enkelte aktivitetene blitt fulgt opp av de ansvarlige?
- Har man fått for mye/for liten oppfølging?
  - Har det vært greit å spørre om råd underveis, og evt. komme med innspill til endringer/forbedringer?
14. Har de enkelte aktivitetenes rolle og oppgaver vært tydelige og avgrenset mot andre aktører som har tilgrensende oppgaver innenfor eller utenfor satsingsområdene (f.eks. rådgivere, spesielt NLR)?
- Hvilke andre aktører driver med helt eller delvis de samme oppgavene som aktivitetene har gjennomført (f.eks. rådgivning av enkeltprodusenter, rådgivning av grupper/kurs, feltforsøk, markedsrettede tiltak, info-aktiviteter, nettverksaktiviteter o.l.)
  - Er det ditt inntrykk at det er overlapp i aktiviteter og/eller ansvar mellom FF-satsingen og andre aktiviteter?
15. Har deltakerne klart å samarbeide på en god måte innenfor de enkelte aktivitetene? Hvis nei, hvorfor ikke?

Videre arbeid

10. Hvilke av aktivitetene innenfor FF-satsingen bør eventuelt videreføres ut over 2017?

11. Hvis man skal videreføre aktivitetene, hvilke endringer bør eventuelt gjøres og hvem bør ha ansvaret for å videreføre aktivitetene?
- Innretning og mål
  - Samarbeidspartnere, organisering og forankring
  - Type aktiviteter. Er det noen aktiviteter som bør vektlegges mer enn andre?
  - Annet
12. Er det andre aktiviteter dere ønsker at FF-satsingen bør tilby innenfor dagens satsingsområde som man så langt ikke har tilbudt?

Har dere ideer om/forslag til aktiviteter på helt andre områder enn dagens satsingsområde som foregangsfylket eller andre bør gjennomføre?

Vista Analyse AS

Vista Analyse AS er et samfunnsfaglig analyseselskap med hovedvekt på økonomisk forskning, utredning, evaluering og rådgivning. Vi utfører oppdrag med høy faglig kvalitet, uavhengighet og integritet. Våre sentrale temaområder omfatter klima, energi, samferdsel, næringsutvikling, byutvikling og velferd.

Våre medarbeidere har meget høy akademisk kompetanse og bred erfaring innennfor konsulentvirksomhet. Ved behov benytter vi et velutviklet nettverk med selskaper og ressurspersoner nasjonalt og internasjonalt. Selskapet er i sin helhet eiet av medarbeiderne.

Vista Analyse AS
Meltzersgate 4
0257 Oslo

post@vista-analyse.no
vista-analyse.no